

Emil Lederer: A gazdasági elem és a politikai eszme a modern pártalakulatokban*



parlamentarizmus azon intézmények egyike, melyekben mint tiszta értelmi termékekben a fejlődés elve semmi szerepet sem játszik. A parlamentarizmus intézményéről folyó viták legtöbnyire a körül forognak, vajjon jobban vagy kevésbé közelíti-e meg a róla elvontan megfogalmazott ideált. E fokozati különbségek, melyekről a vita folyik, nem a parlament működése, feladatai és cselekvőképessége felől alkotott felfogások különbözőségéből erednek, hanem abból, hogy más és más a nézet arról, hogy milyen népelemből alakíttassanak a nyilvános népképviselő testületei. A parlamentek keletkezése óta alkalmazásba került választórendszerek tarkasága nem a parlamentek feladatáról és céljáról alkotott nézetkülönbségekben találja magyarázatát, hiszen a parlamentek tárgyi illetékessége lényegében mindenütt egyforma s kisebb vagy nagyobb hatalmuk a kormányokkal szemben a miniszteri felelősség, az interpelláció-jog, stb. meghatározásában jut kifejezésre. A választórendszerek tarkaságának igazi oka abban rejlik, hogy különbözőképen lehet megítélni azt a tömeg-anyagot, mely a közakarat kialakításában részt vesz és minden választási rendszer célja, azt a népréteget juttatni akaratának kifejezéséhez, melyről leginkább fel lehet tenni, hogy az állam java felett helyesen tud ítélni. A parlamentarizmus „eszmeje” tehát, hogy úgy mondjuk, tiszta „észtermék” s abból a feltevésből indul ki, hogy az összeség közreműködése a kormányzásban lehetséges; felteszi azt is, hogy a választásnál a választók arra felelnek, amiről megkérdezik őket tehát, hogy egy általános politikai programról adják le véleményüket, legjobb tudásuk és lelkiismeretük szerint kijelölik azokat az irányelveket, melyek szerint kormányozni kell s azokat az embereket küldik a parlamentbe, akik leginkább vannak hivatva ez irányelveket megvalósítani. Kétségtelen, hogy legalább is a legelső parlamenteket így tekintették, hogy elsősorban különösen a legtöbb párt ideológiája, vagyis a parlamenti testületek közvetlen megnyilatkozása, ezeken az alapelveken épül, tekintet nélkül arra, hogy mily álláspontot

* Szerző, a heidelbergi egyetem magántanára, ezt az előadást múlt év március hó 30-án tartotta a *Társadalomtudományi Társaságban*. A szerk

foglal el az illető párt a fennálló parlamenti rendszerrel szemben, különösen, hogy az alapját képező választási rendszerrel egyetért-e vagy nem. Minden párt-program abból a föltevésből indul ki, hogy a közakarat (a közösség akarata) megvalósulhat és hogy e megvalósulás a parlament keretén belül történhetik.

Az összesség egységes akaratának, mint ez a parlament eszményi felfogásában kifejezésre jut és amint ez valószínűleg a parlamenti rendszer fejlődésének első szakában tényleg jelentkezett is, az összesség ez egységes akaratának megfelel egy egységes politikai vezérelv, egy princípium is. S így az a parlament áll legközelebb a parlamentarizmus ideáljához, melyben a pártok tisztán, mint politikai elvek megtestesítői lépnek fel, melyekben konkrét érdekek nem játszanak szerepet és minden döntés az uralkodó többség elvi felfogása szerint történik.

A parlament eme felfogásából, mely szerint az az állam lényegéről és az állami fejlődés irányvonaláról való elvi meggyőződések megtestesítése, az következik, hogy a parlamentarizmus első szakában az embereket nem tekinti konkrét társadalmi lényeknek, hanem elvont állampolgároknak, kik bizonyos jogi képesség hordozói. A jogi képességet meghatározó föltételek, melyeken át a választójog a parlamenthez kapcsolódik, nagyon változók. De ennek oka nem a parlamentarizmusról alkotott nézetek különbözőségében keresendő, mert hiszen ezek mindenütt, ahol a parlamentarizmus elismerésre talált, jobbra egészen egyformák, hanem az állampolgárokat illető nézetek eltérő voltában. Azon polgárok kiválasztását, akik a közakarat kialakításában részt vesznek, nem bizonyos érdekek határozzák meg — kezdetben legalább is öntudatosan bizonyára nem —, hanem az a törekvés, hogy a polgároknak az a része engedtesse a közvélemény alakításához, amelynek a közügyekről alkotott ítéletében legjobban meg lehet bízni.

Az az álláspont, hogy tisztán elvi elhatározásokról és döntésekről van szó, magyarázza meg azokat a formális elemeket is, melyek a modern parlamentarizmus sajátosságait képezik, különösen pedig azt, hogy minden határozatot, mely a közvélemény és közakarat kifejezését célozza, szavazattöbbséggel kell hozni, a képviselőknek a választókerületekben történő választásától kezdve fel egészen magának a parlamentnek határozatáig. Ez az eljárás is abból a föltevésből következik, hogy minden határozatnak végeredményben nem érdekek, hanem elvek képezik alapját. Mert egy általános elv (végeredményben politikai és állami vagy egy világnézet) nem valósítható meg másképen egy konkrét államban, mint a nagyobb szám, a többség kritériuma által, mely annál inkább alkalmazható, minél inkább megszünteti az alkotmány az állampolgárok közötti jogi különbségeket, úgy hogy azok összessége csak mint mennyiség jön számításba. — Különben minden többség csak ideiglenesnek tekintetik s főként ilyennek gondolja magát, mivel minden párt a parlamentarizmus eredeti értelmének megfelelően bízik abban,

hogy idővel minden polgárt „a helyes útra fog terelni”. Minden párt az egész nemzethez fordul — maguk a konzervatívok a munkásokhoz is — s minden párt általános érvényű elveket hirdet, melyeket tekintéllyel vagy tiszta logikai levezetéssel támogat. S miként logikailag minden elv uralomra tör s miként elismertetésével a neki ellentmondó összes követelmények visszautasítása adva van: akként a régi „pártok”, a régi parlamentarizmus fogalmazása szerinti pártok uralomra törek, a nekik ellenséges vagy ellentmondó irányok kizárásával, valami abszolút megvalósítására törekszenek, mely az ő eszmevilágukban kialakult és megfogalmazásra talált. S e célt vagy értelmi folyamat vagy tekintélyre való hivatkozás által akarták elérni, miből minden további meggondolás nélkül világossá lesz, hogy azok a pártok, melyek a parlamentarizmust megteremtették, azaz a liberális pártok, értelmi folyamatokra építettek. Hogy ez mennyiben lehetséges és mennyiben valósul meg, az más kérdés s hogy pedig tényleg hogyan alakult ez a folyamat, arra a következőkben kívánunk felelni.

A parlamentarizmus elméleti alapját, hogy t. i. a közakarat megvalósulhat s hogy ennek a népképviselő alakjában kell történnie, ezt a gondolatot, mely, mint alapfeltevés, minden nagyobb párt programjának is kiindulópontul szolgál, még azok a pártok is elfogadják, melyek a szocializmus felfogását képviselik a parlamentben. S ez oly sajátos formában történik s oly jellemző a politikai pártok további fejlődésére nézve, hogy arra legalább röviden rá kell mutatnunk:

A szociáldemokrácia, mint politikai párt, épen úgy, mint minden más párt, a nép egészéhez fordul, első sorban azonban mégis a munkásokoztályhoz. Tehát nem a fentebb kifejtett értelemben vett politikai párt, mely t. i. a polgárokhoz, mint bizonyos jogi képesség képviselőihez fordul, hanem érdekmozgalom, még pedig a negyedik osztály érdekmozgalma alakjában jelentkezik. Politikai pártként való föllépése, noha érdekmozgalom, azáltal lesz megkönnyítve, hogy az általa képviselt történelmi fejlődés, bár első sorban a munkásság érdekében történik is, mégis az alapját képező történelmi-materialisztikus felfogás szerint először történelmi, kikerülhetetlen szükségességgel megy végbe, másodszor pedig eredményként az osztálykülönbség megszüntetését és minden ember gazdasági függetlenségét ígéri. Dacára tehát annak, hogy a szocializmus, mint érdekmozgalom lép fel és mint ilyen kezdődik, az alapját képező történelmi materialisztikus felfogás következtében más érdekekkel bíró osztályokhoz, különösen pedig a gazdaságilag önállókhöz és intellektuelekhez is fordulhat. Mert csak a történelmi szükségesség következményeit vonja le, melyeket, mint ilyeneket, az osztálykülönbségre való tekintet nélkül el kell ismerni. Ehhez járul még, hogy a munkásérdekek képviselete (mely eredetileg csak a polgári osztályok tagjaitól indult ki s indulhatott is csak ki) már magában véve ideológiai természetű volt — az emberiségi ideállal való szoros gondolati

összekötetése folytán. Végül az is közre játszott, hogy a szocializmus sohasem lépett fel, mint csupán gazdasági érdekek követelése s nem merült ki konkrét szociálpolitikai követelmények felállításában, hanem alapelveinek megvalósítását mindig úgy állította be, mint távolabbi kultúrcélok első lépcsőfokát, melyet a „proletariátus emancipációja” jelszavával lehet megjelölni. Mindez megmagyarázza azt, hogy a szociáldemokrácia a többi pártok mellé sorakozhatott, noha fő ereje és erőssége, nézőpontjának alapvonásai nem az államról alkotott bizonyos speciális felfogásban gyökereztek, mint a többi pártoké, — noha első sorban érdekpárt volt — épen, mert még sem volt csak érdekpárt.

Hogy végre a munkásság maga a szociáldemokrata párt és a történelmi materialisztikus felfogás számára megnyerhető volt, az a szociáldemokrata párt érdekjellege mellett első sorban abból érthető meg, hogy a munkásság egész társadalmi súlya a termelésben elfoglalt állásában van és hogy a munkásság öntudatosan is a termelési tényező szerepét, a termelési rendtől való függőségét első helyre állítja, — mindenesetre állampolgári szerepénél többre tartja. Ezáltal a munkásság különösen hajlandó lesz a történelmi materialisztikus felfogást, mint életviszonyainkank leginkább megfelelőt, elfogadni.

Így a szocializmus mint a politikai élet hatótényezője, az osztályképviselet és politikai párt egy sajátos keverékét tünteti fel, melynek világnézetbeli megalapozása sem hiányzik s tekintve a parlamentarizmusnak egész általános jellemvonását nem csodálkozhatunk azon, ha ez a keverék a politikai életben erős hatást volt képes gyakorolni. Nem lephet meg az sem, hogy a többi politikai párt is utána igazodott s hogy így a szocializmus a többi párt kialakulásának egyik legerősebb tényezőjévé lett. S ami ebben az átalakulásban a legfontosabb, az az, hogy az érdek-szempontra a többi pártban is öntudatra és kifejezésre jutott és hogy ezáltal oly változások következtek be, melyek azok egységes felépítését és szerkezetét megzavarták.

Nem állítom, hogy e fejlődést a szocializmus indította meg s hogy abban rejlenek az oka, noha úgy látszik, hogy ott, ahol nincs fejlett szocialista párt, a politikai élet és a politikai pártok vázolt s még kifejtendő átváltozása sokkal kisebb mértékben következett be. Az átváltozás alapvető oka sokkal inkább keresendő abban, hogy miután a kapitalizmus a kötött gazdasági rendet lerontotta, az eddig szervezett gazdasági erőket szétszórta, a régi rendeket egyénekre bontotta, kik belső szervezés nélkül igyekeztek a gazdasági össztermelésből a lehető legnagyobb részt elnyerni: röviden a gazdasági élet atomizálása után az egyes csoportokat közös érdekeik mégis hamarosan ismét összehozták és a gazdasági érdekek közössége, ha többé nem is a régi formában, de még mindig szervezetek alakjában, újra erőre kapott. E szervezetek két irányban fejlődtek. Először, mint gazdálkodó egyének tömörülése a

gazdasági erő növelésére a gazdasági harcban. Ezen alakjukban a szervezetek minden speciális jellemvonás nélküliek, semlegesek s egyszerűen a gazdasági élet visszahatását mutatják a rájuk kényszerített szabad verseny ellenében (p. o. a kartellek). E társadalmilag semleges szervezetek mellett, melyeknek hatása hasonló a gazdasági hatalomnak egy kézben való egyszerű tömörítéséhez, keletkeztek azonban (és ez már későbbi fejlődésszakot, egy második fejlődést jelent, melynek most éljük kezdeteit) egyéb szervezetek is, melyeknek ugyan első sorban ugyanaz a feladatuk volt, mint a hasonló érdekű gazdasági alanyok társadalmilag semleges tömörüléseinek a gazdasági harcban való nagyobb gazdasági hatalom elérésére, de amelyek ezeken túl nőttek s működésüket a közösségre kiterjesztették, azt saját külön érdekeik javára mozgásba hozni törekedtek. Ezekben a szervezetekben kezdődik a szociálpolitika, mint a jövő osztálypolitikája s ezek a szociálisan kidomborodó szervezetek azok, melyeknek valószínűleg döntő szerep fog jutni a politikai állapotok, tovább fejlesztésében is.

Érdemes ezért egy pillanatig megállapodnunk e szervezeteknél, melyek, mint a társadalmi osztályok szervezetei mindig nagyobb jelentőségre tesznek szert már csak azért is, mert már egy vagy egy pár osztálynak, mint ilyennek szervezése maga után vonja a többi osztály szervezését is. Tényleg nincs többé társadalmi réteg, melynek ilyenfajta szervezetei ne volnának. Az önállóan hivatásúaktól, a munkásoktól, alkalmazottaktól és hivatalnokoktól kezdve fel az önálló hivatásúakig — s itt ismét gazdasági és társadalmi helyzetük szerint megkülönböztetve, a parasztoktól, kézművesektől, kereskedőktől kezdve fel a nagybirtokosokig és arisztokratákig — a szervezetek egész tömkelegét találjuk, melyeknek jellemző vonása az, hogy nem csupán tagjaik gazdasági érdekeit képviselik a többi osztállyal szemben, mint az a hivatás-szervezetek (*Berufsorganisationen*) tulajdonképpeni feladata volna, hanem az egész összességre akarnak hatni vagy mert a velük közvetlen osztályérdekellentétben lévők ellen követelményeiket csak az összesség segítségével valósíthatják meg vagy pedig mivel speciális osztályérdekeiket csak az összesség elégítheti ki.

Ezekben a szervezetekben fejlődnek és alakulnak ki először a társadalmi osztályok. Ezekben egyesülnek a fejlődés folyamán (melyet igen meggyorsított a munkásságra nézve a szocializmus) a gazdaságilag egyformán érdekelt hivatási rétegek társadalmi osztályokká s jelenik meg azok lényege először világosabban. Ez pedig leginkább abban nyilvánul, hogy az osztály az államegészen, az állammal és a társadalommal szemben nemcsak gazdaságilag, hanem egyébként is, egységnek érzi magát. Ez az egység azonban ellentétben a politikai pártok egységével nem egy általános vezérelv elismerésében nyilvánul, hanem egy közös gazdasági érdek felismerésében gyökerezik. Azonban a társadalmi osztály hatása és jelentősége

nem merül ki tisztán gazdasági érdekek képviselésében, hanem messze túlterjed azon. Először, mivel az egymással versengő gazdasági érdekek következtében az állami tevékenység legtávolabb eső területei is befolyásolják a gazdasági helyzetet; másodsor, mivel a gazdasági érdekek közössége és egyéb gazdasági érdekekkel való ellentétessége közvetlenül az összetartozás érzését kelti s ennek bizonyos társadalmi színezetet ad; végre, mivel bizonyos gazdasági érdekek képviselete az összességgel szemben csak általános szempontokból lehetséges, így áll elő az osztály egy közös gazdasági érdekből, noha ez önmagában nem elégséges az osztály képzésre. A közös gazdasági érdek osztályképző elemmé csak akkor válik, mikor az összes analóg gazdasági érdekeket addig a határig egybe lehet foglalni, hol azok már ellentétes érdekekbe ütköznek és ha ez a keletkező közösség (mely az egyes kisebb csoportok követelményeit általánosabb kívánságokba olvasztotta) a többi osztály ellentétes érdekeivel szemben önállóan lép fel, mikor e két körülmény következtében oly közösség érzés keletkezik, mely a pusztán gazdasági érdekeken messze túlterjed — noha ezek minden nyilvánulásával összefügg — oly fejlemény, melyet napjainkban p. o. a magánalkalmazottaknál tapasztalunk.

Mi különbözteti meg már most a mai osztályszervezeteket a „kötött gazdasági korszak” szervezeteitől, p. o. a középkoriaktól, melyek már szintén ismerték az osztályszervezeteket? Leginkább talán az a körülmény, hogy a „kötött gazdaság” idejében a gazdasági lét kérdéseit és az osztályoknak a nemzet összjövedelmében való részesedését maga az élet oldotta meg; a gazdasági egyensúly fenyegetéséről, vagy még inkább megbolygatásáról szó sem lehetett, úgy hogy az osztályszervezetek (p. o. a céhek) nem léphettek fel, mint az osztályharc öntudatos eszközei. De a gazdasági élet felszabadulása után előállott új szervezetek, egyenesen, mint az osztályok eszközei keletkeztek nagyobb gazdasági hatalom elnyerésére, akár közvetlenül más osztállyal szemben a gazdasági harcban, akár közvetve magára az összességre gyakorolt befolyásuk által. A kapitalista gazdasági rendszer az azelőtt fenállott társadalmi rétegek feloldása által a legszilárdabban álló osztályokat is megtanította gazdasági érdekeikre vagy mivel egyenesen létükben fenyegette meg őket (mint p. o. a középosztályt, a gazdaközöniséget) vagy mivel ilyen fenyegetés számára fogékonyabbakká tette; a kapitalista rendszer minden osztály gazdasági érzékenységét növelte, sőt a végtelenségig fokozta s így teremtette meg a pszichikai föltételeket ama sokféle, messzenyúló, szétágazó társadalmi színezetű szervezetek kialakulásához, melyek a modern szociálpolitika hordozói lettek.

Ezen érdekszervezetekre nézve — s ez ránk nézve különösen fontos — oly ideológia jellegzetes, mely alakjára nézve minden érdekszervezetenél egyforma; egy ideológia befelé és egy kifelé. Befelé az ideológia úgy van felépítve, hogy az

érdekszervezet az egyéni érdekeknek, hacsak ideiglenes felszorítását követeli a persze nagyon szűkösen kiszabott közérdekkel szemben. Ekként minden egyes érdekét az összeség érdekével kapcsolja össze és az egyes érdekeinek előmozdítását egybefűzi a közérdeknek, a csoport érdekeinek előmozdításával. Minden érdekszervezet ideológiája tehát, mely befelé fordul az egyes érdekközösségét csoportjával hangsúlyozva olyképp, hogy a közvetlen csoportérdek mindig az egyesek érdekének szolgálatában áll. Míg ez az ideológia arra szolgál, hogy az egyeseket a csoporthoz fűzze azáltal, hogy a csoportérdeket úgy állítja be, mint amelytől az egyéni függ s mint amely annak legjobban megfelel, addig a kifelé irányuló ideológia éppen ellenkezőképpen alakul: Az összességgel szemben egy egyéni érdeket állít fel, mert ennek megóvásához fűződnek a közérdek megvalósítása. Ez az egyéni érdek soha sincs a kifelé irányuló ideológiában önmagáért felállítva, hanem mindig általános érdekből; azonban — s ez az ami egy szervezetet érdekszervezetté tesz — e tágkörű, külön érdeken felülemelkedő nézőpontok mindig összhangban maradnak a külön érdekekkel és ezekből vannak felépítve. Vagy, hogy még másképpen is kifejezzük magunkat, az általános érdek az érdekszervezetek ideológiájában és konkrét programpontjaikban mindig csak indoklás, de sohasem indok. Az indok mindig a külön érdek s csak mert ez az általános érdekekkel egybehangzónak, magában az érdekelt lelkében állandóan fennforgónak tételeztetik fel: lép be a közös érdek az indoklásba, melynek a csoporton kívül eső körökre is hatást kell gyakorolnia.

Az érdekszervezetek tehát befelé azáltal hatnak tagjaikra, hogy az érdekeltek összességének érdekét úgy állítják be, mint minden egyes legegységibb érdekét, kifelé pedig azáltal, hogy azt igyekeznek bizonyítani, hogy az egész nagy összesség érdeke annak a bizonyos csoportnak érdekével van szoros összekötetésben, melyet képviselnek. Ez az ellentmondás, mely befelé az egoizmussal, kifelé az altruizmussal érvel, mely az egyéni érdekeket az általános, a csoport-érdek ápolásával biztatja, míg ismét az általános érdeket egy speciális csoport érdekébe helyezi (ami az általános érdekekkel szemben egyéni érdek) — ez az ellentmondás minden érdekmozgalmat jellemez s élesen elválaszt minden politikai pártmozgalomtól.

Az érdekszervezetek ideológiájának e jellemvonása magyarázza nagy sikerüket, a politikai pártokéhoz viszonyítva egészen bámulatos elterjedésüket s tagjaik felett gyakorolt hatalmukat. Az érdekszervezetek ideológiája tagjaik gazdasági érdekeihez fűződik és egy az érdek szempontjából kiinduló felfogás sokkal könnyebben, gyorsabban és tartósabban ver gyökeret, mint egy másik, amely általánosan elismert alapelvekből vezeti le életelvet.

De erről majd később, mikor a szervezeteknek a politikai pártokra gyakorolt hatásáról fogunk szólni.

Az eddig mondottakból vonjuk le általában az érdekszervezetekre nézve azt a következtetést, hogy azok ideológiája úgy áll elő, mint a történelmi materialisztikus felfogás legszélsőségesebb fogalmazásában az ideológiák általában, t. i. mint érdekek, gazdasági helyzetek felépítménye. (*Überbau*) De mely általános érvényre tart igényt.

Ezáltal egy olyan vonatkozásra utaltunk, aminek e jelenségek, nevezetesen az érdekszervezetek terjedésének és mindig növekvő jelentőségének megértésében mindig nagyobb fontossága lesz: a történelmi materializmus, mint a történelmi történés ismeretének, a lévők és leendő ismeretének módszere általános érvényre tart igényt s ezáltal implicite azt állítja, hogy minden korban minden osztály az adott gazdasági tényekre egyforma erősen reagált — tudatosan vagy öntudatlanul és pedig mindig osztályérdekének megfelelően.

Akár elfogadjuk e felfogást, mely egyedül teszi lehetségessé a múlt történelmi materialisztikus felépítését, akár nem, az az egy bizonyos, hogy az érdekszervezetek jelenségében, eleinte öntudatlanul, nevezetesen az egyesekben öntudatlanul, de mindig inkább tisztábban és felismertebben a társadalmi történés mindig szélesebb körét látjuk a történelmi materializmus sémája szerint lefolyni. Már ideológiájuk alakja erre mutatott, de önmagában is természetes, hogy a nagy szervezetek, melyeknek gazdasági alapjuk és hátterük van, melyek az összességre akarnak hatni, hogy az ily szervezetek, melyeknek célja gazdasági, öntudatosan az osztályérdek irányában fejlődnek — akármennyire igyekeznek is indokolásukat az összességgel szemben a legáltalánosabb elvek közül kiválasztani — s természetes, hogy ideológiájukat is érdekeiknek megfelelően építik fel, ami érdekükben van, azt úgy állítják be az általános érvényesség pecsétjével ellátva, mint ami az összesség érdekében szükséges. Minél inkább belekerülnek az érdekszervezetek a valóságos gazdasági harcba, minél inkább fenyegeti egyik réteg, egyik osztály a másikat igényeivel, minél inkább növekszik ennek következtében az összes eddig szilárdan álló, a többi osztály növekedő hatalmától eddig nem érintett rétegeknek is a gazdasági érzékenysége: annál nagyobb mértékben lesz minden osztály azon, hogy a társadalmi történést és elsősorban a gazdasági fejlődést befolyásolja. Annál inkább lesz általános jelenséggé a társadalmi osztályoknak gazdasági érdekek szerinti szervezése, annál szorosabban lépnek fel e szervezetek sajátos ideológiájukkal, annál mélyebben ver gyökeret ez az ideológia az egyesekben, ami annál könnyebben megtörténhetik, mivel az egyesek öntudatában semmi ellenállásra sem talál, ellenkezőleg igen nagy hajlandóságra önkéntes befogadására. Így sikerül a szervezeteknek újra ideológiájuk útján, tagjaik legegényibb tetteire s akaratára hatni, mindig nagyobb és nagyobb befolyást gyakorolni — ellenében a politikai pártokkal — a mindennapi élet legapróbb

eseményeire s saját külön érdekszempontjaik szerint irányítani az azelőtt társadalmilag semleges gazdasági cselekvéseket. Így szélesedik ki egyre inkább ama történeti tere, melyben az egyes akciók lefolyása — bármilyen egyéniek maradjanak azok az egyesek öntudatában — egyre inkább az érdekszervezetek hatása irányába esik s különösen fokozzák az akciók az ideológiákat s megfordítva az ideológiákat az egyes gazdálkodó alanyokat határozott cselekvésekhez kötik. S bármily szűknek tűnjék fel a történelmi materialisztikus felfogás, az az egy kétségtelen, hogy az események folyamában egy mindig szélesedő szelet válik ki, melyben a cselekvések alakulására nézve a marxi értelemben vett „termelési viszonyok”, vagy világosabban szólva, a gazdasági érdekek döntő szerepet játszanak, melyben tehát a megismerés egyetlen biztos módszere csak a történelmi materializmus lehet.

A társadalmi történet e mindig szélesedő területén belül keletkeznek ideológiák, melyek gazdasági osztályérdekek következményei, minden egyes társadalmi rétegre kimutatható „felépítmények”; e területen belül az egy világnézetből kiinduló elvek és érvek elvesztik erejüket, különösen elvesztik erejüket és hatóképességüket a politikai érvelések, melyek az állam bizonyos speciális felfogására támaszkodnak; e területen belül kívülről nézve minden a gazdasági érdek szempontja szerint racionalizálva történik, bármennyire egyénileg változónak tűnjék is fel belülről nézve s bár a megfelelő lélektani folyamatokban erkölcsi elvek játszanak is szerepet. S minthogy a gazdasági érdek nem csak a gazdasági élet szűk körén belül hat, hanem kihat ezen túl a társadalmi és állami életre is, mivel a gazdasági érdeket társadalmi és állami tényezők is alakítják: az ideológiák, később a nekik megfelelő cselekvések is mindig szélesebb körben terjednek el. Így kerül a társadalmi és politikai élet mindig nagyobb köre az érdekszövetkezetek befolyása alá s így lesz e szervezetek működése mindig fontosabb azokra a szervekre nézve, melyek eddig a közéletben a vezetőserepet játszották, vagyis a politikai szervezetekre. S minél mélyebben nyúlnak az érdekszervezetek a társadalom testébe, minél szorosabban fűzik magukhoz az érdekeltek csapatát: annál erősebben hat ideológiájuk is már csak azért is, mivel felépítésüknél fogva a nagy tömegnek sokkal hozzáférhetőbbek, mint pl. a politikai pártok ideológiái.

A politika is, már t. i. amennyiben szociálpolitika, azaz az osztályok egymáshoz való viszonyát határozza meg és az egyes társadalmi rétegek befolyásának határait igyekszik körülírni, mélyen belenyúlva a gazdasági élet elevebébe, újabb időben szintén az érdekszövetkezetek működésének eredménye. Régebben minden politika, így a szociálpolitika is a politikai pártokban nyert testet. Most azonban az érdekszervezetek túlnőnek, speciális érdekkörük, a szociálpolitika körén s a politikai pártokra gyakorolt hatásuknál fogva befolyásolják a pártpolitikát is.

A legvilágosabban visszatükröződik ez a változás — az átmenet a korlátozott csoport-érdekből az általánosba — az érdekszervezetek ideológiáiban is minél tisztábban kialakulnak ezek, annál könnyebb felismerni, hogy mennyire érdekszempont a vezér-motívumuk és központi gondolatuk. A szakszervezetek annyiban kivételes helyzetet foglalnak el, amennyiben legnagyobb részük, a szabad szakszervezetek, a szocialista ideológiát fogadja el. Azonban itt is a szélsőséges pártpolitikai követelmények elejtetnek is a szocializmus ideológiája, mint tényleg ható gondolatrendszer arra redukálódik, ami a jelenlegi gazdasági helyzetben megvalósítható. Az indokolást kifelé egy termelés-politikai ideálból és a demokratikus állameszme gondolatvilágából meríti, így vezeti le a munkásság osztályérdekeit, melyek a magasabb munkabérekben, rövidebb munkanapban, jobb munkafeltételekben, végre az élelmiszerek és az iparcikkek alacsonyabb árában nyilvánulnak egy általánosabb elvből, melyből azok, mint speciális következmények, folynak.

Még nyilvánvalóbb az érdekszempont túlnyomó volta a vállalkozó szervezetek ideológiájában. Ezek nem fogadhatták el olyan könnyen, mint a szakszervezetek, egy politikai párt ideológiáját, így a vállalkozók érdeke lesz az uralkodó, de ez is egy termelés-politikai ideálból levezetve. A vállalkozónak uralkodó helyzetet kell elfoglalnia a termelésben, mondja ez az ideológia, mivel csak annak uralma az üzemben is befolyása az államban biztosítja a termelés sikerét. Ellenben a vállalkozók ideológiájában nem találunk valamely általános elvei, melyből a vállalkozók érdekei, mint következmények folynának. Ennek oka az, hogy a vállalkozók teljes naivitással az elvileg legellentétebb követelményeket a legellentétebb elvekkel védelmezik, hogy az egyes vállalkozók korlátlan versenye ellen egymás között szövetkeznek, mint „károst” utasítván azt vissza, ellenben „a munkaszerződés szabadságát” követelik is kereken visszautasítanak minden szövetkezést, mely a munkások körében a „gyilkos verseny” kiküszöbölésére irányul; hogy a vállalkozók egyesülési kényszerét, mint az érdekek szolidaritásának szükséges következményét, helyesnek tartják, a munkások egyesülési kényszerét pedig, mint „a személyiség szabadakaratának megkötését” elítélik; hogy a vámot és beviteli tilalmat, mint a „nemzeti munka oltalmazását” védelmezik, ellenben a munkaerő túlságos kihasználása ellen hozott védő rendelkezéseket, mint az állampolgár önállóságába és a „gazdasági élet természetes folyamába” való beavatkozást szigorúan elítélik. Mint általános elvek következményei tehát a vállalkozók ideológiájának egyes tételei ellentmondanak egymásnak (jobban mint a munkásság ideológiájának tételei, mivel ezek az egységes szocialista ideológiában gyökereznek) is csak a vállalkozóérdekek szempontjából állíthatók fel, mint egységes, ellenmondás nélküli rendszer. Tehát csakis ebből a szempontból lehet azokat megérteni is minden kísérlet, mely az ideológia egyes tételeit általánosságra

igényt tartó egységes nézőpont következményeként kívánna feltüntetni, előreláthatólag sikertelen kell, hogy maradjon. A vállalkozók ideológiája leginkább még a konzervatív felfogással rokon. De elsősorban csak ennek tekintélyre támaszkodó jellemvonása miatt. Mutatkoznak még érintkezési pontok az organikus államfelfogással is; csakhogy mikor a munkásság ellen szükségesnek látszik, itt-ott megszakad ennek is a folytonossága s alkalmilag a „gazdasági szabadság jóltevő szabadlevegője” lesz a vállalkozó ideológia egyik főkövetelménye.

Hasonlóképpen kimutatható, hogy a magánalkalmazottak ideológiája is a termelésben elfoglalt helyzetükből, „osztályhelyzetükből” következik. Az alkalmazottak helyzetét az jellemzi, hogy mintegy az „osztályok között” állanak, a munkásság és a vállalkozók osztálya között s hogy nemcsak technikailag, hanem társadalmilag is hasonló középhelyzetben vannak. Noha helyzetüket meghatározó lényeges pont az, hogy önállóan hivatást töltenek be s ennek következtében a magánalkalmazottak szociálpolitikájában tartalmát tekintve a munkásság minden követelése megvan: mégis van az egésznek másrészt bizonyos középosztályszerű, sőt egyenesen konzervatív jellege. Megtaláljuk a törekvést az alkalmazottak helyzetének állandósítására, hacsak egy önállóan hivatás alapján is, s amire minden középosztálypolitika törekszik, lehetőleg nagyszámú „biztos egzisztenciák” teremtésére. Amint tehát a magánalkalmazottak érdekeik és gyakorlati követelményeik szerint, melyek további részletezése igen messze vezetne, a gazdasági és társadalmi helyzetnek megfelelően kibenső helyzetet foglalnak el, úgy szervezeteiknek ideológiája is, mely sem a szakszervezetek, sem pedig a középosztály vagy a vállalkozó szervezetek ideológiájával nem egyezik meg, a tulajdon gazdasági és politikai előjogai ellen küzd s az egyéni kiválóság politikai súlyának erősebb hangsúlyozására törekszik.

A többi osztályra való részletes kitérés, a középosztály, az agráriusok ideológiájának, végre a fogyasztók mindig világosabban kialakuló speciális gazdasági érdekeinek tárgyalása igen messze vezetne. Csak mint az érdek-ideológia egy különös és érdekes példáját a középosztály ideológiáját jellemezzük meg. A középosztály nem gazdasági tényezők által meghatározott osztály, mint a többi osztály, de ép oly kevéssé technikailag meghatározott. Kритériuma társadalmi: magában foglalja az önálló közép- és kisiparosokat és kereskedőket. Ideológiájuk sem termelés-politikai jellegű, mint a többi társadalmi rétegeké, hanem társadalmi. Míg a vállalkozók p. o. kiknek célja a vállalkozói érdek, ezt összekötik ideológiájukban a nemzeti termelés lehető legnagyobb eredményességével: a középosztály így nem érvelhet, mivel az, mint önmagával ellentmondó, nem lehetséges. A „középosztályérdekek” célját inkább társadalmi érdekek emlegetésével kísérlik meg elfogadhatóvá tenni: abból az alapfeltevésből indulva ki, hogy „egészséges gazdasági élet”

csak akkor lehetséges, ha a munkásság és a nagyipar tőkehatalmasságainak „futóhomokját” önálló, közepes jövedelmű egyének minél nagyobb száma ellensúlyozza. E társadalmi szükségességből merített érvelés teszi lehetővé a sokféle, elvileg egymásnak ellentmondó tétel felállítását, mivel annak az egyetlen tételnek, hogy a középosztályt fen kell tartani, egyik sem mond ellent, noha különben kivételük a legkülönbözőbb rendszabályok alkalmazását tételezi fel, részben olyanokét, melyek a szabad versenynek mondanak ellen (amikor t. i. a középosztály saját soraiban van szó szabad versenyről), részben pedig olyanokét, melyek föltételezik azt (a munkásság ellen), majd olyanokét, melyek az állam segítségét igénybe veszik (mikor a középosztályról van szó), melyeket azután elítélnek, mikor a munkásokról kellene gondoskodni. Azáltal, hogy az érdekkövetelmény — a középosztály fenntartása — egy társadalmi színezetű ideológiába öltöztetve jelenik meg, lehetséges lesz épen azokat a középosztályt érdeklő követeléseket, melyek elvileg leginkább ellentmondók, egységesíteni anélkül, hogy ezáltal leálcázva, igazi mivoltukban azaz érdekkövetelések alakjában kellene megjelenniök. S éppen a középosztály körében a legerősebb az érdekköveteléseknek politikai és erkölcsi tételek öltözetébe való bújtatása.

Megkíséreltük az előbbieken kimutatni, hogy az érdekszervezetek mennyire hatalmuk alá tudták vonni a kereső népeiséget, mennyire befolyásolták tagjaikat elhatározásaikban és cselekvéseikben, s az érdek-ideológia speciális bélyegét mennyire rányomták gondolkozásmódjukra, melynek fő jellemvonása az lett, hogy a közéletet a gazdasági érdekek szempontjából s tudatosan saját érdekének előtérbe helyezésével ítéli meg. S így nem fogunk meglepődni azon, hogy az érdekszervezetek mindig hatalmasabbakká lettek s az állampolgárok e minden kényszer nélkül alakított egyesületei lassanként a szociálpolitika legfontosabb tényezőjévé nőttek ki magukat — oly tényállás, mely már régebben kifejezést nyert abban, hogy a kormányok most nem egy előre megállapított program szerinti szociálpolitikát folytatnak, mely az osztály ellentétek kiegyenlítését vagy bizony államcél, mint p. o. a kereszténység gyakorlati tanainak megvalósítását célozza, mint még néhány évtized előtt történt, hanem szociálpolitikájuk teljesen e szervezetek nyomása, mondhatjuk, kényszere alatt alakul, mivel azok mindig nagyobb és nagyobb befolyást nyernek a törvényhozásra és a kormányra s melyeknek ellentétes követelményei között a kormányok a legjobb esetben az azok összetételéből előálló eredőt kísérlik meg megtalálni.

Magától értetődik, hogy a gazdasági szervezetek, az érdekszervezetek a politikai pártokkal érintkezésbe lépnek s itt kezdődik az a befolyás, melyet az érdekszervezetek, tehát gazdasági érdekek képviselői, a modern pártok alakulására s ezáltal a parlamentarizmusra gyakorolnak.

Igaz, hogy a gazdasági szervezetek már akkor is meg-

voltak, mikor a parlamenti pártok még általános elvek alapján alakultak s amikor a gazdasági osztályérdekek legfeljebb öntudatlanul hatottak. De nem voltak még azok osztályszervezetek, társadalmi színezetű, gazdaságilag egyformán irányzott széles rétegek, hanem csak hivatások, melyek a pártokat „informálták”, azaz kívánságaikat és szükségleteiket azoknak előadták, melyeket azután a pártok rájuk nézve mérvadó általános elv kritériuma szerint megvizsgáltak, hogy megvalósíthatók-e vagy sem. De az alkotmány előtt s a törvény szerint e szervezetek nem léteztek egyáltalában s jogilag a képviselők csak saját lelkiismeretüknek voltak felelősek s csak annak felelősek ma is. A választó befolyása kimerül a szavazócédula leadásában a szavazás napján, miként a párt befolyása kimerült a szavazásra való egyszeri befolyásban. A választás után a politikai párt, épen úgy a képviselők is teljesen függetlenek a választóktól. Nemcsak jogilag lett a választó akarat-nyilvánítása valami különálló dologgá, melynek folytonosságát csak egy új választás adta vissza — hanem tényleg sem terjedt a választási korteskedés rövid időtartamán túl a választót és pártot összekötő kapocs ereje s mindazok az ideológiák, melyeket a politikai pártok hirdettek s melyekkel a választók lelkének legmélyében akartak visszhangra találni, nem voltak előbbek és hatékonyabbak a választókban, mint a választók akarata a képviselőben.

E pártok mellett előállottak azonban csakhamar hasonló érdekek nyomása alatt érdekszövetkezetek, hivatalos és nemhivatalos szervezetek, előbb kisebb körű tevékenység alakjában, de csakhamar a pártokra és ezek politikai sikerére mindig elhatározóbban és mindig nagyobb nyomattal befolyást gyakorolva, minthogy a szervezetek tagjaikat állandóan kezeik között tartották, véleményeik felett uralkodtak s így a politikai felfogásuk kialakulására is kiterjesztették befolyásukat. Lassankint az egyes érdekszervezetek határozott politikai pártokká egyesültek s amint ma alig képzelhető érdekszervezet, mely valamely politikai párttal ne tartana fenn érintkezést s melynek működését befolyásolni ne igyekeznék, úgy fordítva, politikai párt is alig képzelhető többé, melynek választói ne tartoznának valamely érdekszervezet kebelébe vagy ne lennének vele szoros kapcsolatban. Mindenkinek észre kell vennie, aki a politikai életet megfigyeli, hogy e szervezetek mindig jobban előtérbe lépnek, fel kell ismernie, hogy a politikai pártok hatalma mindig szűkebbre szorul, hogy a politikai pártok működésében a politikai programpontok, az elvek mellett mindig erősebben és erősebben érvényesülnek a pártok mögött álló érdekek; látnia kell, mint vesznek el a hivatalos érdekszervezetek nyilatkozatai a pártok és jelöltjeikkel szemben az eredetileg kötelezettség nélküli vélemény-nyilvánítás hangját s mint lesznek a jelöltek, azaz a képviselők az érdekszervezetek egyenes megbízottai, így alakítják át az érdekszervezetek a közéletet, mely átalakulás talán még soha oly világosan nem történt, mint a

legutolsó német választásoknál, amikor a legerősebb politikai irányok is rászorultak az érdekszervezetekre, hogy a választási küzdelemben egyáltalában a siker esélyével csak fel is léphessenek.

E hatalmi eltolódás politikai pártok és érdekszervezetek között azért is figyelmet érdemel, mert ezáltal az egész politikai élet mélyreható változáson megy keresztül. A politikai pártok oly elvet képviselnek, mely a teljes általánosságra tart igényt. Az érdekszervezetek tagjaik, tehát a bennük egyesült polgárok közös érdekeit képviselik s bár ez érdekeket a közérdekkel megegyezőnek képzelik s főként ilyennek tüntetik fel, még sem tartanak igényt arra, hogy — mint a politikai pártok — az egész polgárságot egyesítsék magukban. Elismerik tehát elvileg egyéb érdekszervezet létjogosultságát maguk mellett — amit a szorosabb értelemben vett párt nem tehet s nem is tesz. Az érdekszervezetek harcának formális célja az érdekek egyensúlya, míg a politikai pártok célja egy elv uralma.

Amint tehát az érdekszervezetek benyomulnak a politikai pártokba s ellenük befolyásukat érvényesítik, új politikai formákat tesznek szükségessé. Mert a régimódi politikai felfogás, mely eddig volt uralmon, az ellentétes érdekeket egyesítette, elvekre redukálta — az érdekszervezetek pedig a pártokban, mint a pártokon kívül hangsúlyozzák az ellentéteket és az ellentétek fontosságát s teljesen lehetetlenné teszik s tiltakoznak az érdekek majorizálása ellen.

Ha tehát az elvileg újat a régi stílu parlamentarizmussal szemben e fejlődésben abban látjuk, hogy itt az állam tekintélye, amint azt a parlament megtestesíti s a pártok képviselik, csak egy osztályérdek speciális színében jelenhet meg: úgy ez csak annak megállapítása, hogy a közélet középpontjában, a törvényhozásban, egy elv kezd érvényesülni, mely észrevétlenül teljesen hasonló módon már régen teljes elismerésre talált a jogszolgáltatásban és a közigazgatásban. A „speciális” bíróságokra és az érdekelteknek a közigazgatásban való részvételére gondolunk, a közigazgatás részvételére az érdekeltek szervezeteiben és működésében. E speciális bíróságok lényegesen különböznek a régi fajta parlamentekkel rokon szerkezetű esküdtbíróságoktól, melyek bizonyos mértékben a „népszavazatot” képviselték a tanult bírósággal szemben, mint a parlament maga az általános közvéleményt az abszolút kormánnyal szemben. A speciális bíróságok hatása abban nyilvánul, hogy az általános polgári jogba érdekszempontokat visz be, hogy komolyan veszi azt a tételt, mely szerint mindenkit „csak a magafajtája” ítélhet el, illetve ítélhet meg. A speciális bíróságok bíraskodásából szükségképen következik egy állandóan szélesedő körü partikuláris törvényhozás és közigazgatás. így nemcsak a parlamentben kifejezésre jutó közélet nyugszik az érdekszervezetek tömkelegén, hanem a bíróságok egy egész sora is, melyeknek az állam, a közösség akaratát kell érvényesíteniök, de amelyet csak bizonyos osztályérdek színében tehetik.

De míg a középkorban az a tétel, mely szerint mindenki felett csak a maga fajtája ítélhet, jogfejlődéshez vezetett: addig ma az az államnak hatalmi lefokozását jelenti. Az állami tevékenység ez alsó fokozatán is ugyanolyan irányú erők dolgoznak, mint a politikai életben: az általános szempontoktól való eltávolodást követelik s ezek helyébe az egyéni érdekek elismerését teszik a közérdek keretein belül.

Ilyenformán a közélet megváltozott, sokszorosan differenciált tartalmat nyert. Semmi kétség sem lehet arra nézve, hogy ez az új tartalom ellenmondásba fog keveredni a régi formákkal, melyek egy egészen más felfogás s a közélet egészen más állapotának megfelelő kifejezésére voltak alkalmasak. A helyzet eddig nem élesedett egészen ki, mivel a pártok maguk lettek érdekpártokká, úgy hogy az érdekszervezetek a régi pártok keretein belül érvényesülhettek. De éppen ezáltal lesz lehetetlenné az a helyzet, hogy egészen különböző érdekcsoportoknak, mint egy kerület választói összességének egy egységet kell képezniök, melyben egy uralkodó vélemény található, ami elvek szerint igazodó pártok küzdelmeiben — különösen két párt küzdelmében, mint amiről rendszeren szó van — egészen természetes volt. Mihelyt azonban a közélet, az állami hatalmi eszközök és cselekvések gazdasági külön-érdekek szolgálatába állottak, az összakarati alakításának e formája a működő erőkkel ellentétbe jut, már csak azért is, mivel jelentékeny néprétegek, melyek mindenütt kisebbségben vannak, sohasem juthatnak képviselőre a közéletben s állandó robbantó anyag szerepét játsszák a pártokban.

Az érdekszervezetek hatalmának növekedésével mindig nyomasztóbb lesz a politikai pártokkal való viszonyuk kérdése. Ez oldalról a parlamentarizmust létében fenyegetik s a szindikalizmusban oly irányzatot látunk feltörni, melynek célja a döntő társadalmi hatalmat a szervezetekre bízni s a parlamentet egészen kismenni. A politikai pártoknak pedig, bensejükben megszagatva, s a különböző érdekáramlatoktól szorongatva, kívülről a gyakorlati követelményekben velük jórészt megegyező pártok tömkelegétől környezve, szükségük van arra, hogy minden érdeket magukban kiegyenlítsenek s kifelé képviseljének. Tehát a politikai élet átváltoztatásáért szállanak síkra, mely megmentse őket az eddigi választórendszerek önkényes és vakon működő gépiességétől s a választókra gyakorolt valódi hatásuknak, azaz a szavazatok számának megfelelő képviselőt biztosítson. Lassanként minden politikai párt, még a konzervatívok is, ha a háttérben nagyon nyomják őket (mint ez a keresztény-szocialistákkal történik Ausztriában) elfogadják az arányos képviselőt, ami az érdekszervezetek befolyását a politikai pártokra természetesen nemcsak hogy erősíti, de szükségképpen az érdekszervezetek teljes uralmához vezet.

Így mindazok az áramlatok, melyek a közélet átalakítását célozzák, melyek a parlamentarizmus előfeltételeit és formális elemeit problematikusá teszik, mind az érdekszervezetek befo-

lyását növelik. S elképzelhető oly fejlődési fok, mely a parlamentet még lényegesebb jogaitól fosztja meg: mint már most is a konkrét határozatokat nem az uralkodó pártok, hanem az érdekszervezetek hozzák, melyek amazok mögött állanak s inkább uralkodnak a pártokon, mint fordítva: úgy elképzelhető, hogy a társadalmi hatalom megosztását, az osztályok gazdasági érdekeit illető kérdések felett való döntést elvonják a parlament hatásköréből és más külön képviseleti testületre bizzák, melyben az érdekeltek, nem mint állampolgárok, hanem csak mint saját érdekeik képviselői foglalnak helyet. A fejlődés ilyen lehetőségére Georg Jellinek már 1906-ban rámutatott *Verfassungsänderung und Verfassungswandlung* című művében. E helyen nem térhetünk ki az ily speciális parlamentek szervezetének és hatáskörének tárgyalására, de annyit biztosra vehetünk, hogy minden érdekcsoport saját maga határozná az őt közvetlenül érdeklő ügyekben, legalább is annyira, hogy semmire történhessék akarata ellenére, ha már minden nem történhetik kizárólag az ő akarata szerint. Jellinek p. o. úgy képzei el a dolgot, hogy az egyes osztályoknak megfelelően speciális parlamentek alakulnak, melyeknek határozatait az összpárlament elfogadja vagy elveti. De talán a fejlődés inkább általános parlamentek felé halad, melyekben az összes érdekelt réteg, mint ilyen, jelen van s minden egyes rétegnek saját ügyeiben vétőjoga volna. Ha a fejlődés tényleg ily irányt venne, a gazdasági s ezen túl a társadalmi életben is egészen a gazdasági elem venné át az uralmat — a politikai eszmény elejtésével — a régi stílusú pártokat elnyomná a gazdasági érdekek képviselői s az érdekszervezetek ideológiái mindig mélyebb és mélyebb gyökeret vernének. Kiszélesedne az a terület, mely felett az érdekszervezetek uralkodnak s melyeken minden gondolat és akarat, mint a gazdasági történés felépítménye jelennek meg. Sohasem voltak úgy megadva a feltételek erre, mint ma, amikor a gazdasági szervezetek, éppen mert az osztályok a jövedelem elosztásáért harcban állanak egymással, igen nagy befolyást gyakorolnak tagjaikra, gondolkodásukat és cselekvésüket meghatározzák s pedig azért, mivel a gazdasági cselekvés semleges területe folytonosan szűkül s a társadalmi tevékenység mindig szélesebb teret nyer. Sajnálhatjuk, hogy a demokratikus fejlődés éppen a „magas szempontokat” szorította ki a közéletből s az érdek szempontjait tette helyükbe (s minden kétség kizárása végett hangsúlyozzuk, hogy a fejlődést itt csak megállapítjuk s nem értékeljük), sajnálhatjuk, hogy az összesség minden politikája s minden akarata csak mint gazdasági akarat valósul meg, hogy valóságos elhatározásokat megállapító politikai érdeklődés és politikai élet csak gazdasági történés és akarat alapján s csak mint ennek kifejezője lehetséges. Aki a dolgok fejlődését figyelmesen nézi, nem juthat más eredményre: a modern gazdasági fejlődés, mely minden osztályt mozgásba hoz, az azelőtt passzív érdekeket élökké és mozgókká teszi, át kellett hogy alakítsa az

értelmi és elvi alapokon nyugvó parlamentet és pártokat s a politikai eszme helyébe a gazdasági érdeket kellett hogy tegye, mivel a gazdasági harcban álló polgárok állandóan s teljesen egy szervezetnek sem voltak úgy hozzáférhetők, mint a gazdasági szervezetnek. A pártoknak talajt kellett veszíteni, mivel a polgárok gondolkodásában és akaratában nem tarthatták meg helyüket az érdekeideológiával szemben. A parlamentek így oly szervezetek behatása alá kerültek, melyek létre vagy befolyására az alkotmányok keletkezésekor nem gondoltak: a gazdasági elv, a gazdasági elem előtérbe nyomult. Hogy a fejlődés hová fog vezetni, arról nem kísérlünk meg feltevéseket. Csak arra mutatunk rá, hogy a rajzolt fejlődés következtében a politikai élet mindinkább racionálisabb és kiszámíthatóbb lesz s ugyan-ezen mértékben mindig kevésbé lesz az általános fejlődés jelképezőjének tekinthető. De felvetődik az a kérdés, vajjon a közéleti szervek jelzett differenciálódása nem lehet egy oly fejlődés kezdete, mely a modern parlamentarizmus megteremtőinek kedves lett volna.

Braun Róbert: A falu lélektana

— Befejező közlemény* —

VII. A falu belélete

44. Milyen az osztálytagozódás a parasztságon belül? Milyen más osztályok vannak kívülük a faluban?

E határokat kizárólag a vagyon vonja meg. Akinek egy nyolcad szessziója van (kb. 5 kat. hold) az már „gazda”. A vagyoni helyzet szerint ily osztályok vannak: 1. Akiknek annyi földjük van, hogy nem járnak napszámba. 2. Akiknek van földjük, de napszámba kell jámiok, hogy megélhessenek. 3. Akiknek csak házuk van (zsellér): 4. Akik más házában laknak (lakó). Ezek azonban csak elméleti kategóriák, tényleg élesen megvont határok nincsenek. Mégis elmondhatni, hogy a körülbelül egyforma vagyonúak között szívesebb és gyakoribb az érintkezés. Nagy szerepe van a vérrokonságnak, mely erős összetartó kapocs köztük és még a vagyoni különbséget is nagyban enyhíti a rokonságon belül. A rokonság (*neamuri*) általában erősen összetart és pl. községi választásoknál körülbelül biztosan számíthat mindenki a saját rokonai támogatására.

Földműveseken kívül van egy német és két zsidó kereskedő, továbbá három vízimolnár, két kovács és két borbély (ezek mind falubeli románok) és egy magyar bábaasszony, akinek falubeli román férje van. Időről-időre próbálkoznak német bognárok, csizmadiák: de nem tudnak megélni és tovább mennek.

45. Kikre hallgatnak? Kik a vezérek? Mi biztosítja a tekintélyt és befolyást?

E kérdésre meglehetősen eltérő válaszokat kaptam. A pap szerint csak a nagyszájúakra hallgatnak. Panaszolta, hogy a demagógia kivált egyházi téren nyilvánul meg, a papnál sokkalta jobban

* Az első közleményt l. e folyóiratnak májusi számában.

félnek a jegyzőtől, akinek tényleges hatalom (adókiivetés, csendőrök) van a kezében. A tanító szerint: a százasokra hallgatnak, de rendszerint ezek az okosabbak is és jobban vannak informálva (pl. a politikában). A jegyző szerint: általában nehezen befolyásolhatók. Kevesen hallgatnak a jegyzőre, akire a nagy adó miatt haragszanak, hanem vallási és nemzetiségi okok miatt inkább a papra és tanítóra. A magukból valónál tekintélyt és befolyást biztosít: 1. a vagyon, 2. bőbeszédűség és 3. az okosság. A kereskedő szerint: Hallgatnak az intelligenciára és a községi tisztviselőkre. A magukból valók közül tekintélyt és befolyást élveznek a gazdagok, a józan életűek, a volt községi tisztviselők (pl. a volt bírósági *birau batrin*) és az okosak, ha szegények is. A nagyszájúak nem visznek komoly szerepet. (Azt hiszem, a kereskedő véleménye fogadható el.)

Tekintélyt ad a vagyonon kívül a köztisztviselők viselése is.

46. Mi által igyekeznek egyesek kitérni a többiek közül?

Ennek két módja van: vagyon és köztisztviselők szerzése. A kereskedő szerint újabban fiaik iskoláztatása egyik módja a kitérésnek.

47. Kiemelkednek-e egyesek a paraszti sorsból? (Szolga, iparos, gyárimunkás, értelmiség.) Mi erről a közvélemény?

Szolga, gyárimunkás nem került ki a faluból: az aradi gyárakban csak napszámos munkát végeznek. Kereskedő és iparos is kevés. A tanító mindössze öt iparosról tud. Ezt a foglalkozást nem sokra tartják, a nyomorékokat, munkára alkalmatlanokat adják erre. Újabban adják gyermekeiket tanult pályára is; most egy parasztfiú jár gimnáziumba és egy a polgárba, egy orvos és egy ügyvédjelölt. Némelyek azt mondják, az helyes, ha a gazdag ember fia tanul, de a szegény ne tanuljon. E kijelentés megokolását vagy bővebb magyarázatát hasztalan kerestem, a válasz csak e kijelentés ismétlése. Azonban a többség helyeslően mondja: Urat nevel a gyerekből!

48. Helyesnek tartják-e, ha egy leány városba megy szolgálni? Ha nem, mit mondanak, miért nem?

Ilyesmi csak nagyon kivételesen (2—3 eset) fordul elő. A parasztok maguk azt mondják: Minek menjen a városba? Meg tud élni itthon is. Vagy: Ha szegény vagyok is, azért tudok kenyeret adni a leányomnak. A jegyző: Lustaságból nem mennek cselédnek; azt mondják nem jól fizetik őket. A pap: Nem mennek szolgálni, mert többet keresnek a Hegyalján. A kereskedő szerint erkölcsi kifogások is vannak.

Annyi kétségtelen, hogy nem akarnak szolgálni menni. Az okok ezek: Az egész városi élet teljesen új helyzetbe hozná őket; szokatlan lakás, szokatlan étel és életmód. Minthogy háztartásuk teljesen különbözik a várositól, a szolgálat is új és szokatlan rájuk nézve és minthogy nem nagyon értenek a városi háztartáshoz, nem is nagyon szívesen veszik őket cselédeknek. Ehhez járul a saját társadalmi előítéletük, mely természetesnek mondható, mert a csoportból való kiválás ellen irányul. A nők természetesen nehezebben szakadhatnak el a csoporttól, kivált, mert ezzel a férjhezmenés módja nagyon megnehezül. Ennek oka nemcsak az, hogy a leány a városban más erkölcsöket, szokásokat, ruhát vesz föl, hanem mert a mezei munkától való elszokás folytán kevésbé értékes munkaerővé válik. Mindez tényleg akkora kockázat, melyre a szegényes cselédi fizetés keveseket csábít, kivált amikor a szőlőkben is van kereseti alkalom.

49. Ha elítélik a városi cselédi szolgálatot, főnnáll-e ez az ítélet akkor is, ha az illető a faluban (pl. papnál, tanítónál, kereskedőnél vagy más földművesnél) szolgál ?

A faluban szolgálni már más megítélés alá esik. Ez körülbelül olyan, mintha egy legény béresnek menne.

50. A közülük valók közül különösen kiket szólnak meg vagy vetnek meg? (Pl. iszákos asszonyt, uzsorást stb.)

Teljes megvetésben állnak az iszákosok (2—3 van), akiknek még társaságát is kerülnek. Ha pl. valaki a háza előtt áll és arra jön az iszákosok egyike, a gazda bemegy házába, hogy ne kelljen vele szóbaállni. Ezeket a gyerekek is csúfolják utcahosszat, úgy hogy néha krajcárokkal vesztegetik meg a gyerekeket, hogy ne kiáltozzanak utánuk.*

Nagyon megszólják azokat, akik szüleikkel rosszul bánnak és róluk, bár tehetnék, aggságukban nem gondoskodnak; az olyan asszonyokat, kik férjüket és gyermekeiket ruházat tekintetében elhanyagolják, kiknek háztartása közismerten piszkos és az oly asszonyokat, kik nyilvános helyen részegeskednek.

* Értesülesem szerint a tanító, aki buzgó antialkoholista, arra tanítja a gyerekeket, hogy az öregeket csúfolni ugyan nagy bűn, de ha részegesek, akkor szabad. Ha ilyen részeg embert az iskola előtt csúfolnak a gyerekek, a tanító visszavonul lakásába. Különösen küzd az ellen, hogy iskolásgyerekek szeszest italt igyanak. Nagy buzgóság kell ahhoz, hogy valaki ilyen hálátlan szerepre vállalkozzék, melyről bizonyára a falun kívül senki a világon nem tud. Általában azt hiszem, hogy a román tanítóság különösen morális tekintetben sokkal jobb, mint amilyen hírben áll a magyar közvélemény előtt.

51. Van-e valamilyen formában közjótékonyág? (Kolduló napok stb.) Szégyen-e a koldulás?

Szervezett jótékonyág teljességgel hiányzik, de ha valakit elemi csapás (tűz) ér, búzával és pénzzel segítik. Az is szokás, hogyha valakinek tehene megsérül és kénytelen levágni, húsát a falubeliek megveszik. Minthogy azonban ezzel olcsó húshoz jutnak, ez jótékonyágnak alig nevezhető. Idegen koldusnak szokás kenyeret, ritkán pénzt (2 fillért) adni. (Az így összekoldult kenyeret a koldusok rendszerint olcsó áron eladják.) A csicsérik a koldulást a legnagyobb szégyennek tartják és szorult helyzetben habozás nélkül választanak a lopást koldulás helyett. Ezt — bár kelletlenül — a pap is koncedálta.

52. Mutatkozik-e áldozatkészség oly kiadásokra, melyekből nincs közvetlenül és azonnal mutatkozó haszon? Pl. legelőjavítás, tűzfeckendő, apaállat, iskola, utak, kútásás stb.

A jegyző szerint ezek közül egyre sem mutatkozik áldozatkészség és kizárólag fenyegetésre (a vármegye!) szavaz meg a községi képviselőtestület ily költségeket. A legelőjavítás teljesen ismeretlen fogalom előttük; feckendőre sokan sajnálják a pénzt; apaállatokra szívesen áldoznak; iskolára sokallják a költséget; az utakra és kútkra nézve sok harc van (kicsinyben ugyanolyan, mint pl. Budapesten, hogy egy utcát kövezzenek vagy világítsanak-e), aszerint hogy érdeke-e valakinek az út vagy a kút vagy sem. Említésreméltó, hogy az esővíz levezetésére szolgáló árkokat most hozza rendbe a kultúrmérnökség, hogy a víz ne maradjon az árkokban, hanem folyjon le. Ez meglehetősen költségbe kerül és mint főlölesleges kiadás általános rosszalást kelt.

VIII. A falu belső szolidaritása és magatartása más csoportokkal szemben

53. Szoktak-e más falubeliekkel, más fajúakkal vagy vallásúakkal összeházasodni? Férfiak vagy nők? Mi erről a közvélemény

Nem nagyon kivételes a szomszéd falusiakkal való összeházasodás.* Erre alkalmat a hegyaljai szőlőmunka ad, amikor legények, lányok odavalókkal ismerkednek össze. Az olyanokat, akik máshonnan

* Nem felel meg tehát többé egészen a mai fölfogásnak az a népdal, mely egy férjhez menő leányról ezt mondja

„És elmegy a messzeségbe,
Tőlünk három falu járásra.”

hoznak asszonyt, szokták ugyan gúnyolni (ittthon nem tudott párt kapni), de ez inkább csak tréfa. Alkalom volna a svábokkal való összeházasodásra, de ennek nagy akadálya egyebek közt a vallás. Az idegen fajúval és vallásúval való házasodást elvben nem helyeslik, de ha előfordul, idővel napirendre térnek fölötte. Így van egy magyar és egy német vegyes házasság (mindkét esetben a férj a román); erről egyszerűen azt mondják: Eljött közénk és román lett. Mint kuriózum szerepelhet egy zsidó házasság is, t. i. egy teljesen vagyontalan paraszt régóta vadházasságban él egy zsidó nővel. Efölött is napirendre tértek és senkisé megbeszél róla.

**54. Mutatkozik-e szembetűnő formában a szomszédos falubeliek lenézése vagy csúfolása? Pl. furcsa kiejtés, ruha-
viselkedés vagy szokás miatt?**

Bizonyos vetélkedés folyik a tőzsomszédos Mondorlakkal. Mindig ilyféle formában mondják: Mondorlak ugyan nagyobb (vagy gazdagabb)*, de Csicsér műveltebb és példaként kiemelik (nem tudom igaz-e), hogy ott egyetlen előljárósági tag sem tud írni. Ugyancsak műveltebbeknek tartják magukat a keleten szomszédos szabadhelyieknél. Különösen az eltérő ruházat hívja ki csúfolódásukat, pl. a katrinca és a kilógó ing. Általában kiemelhető, hogy a távolabbi hegyvidékiekkel szemben magukat illemtudóbbaknak tartják, azok ellenben „ostobák, tanulatlanoknak, erdeiek, golyvások” néven nevezetnek. Régebben, mikor még a közlekedés ritkább volt, egy-egy a falun átmenő németet a fél falu gyerekei kísérték nyomon, csúfoló szavakat kiáltva utána, nem ellenséges indulatból, hanem valami különös jelenségnek nézve, mint pl. a kéményseprőt. Ma ez már nem szokás. — Tévedés volna azonban túlságos jelentőséget tulajdonítani az idegennel szemben megnyilvánuló csúfolódásnak. Ebben igazi ellenséges indulat soha sincs és nem haboznak alkalmilag az idegenek és maguk közt oly összehasonlítást tenni, mely az idegenek javára szól. Így több év előtt, mikor egy nagyobb magyar kubikos társaság borozott a faluban, hallottam, egyik csicsérinek megjegyzését a többiek előtt: „Látjátok, mennyit ittak és mégis milyen rendesen viselkednek. Köztünk már milyen láma és verekedés volna”

**54. Beköltöztet teljesen befogadnak-e? Bevásztják-e
valami községi állásba?**

Nem fogadják be teljesen. — Van egy jómódú és tekintélyes ember, aki 22 év előtt a Bánságból jött és akiről, ha községi tisztségek betöltéséről van szó, így beszélnek: Jó ember, okos ember,

* Még a népdalokban is megnyilvánul e rivalitás.

de jövevény (*vinitura*). Még a papot is jövevénynek tekintik, ellenben a tanítóról, akinek már apja is ott volt tanító és akinek felesége a faluból való lány, az úri ruha dacára is azt mondják, hogy: „Közülünk való.”

56. Mutatkozik-e a falusiak összetartása valamiben az iparossal, kereskedővel, városi emberrel vagy a földművesek más csoportjaival szemben?

Enyhe formában; pl. ha valamely falubeli ember (*satean*) egy városit megcsalna vagy meglopna, ha ezt nem is helyeselnék, de el nem árulnák, legföljebb a következményektől való félelemből. Vagy árakra nézve megegyeznek egymás közt stb.

57. Lehet-e szó tudatos úrgyűlöletről? Mily más osztályokra terjed még ki e gyűlölet leginkább? Mivel okolják meg?

A pap szerint: Gyűlölet nincs, csak bizalmatlanság; félnek, hogy megcsalják őket. A tanító szerint: Tisztelik az urat, de félnek tőle; bizalmatlanok. A jegyző szerint: Van úrgyűlölet. Azt mondják, az könnyen él, nem dolgozik. A kereskedő szerint: Gyűlölet nincs, de jóindulat sem. Bizalmatlanok, mert a hivatalokban, ahonnan az urat ismerik, mindenütt kurtán bánnak velük; nyelvüket nem értik. Ennek példájául egy esetet beszél el, amikor egy paraszt Amerikába pénzt akart küldeni, de nem merte maga föladni, hanem tíz koronát fizetett a pénz föladásáért az ügyvédnek.

Azt hiszem, tudatos úrgyűlöletről alig lehet szó; a hagyományos jobbágygyűlölet (ki kell irtani az urakat stb.) teljesen megszűnt vagy teljesen irányt változtatott. Azonban az összeütközés nagyon gyakori parasztok és urak közt. A paraszt érzékenyebb lett és nemcsak megijed, ha pl. a vasúti kalauz rárivall, hanem sértve is érzi magát, mert jobb bánásmódra érzi jogosítva magát. Igen föltűnő azonban néha (ezt magyar vidéken is tapasztaltam) a városi úri osztály, különösen a nők parasztgyűlölete. A legindifferensebb kérdéseimre is gyakran szenvedélyes válaszokat kaptam, melyek minden emberi érzést megtagadnak a paraszttól (előttük csak a pénz számít, a többi semmi, hallottam ismételten), a férfiak pedig fölháborodva mondják: Ha úriember megy végig a falun, nem is köszönnek neki.*

* Hogy ez pl. Szeged vidékén is így van, azt Tömörkény István szóbeli közlése alapján tudom.

58. Jogosnak tekintik-e a pap, tanító, jegyző, orvos, ügyvéd, kereskedő, korcsmáros, földbirtokos jövedelmét és társadalmi helyzetét? Változott-e a fölfogás a múlthoz képest?

A pap: Azt mondják általában, hogy az úr könnyen jut jövedelemhez. Az ügyvédnek szó nélkül fizetnek, már az orvosnak nehezebben. A tanító: Disztingválnak. Ha valaki ellenértéket ad, elvégzi rendesen dolgát stb., belenyugszanak, de ha nem, azt mondják, rajtunk élösködik. A jegyző: Általában nem tartják jogosnak az úr jövedelmét és különösen sokallják. A kereskedő: A pap fizetését (nem a stólát) sokallják. (Mért nem fizeti a püspök? mondják.) A tanítóét, jegyzőét, orvosét jogosnak tartják, bár e két utóbbi szerintük egyes esetekben túl sokat számít föl. Az ügyvédről azt mondják, hogy önkényesen jár el, annyit számít, amennyit akar. A kereskedőnél azt tekintik sérelmesnek, ha hitelezés után túlságos ártóbbletet kell fizetniök. Ha valaki pl. télen 20 korona értékű lisztet vesz és nyáron 22 koronát kell fizetnie ezt jogosnak tartanák, ellenben 25-öt sokallnak.

Említésre méltó, hogy ily kérdések csakis azokkal szemben merülhetnek föl, akiket ők fizetnek közvetlenül. Hogy pl. egy állami tisztviselő jövedelme sok-e vagy sem, azon azért gondolkoznak kevesebbet, mert csak alig sejtik, hogy ennek fizetéséhez is járulnak. Hogy azonban tesznek néha összehasonlítást a maguk és az urak jövedelme közt, mulatja a következő eset.

Egy este házigazdám udvarába egy ember jött, aki arra kérte, hogy vigye őt cselédjével és két süldőjével haza, Radnára (19 km.-nyire). A süldőket t. i. az aradi vásárra akarta hajtani, de az egyik megsántult és felesége és fia is holtra fāradtak. Őt koronában egyeztek meg. Erre házigazdám felém fordult.

— Most úrfi mondd meg nekem az igazat. Mennyi a te fizetésed egy éjszakára?

— Nem értem a kérdést, feleltem meglepetten. Csak nappal dolgozom.

— Jól van; hát egy napi munkáért mennyi a rendes fizetésed ?

— Valami 13—14 korona.

— No látod, én pedig két lovammal együtt egész éjszaka csak öt koronát keresek. Ezzel az ember felé fordult.

— Csak 13 koronáért viszlek haza.

Az ember nem felelt, látta, hogy csak tréfa az egész.

— Persze, mondta házigazdám nekem, ettől az embertől nem kérhetek 13 koronát, mert szegény.

59. Milyen viszony van a nagybirtokos (uraság) Vagy annak képviselője és a falusiak közt?

A faluban nagybirtokos nincs.

60. Vannak-e a falusiaknak bizalmi embereik az úri osztályban (pap, földesúr, jegyző stb.) Mi a bizalom alapja és miben nyilvánul meg?

A pap: Van némi bizalom a pap, tanító és jegyző iránt. A tanító: Tanácsot kérek több embertől, akik szakértőnek tartanak, aztán azt a tanácsot követik, melyet hosszas latolgatás után legjobbnak tartanak. A jegyző: Az észbeli fölény elismerése folytán mennek tanácsot kérni a jegyzőhöz, paphoz, tanítóhoz. A jó tanácsért vagy tettért hálásak. Kereskedő: Egyéni tapasztalatok következménye az ilyen bizalom. Ha egyszer jóindulatot tapasztalnak (pl. ha a kereskedő egyszer kamat nélkül hitelezett), ezért mindig hálásak. Van bizalom a falubeli vagy onnan származott intelligencia iránt; így szeretnek pl. egy faluból származott ügyvédjelölthöz menni.

Általában azt hiszem, hogy tanácsot leginkább olyan ügyekben kérek, amikor tudásuk fogyatékosága miatt szorulnak erre, szóval amikor jogi stb. szakértőre van szükség, ellenben fölötté ritkán oly ügyekben, melyek igazán bizalmi kérdések.

61. Milyen úr élvez tekintélyt előttük? (Esetleg személyt is megnevezni és okát adni. Pl. N. N. főszolgabíró, mert ilyen vagy amolyan.)

A pap: Inkább félelem van és csakis a hatalmast (aki nekik bajt okozhat) tisztelik. A tanító: Nehéz ezt megmondani, mert nagyon félénk a mi népünk. (Ezt többször ismétli). De általában tisztelik a komoly, szerény, becsületes urakat. A szigorúság imponál nekik, de nem szeretik és maguk közt kigúnyolják. A jegyző: Tisztelet nincs, kizárólag félelem van. A kereskedő: Imponál nekik a főszolgabíró, mert szigorú a községi tisztviselőkkel szemben (a jegyzőkkel szemben is), gazdag ember, nem megvesztegethető és meghallgatja panaszukat, egy régebbi főszolgabíró nem imponált, mert széltében beszélték róla, hogy ajándékot fogad el.

Természetesen fölötté nehezen állapítható meg, hogy egy úrral szemben a csicséri paraszt csak félelmet érez-e vagy a vele szemben megnyilvánulható hatalomtól elvonatkoztatva tiszteli-e is, ellenben a szomszédos németeknek pl. kétségkívül imponál a katonatiszt.

62. Kik élőködnek a falusiakon? (Paraziták, pl. cigányok, koldusok, zarándokok stb.).

Idegen koldusok szokták jární a falut. Zarándok nincs. De a cigány rajtuk élőködik. Igaz, hogy nyáron dolgozik, de télire ritkán van elege és ilyenkor koldul. Házigazdám mérgesen mondta egyszer:

— A cigány, az könnyebben él a románnál. Ha télen nincs semmije, megy koldulni házról-házra. A román? Az nem megy, az szégyeli magát.

Azonban tisztán parazitának a cigány sem tekinthető. Ő végzi a vályogvetést és tapasztást és nélküle ugyancsak meg volnának akadva a gyepmesterségben.

63. Kítől és hogyan tanulnak új dolgot? (Pl. újítást a földművelésben, építkezésben stb.).

Döntő jelentőségű a város közelléte. Innen terjedt el az új ruházkodási anyag és fenyüzési cikkek (finomabb vászon és selyemszövet, pamut, cérna, szalagok, kendők stb.) és általában a bolti árú. Házépítésben szembeszökő a német hatás, mely egyébként minden ipari munkánál többé-kevésbé megállapítható.

Az úriosztálytól alig vesznek át szokást, vagy divatot és azt egyáltalában nem törekszenek utánozni. Legalább én semmi nyomát sem láttam annak, hogy az úriosztály ruházkodási, táplálkozási, modorbeli sajátosságait átvennék. Míg a magyar parasztnál, mint Szeged vidékén láttam, van bizonyos átmenet a paraszttól az úrhoz (főleg paraszt, főleg úrféle emberek) és mindenféle úri eredetű újkeletű változások konstatálhatók, addig Csicséren ilyesmi vajmi kevés van és az is a katonaság révén terjedt el. Gazdasági tekintetben újításokat a szomszédos Glogovac (újabbán Öthalom) nevű német falu lakosaitól tanulnak. Sokszor járnak be Aradra és az út mentén látják, hogy a német hogy dolgozik, majd pedig látják a munka eredményét is, ami új művelési mód elfogadására indítja őket. Egyrészt a napszámos munka viszonylagos áremelkedése vagy hiánya, de másrészt a kereskedők árjegyzékei és sürgetései bírják őket gépek és jobb munkaeszközök vásárlására. Serkentőleg hat egyes gazdagabbak példája is, ezt szívesen utánozzák.

IX. A falu viszonya az egyházhoz, államhoz és vármegyéhez

64. Milyen kölcsönhatás van az egyház, ennek képviselői (pap, kántor, gondnok stb.) és a lakosság közt? Adatok a vallásosságra, összehasonlítás a múlttal?

Az egyház úgyszólván a pap személyében testesül meg. A jelenlegi papnak (fiatal ember) ugyan voltak kezdetben apróbb bajai híveivel, most azonban egészben véve jó viszonyban él velük. A nép kívánsága az, hogy a pap alkalmazkodjék a falu szokásaihoz, becsülje azokat, legyen békés természetű, éljen mintaszerű magánéletet (nagyon szeretnek a pap magánügyeivel foglalkozni), tudjon szépen prédikálni és ami a fődolog, ne legyen büszke (*domnos*, uras). Ha a követelményeknek megfelel, akkor népszerű és a templom mindig tele van, ha nem, mindenki ellene van és sokan még a templomot is kerülik és lesve lesik az alkalmat, hogy a püspöknél bepanaszolhassák.

— A mi papunk olyan ember, hogy ha nincs neki cigaretta-papirosa vagy gyufája, kér tőlem és én is tőle, nem büszke, mondta előttem egy suhanc.

Ki kell azonban emelni, hogy a pap befolyása kizárólag egyéniségétől függ. A pap tisztelete sokkal gyöngébb lábon áll a románoknál, mint általában vélik. Egy görög-keleti pap figyelmeztetett arra, és később az irodalom is meggyőződött róla, hogy a „pópa” a népmesékben és anekdotákban egyáltalában nem tiszteletreméltó alak, sőt ellenkezőleg, mulatnak rajta. — A pap mellett egyéb egyházi tisztviselők jelentéktelen szerepet visznek.

65. Az egyházi képviselőtestület (reformátusoknál presbitérium) politikai és társadalmi szerepe?

Mínthogy a papválasztás kivételével az egyházi képviselőtestület tevékenysége nem terjed oly ügyekre, mely a falusiak anyagi vagy egyéb érdekeit közelről érintené, ennek szerepe sem nagy. Mégis ki kell emelni, hogy a plutokratikus állami, törvényhatósági és községi képviselőlet ellenében egyedül az egyházi a demokratikus szervezet. A görög-keleti egyház e rendkívül demokratikus szervezete okozza, hogy a pap sokkal jobban függ a közvéleménytől, mint a világi hatóság és hogy a román egyházi szervezet demokratikusabb intézmény a politikainál. Nem akarom ezzel azt mondani, hogy a pap egyéni ügyességénél vagy a nép elmaradottságánál fogva nem bírhat mindenkinél nagyobb hatalommal. Azonban a demokratikus egyházi szervezet megadja a lehetőséget arra, hogy a nép e hatalom alól emancipálja magát.

66. Van-e új vallási és társadalmi mozgalom (pl. nazarénusok, baptisták, szocialisták stb.)? Hogyan terjed e mozgalom és mi a hatása?

Mintegy 15 év előtt indult meg a környéken baptista és nazarénus mozgalom (Kurtics nevű faluból jött ide). Van 5 baptista és 2 nazarénus, azonban a mozgalom már évek óta megakadt. A pap: Tudomást sem vesznek róluk a többiek. A tanító: A közvélemény a mozgalom ellen van, követőiről azt mondják, hogy bolondok. A jegyző: A többiek elítélik és renegátoknak tartják a régi vallást elhagyókat. A kereskedő (a baptistákról): E vallás erkölcsösséget, dohánytól és alkoholtól való tartózkodást, továbbá a káromkodás kerülését követeli és ezek által jó hatással van a többiekre, kik ha nem is térnek át, a jó példát sokban követik.

Több év előtt a szocialisták is tettek próbát. Akkoriban a közigazgatás rövid időre szemet hunyt az ilyen agitáció előtt. Választottak elnököt, pénztárnokot stb.-t (a tisztségek mindig nagyon kapósak), de aztán ez a mozgalom is ellanyhult. Egy darabig még csúfolták az „elnök”-öt és „pénztárnok”-ot, aztán feledésbe ment az egész ügy. Talán helyénvaló ezzel kapcsolatban a következő esetet megemlíteni:

Nem ritkán történik meg, hogy a csicsérik mint tanulatlan napszámosok dolgoznak Aradon. Mikor a szervezett munkások ez ellen tiltakoznak, néha elbocsátják őket avagy nem is adnak nekik munkát. Ezt a parasztság úgy magyarázza, hogy a szocialisták bocsátják el őket, illetve nem engedik őket dolgozni. Ez magyarázza azt a kérdést, melyet egy vacsorai beszélgetés közben intézett hozzám házigazdám egyik napszámosa. (Szorgalmas, jó munkás, értelmes ember).

— Ki adja meg úrfi, a szocialistáknak azt a jogot (*lege*), hogy minket elbocsássonak a gyárakból? A császár vagy a miniszter?

E tárgyról aztán a beszéd a nagy vagyonskülönbségre fordult, melyhez csupán akkor szóltam, amikor kérdeztek és akkor is tartózkodólag feleltem, hogy pártállásom homályban maradjon. A napszámos hevesen kelt ki az ellen, hogy némelyeknek 1000 holdas pusztái vannak és úgy gondolta, hogy ezeket föl kellene osztani. A gazdának erre semmi ellenvetése sem volt. Nyilván nem érzett semmi érzékenységet a nagybirtokosokkal. Amikor pedig a napszámos a földadó egyenlensége ellen beszélt, hogy mennyit fizetnek ők egy hold után (neki ugyan egy sincs) és mennyit az urak, ezt a gazda is helyeselte.

67. Mutatkozik-e összeütközés az egyházi erkölcs és a falusi erkölcs között? Vannak-e oly babonák, szokások stb., melyeket a közvélemény helyesel, vagy enyhén ítél meg (pl. korai házasság*), melyek ellen azonban a falusi pap, vagy a papság általában állandó harcot folytat?

Ilyesmi nincs. Az egyház erkölcsi fölfogása teljesen egyezik a falusival. Nem azt jelenti ez, mintha a falusi erkölcs az egyház szempontjából kifogástalan volna. Hanem csak azt, hogy egyrészt a falusiak ideálisnak ismerik el az egyház álláspontját, melyet lehetőleg töreksenek megközelíteni, másrészt az egyház számot vet a létező állapotokkal és ezekkel szemben engedményeket tesz. Ez az ügyes, óvatos taktika egyik fő biztosítéka az egyház hatalmának. Vegyük pl. a vadházasságot. Ez csak igen kivételes és oka az szokott lenni, hogy a két együttélő nincs törvényesen elválasztva régi házastársától. Az illetők elvben teljesen az egyház álláspontján vannak és szívesen kötnének törvényes házasságot, ha lehetne, hogy ezáltal a rájuk nézve kínos helyzetből meneküljenek. Viszont azonban a pap szó nélkül túri a dolgot, nem prédikálja ki őket, mert nyilván tudja, hogy a dolgon úgy sem változtathat.

68. A községi elöljáróság (jegyző, bíró, pénztáros stb.) szerepe a falu társadalmi és gazdasági életében?

Ha a jegyző nem román, úgyszólván semmiféle szerepe sincs a társadalmi és gazdasági életben. A bíró, törvénybíró, pénztáros vezetnek társadalmi tekintetben. Ez oly súlyos terhet ró rájuk, hogy a jó és szorgalmas gazdák lehetőleg kerülik, hogy elöljárósági tagok legyenek. Ugyanis annyi idejüket veszi el e tisztség és a vele járó kocszmázás, hogy gazdaságuk néha nagyon megszenved.

69. A községi képviselőtestület társadalmi és politikai szerepe?

Ezé a vezető szerep úgy társadalmi, mint politikai és gazdasági tekintetben, mert tagjai a falu legvagyonosabb emberei, kik politikailag is érvényesítik vagyonukból eredő befolyásukat.

70. A vármegyei hatóság tekintélye és befolyása a falu életére?

A járási főszolgabíró személyére vonatkozólag egyhangú dicséret hallható mindenki részéről. Minden panaszt meghallgat, gyakran tart vizsgálatot járása községeiben és szigorúan torol meg minden rendetlen-

séget. Hírét különösen emelte a parasztság előtt, hogy néhány jegyzővel keményen bánt el. Azonban a falusiak lehetőleg megelleneznek minden megyei intézkedést, akár jó, akár rossz. Nyilván úgy vélik, hogy az intézkedést úgyis végrehajtják, akár helyeslik, akár ellenzik, hát inkább ellenzik. Azonban a jegyző figyelmeztetése, hogy a vármegyével nem lehet tréfálni, mindig eldönti a dolgot.

71. Hogyan vélekednek az államról és ennek közegeiről? Minő bizalommal viseltetnek irántuk?

Ha vannak is, akik az állam szót ismerik, ennek jelentésével csak megközelítőleg is alig van valaki tisztában. Egy vonatkozásában ismerik: mint földtulajdonost (*cămară*). A Maros túlsó partján kincstári földek vannak, melyeket körülbelül ellenséges területnek néznek. Ezt az ellenséges viszonyt nagyban növeli a Maros gyakori meder-változása. Mintegy 15 év előtt történt, hogy a Maros nagy ív alakban oly mértékben kezdte mosni a falu határát, hogy csaknem a faluig jött. Egy éjjel a falu emberei fölkerelkedtek, ásóval, kapával, átvágást csináltak a kanyarulaton, miáltal a folyót a falutól a kincstári föld felé vezették. A dolog talán nem is tudódott volna ki, ha valaki az esetet föl nem jelentette volna a csendőrségnek. A följelentés oka sem érdektelen. Két szomszéd régóta haragot tartott egymással. Egyszer az egyik kocsiját úgy állította udvarán, hogy annak rúdja átért a szomszéd udvarára. Erre a szomszéd az átnyúló részt lefűrészelte. károsult bosszúból följelentette haragosát és így kipattant a Maros elvezetésének ügye. A csendőrök megjelentek a községházán és a megidézett tetteseket a parasztokkal szemben szokásos kínzásokkal vallatóra fogták. Ennek híre gyorsan elterjedt a faluban, a lakosok a községháza elé gyűltek és oly fenyegető magatartást tanúsítottak, hogy a jegyző kijelentette a csendőröknek, hogy a bekövetkezőkért felelősséget nem vállal. Erre a csendőrök a beidézetteket szabadon bocsájtották, többé az egész ügyet nem bolygatták, mely azóta el is aludt. Egyszer főlelítettem a közismert esetet házigazdám előtt.

— Az egész dologból egy szó sem igaz. Egy gazember, aki bajba akarta juttatni a falut, találta ki az egészet és jelentette föl a csendőröknek. Az igazság az, hogy átvágásra szükség sem volt, mert azt a víz maga mosta ki magának ...

A „kincstár” iránti véleményükre jellemző ez is.

Több év előtt egyszer a Maros partján vártam a kompra többet magammal. Egy ember rámutatott a közelben dolgozó kotrógépre és a készülő kőgátra :

— Ezt azért csinálják, hogy a Marost a mi földünkre vezessék.

— Hogy az isten verje meg őket, mondta rá egy asszony. Senkinek sem jutott eszébe lehetetlennek vagy csak meglepőnek is találni, hogy az állam a Marost az ő földjükre vezetteti. Természetesen néma gyűlölettel nézték a kotrógépet, a gátépítőket és sem pénzért, sem jó szóért semmiben sem lettek volna segítségükre.

Azok az állami közegek, kikkel dolguk van, általában népszerűtlenek. Ilyenek főleg az állami végrehajtók és tagosításnál a mérnökök. Az a vélemény általában, hogy az adó túlmegy és a behajtás túlszigorú. A tagosítási eljárásról az a nézet, hogy az kap jobb helyen földet, aki befolyásosabb, aki veszteget.

72. Mennyi hajlandóság mutatkozik az állami intézkedések végrehajtására és az állami intézmények (iskola stb.) és támogatás igénybevételére?

Az állami intézkedéseket általában kritikával fogadják. Állami támogatásban részük nincs, bár sokszor kérik. Így nagy szükség volna legelőre, de ezt a szomszédos kincstári földről sem bérbe, sem örökáron nem kapnak.

Az állami iskoláról (a szomszédos Mondorlakon van, alig kétszáz lépésre az utolsó csicséri háztól) és a magyar nyelv tanításáról így nyilatkozott előttem egy ember.

— Mi haszna van a magyar iskolának? Míg a tanító az osztályban van, a gyerekek hallgatnak, amint pedig a tanító kiteszi a lábát az osztályból, a gyerekek románul beszélnek.* De ha tanulnak is valamit, egy pár évre elfelejtik. Olyan jól kellene megtanulniok, hogy sohase felejtsek el. (Kérdeztem, hogy akkor miért nem küldi fiát a városba). Ó, azt tudom, hogy az segítene, de honnan vegye erre a pénzt? Egy évig magyar iskolában volt a fiam, de újból a románba küldöm, hogy legalább románul tanuljon.

Nincs ember a faluban, aki ne volna áldozatokra kész, hogy gyerekei magyarul tanuljanak, azonban erre mód alig van. Alig képzelhető, hogy valaki a fönti érvelésre felelni tudjon.

73. Van-e oly adónem, melyet különösen igazságtalannak találnak?

Erre nézve a válaszok igen eltérők. A pap: Ha a saját használatra főzött pálinka után kell illetéket fizetni, továbbá sérelmesnek találják a földátíratási és öröklési illetéket és a községi pótdót.

* Szakszerű pedagógus is el fogja ismerni, hogy ennél tömörebb egyszerűséggel nem lehetne jellemezni nemzetiségi vidéken az iskola magyar nyelvi tanítását.

A tanító: A szeszfőzési illetéket. A jegyző: A hadmentességi adót
 A kereskedő: Az egyházi adót (úgy gondolják, hogy a püspök: fizethetné a papot) és az ebadót. — Általában azt lehet mondani, hogy a paraszt minden adó és illeték ellen zúgolódik, különösen azonban az oly fizetség ellen, amelyeket nem szabályos időközökben kell fizetni, hanem alkalmilag, pl. átíratási illeték stb., míg pl. a földadót bizonyos tekintetben megszokja. Hogy mitől függ az adó vagy illeték nagysága, a legkevesebben sejtik.

— Alighanem az aradi urak csinálják, hogy az idén nagyobb az adó, mondta egy erre vonatkozó kérdésemre valaki.*

74. Van-e gyűlölet a csendőrök és pénzügyőrök ellen?

A tanító, ki különben a csendőrség intézményéről igen jó véleménnyel van, ezeket mondta válaszul: Nem igen szeretik őket, különösen csendőröket. Haragszanak, ha a csendőr igazságtalanul megveri őket, noha ez érthető, mert ha valaki véletlenül a bűnös társaságában volt, a csendőr joggal gyanúsítja őt is és őt is megveri. Aztán azért is haragszanak, hogy mért olyan büszkék a csendőrök, mikor csak béresek és suszterek voltak.**

Annyi bizonyos, hogy a csendőrség brutalitása miatt a leggyűlöltebb intézmények egyike és e gyűlöletnél csak talán a csendőröktől való félelem nagyobb. Kevesebb a gyűlölet és félelem a pénzügyőrökkel szemben (van ugyan puskájuk, de nem szabad löniök, vélik), azonban lehetőleg kijátszák őket.

75. Ha a bírósághoz fordulnak, ezt abban a reményben teszik, hogy igazságos ítéletet hoz? Vagy azt hiszik, hogy az ítélet teljesen véletlentől, vagy éppen attól függ, hogy kinek van jobb ügyvédje? Föltételezik-e, hogy a bíró megvesztegethető pénzzel vagy ajándékkal?

A pap: Azt hiszik, hogy a pör kimenetele attól függ, hogy kinek van jobb ügyvédje, aki a bírót rábeszéli. A bíróságot általában megvesztegethetetlennek tartják, már csak azért is, mert az „császári”.

* Természetesen e sorok írójának kutatásait némelyek, kivált az asszonyok szintén arra vezették vissza, hogy célja: kipuhatolni, vajjon nem lehetne-e emelni az adót. Némelyek azt mondták (mint egy bizalmi emberemtől utólag értesültem), hogy jó ember, nem fogja az adó emelését javasolni, ellenben mások ellenkezőleg vélekedtek és az adó újabb emelkedése őket igazolta. Természetesen tévedés volna ezt az ítélőképesség fogyatékoságával magyarázni. Ez tudatlanság és mi sem volna könnyebb, mint az adó célját és kivetési módját megértetni velük. De minthogy erről sohasem hallanak, a legnagyobb tájékozatlanságban élnek erre nézve.

** Erről szól a román gúnyvers:

„Dim purcar și păcurar Disznópásztorból és juhászból
 Strajameșter și căprar” Strázsamester és káplár.

A tanító: azt hiszik, hogy a bíró igazságos, de az ügyvéd félrevezetheti. A jegyző: Abban a reményben fordulnak a bírósághoz, hogy az az ellenük elkövetett sértést vagy kárt megtorolja. Hisznek úgy a bíró, mint saját ügyvédjük megvesztegethetőségében. A kereskedő: Járásbíróságnál föltételezik a bíró megvesztegethetőségét pénzzel és ajándékkal. Ugyanitt föltételezik az ellenfél ügyvédjének és a bírónak összejártságát.

Természetesen minden pörlekedő azt hiszi, hogy neki van igaza. Ha tehát pörét elveszti, ennek magyarázatát ily okokban szokta keresni: 1. Az ügyvéd gyöngébb volt az ellenfélénél. 2. A tanúk hamisak voltak. 3. Az ügyvéd összejárzott az ellenféllel. 4. A bíró meg volt vesztegetve. — Azt általában hiszik, hogy a jó ügyvédtől és jó tanuktól sok függ. (Tapasztalatok.) A bíróság iránt nagy a tisztelet, ami külőségekben is mutatkozik. Már külsőleg is több tiszteletet mutatnak a bíróság tagjai, mint egyéb hatósági személyek iránt. De abszolúte megvesztegethetetlennek még sem tartják. Bár tudok pl. oly féle kifakadásról egy elvesztett pör után, mikor az anyagi igazság nyilván a vesztes fél részén volt, hogy „nincs isten az égben, sem igazság a világon, ha ezt a pört elveszítem”, azonban egyes vesztegetési hírek elhívése ép oly kevésbé ingatja meg bennük az igazságszolgáltatásba vetett hiedelmet, mint pl. a pap erkölcstelen élete sem ingatná meg bennük a vallásosságot.

76. Vannak-e olyan bírói ítéletek, melyeket igazságtalanoknak, sőt megbotránkoztatóknak tartanak, mert jogérzetük eltérő a bírói gyakorlattól?

A pap: Ha a férjet asszonyverés miatt büntetik vagy, ha az iskolába nem járó gyerek szüleit bírsággal sújtják. — A többiek nem tudnak ilyen eseteket mondani.

77. Minő érdeklődés mutatkozik a községi, egyházi, törvényhatósági és országgyűlési választások iránt? Milyen szempontok vezetnek a falusiakat a választásban való részvételben vagy attól való tartózkodásban és a szavazati jog miként való gyakorlásában? (A leitatás, családi összeköttetések, helyi tekintélyek, megvesztegetés és terrorizálás szerepe).

A községi és egyházi választások iránt az érdeklődés komolyabb. Itt t. i. mindenki tudja, hogy miről van szó és a vélemények aránylag szabadon nyilatkozhatnak meg. Nem kicsiny az érdeklődés a törvényhatósági és országgyűlési választások iránt sem, az evés-ivás

folytán. De, mint a kereskedő egy utólag írt levelében mondja: „A maguk szempontjából azonban ezen választásoknak úgyszólván semmi jelentőséget sem tulajdonítanak. Úgy vélekednek, hogy választás előtt mindegyik jelölt mindent ígér, utána pedig semmivel sem törődik. A választásnál minden elképzelhető befolyás (ítatás, vesztegetés, presszió, családi összekötetés, fenyegetés stb.) érvényesül. E kerületben többnyire nemzetiségi és kormánypárti jelölt küzd, ha pénz, ital és terror működik, az utóbbi győz, ha a választás félig-meddig befolyásmentes (egyszer volt erre eset), akkor nemzetiségit választanak. Megállapítható, hogy a közvélemény a nemzetiségi jelölttel tart. Ez nem annyira annak a következménye, hogy talán a nemzetiségi programot teljesen megértik, hanem annak, hogy a velük közös eredetű jelölt anyanyelvükön szólva, föllekkesíti őket”.*

Ugyanezt a kérdést világítja meg az alábbi beszélgetés is, melyet beszéd közben szó szerint jegyeztem le. A kérdezett ember 35 éves, irni-olvasni tudó, jómódú.

— Ki a képviselők?

— Tagányi.

— Hová küldte őt a kerület?

* Nem éreztelen talán itt fölemlíteni egy bizonyára illetékes embernek, Goga Oktaviánnak, a jeles költőnek, szigorú kritikáját a nemzetiségi párttól és ezzel szemben véleményét a radikális magyar politika realizmusáról: „Nézzük egy pillanatra magunk előtt a magyarokat. Látjuk, hogy az utóbbi időben társadalmi forrongásaik újkori eredményeként demokratikus áramlat támadt, mely ma a *Világ* c. lapban jut kifejezésre és noha a magyar politika hagyományos fölfogásával homlokegyenest ellenkező elveket terjeszt, hatalmas visszhangot kelt és azon az úton halad, hogy országunk beléletében döntő tényezővé legyen. Mi lehet titka e maroknyi ember által teremtett hatalomnak? Ez egyáltalában nem titok: egy évtized rendszeres szellemi munkájának műve. Végül van ezeknek az embereknek egy tudományos szemléjük, a *Huszadik Század*, mely tíz év óta folytat tudományos propagandát, van társadalomtudományi könyvtárak eredeti kutatásokkal és értékes fordításokkal, van népszerűsítő könyvtárak és végül most napi agitációul a múlt évben a *Világ* című orgánumot alapították. Ily fölszereléssel, természetes, hogy fölrázhatod a közvéleményt letargiájából és meghódíthatod a magad hite számára...

Nálunk? Népgyűlési üdvözlőbeszédeken és néhány a „nemzeti szolidaritás”-ról szóló klisészerű újságcikken kívül mivel ajándékoznak meg bennünket szeretett vezéreink? Így vergődünk az évszázados tétlenségben, óvatosan tapogatózva a tőzstok és fájdalmas sóhajok közt ... A helyzet tudományos mérlegelésére való törekvés még csak nem is éled, életkérdéseink vizsgálata pedig senkinek sem jut eszébe. Felmerült-e csak egyszer is egy eszme vagy pályadíj egy közgazdaságtani műre avagy parasztaink gazdasági, kulturális vagy közegészségügyi állapotára vonatkozó tanulmányra és annyi más mindennapi kérdésre, melyet meg kell értenünk? Mit szaporítjuk a szót? Még a *nemzeti program*-ot sem nyomatták le és magyarázták el egyetlen egyszer sem, akárcsak egy tizenkét oldalas füzetben is, a parasztság számára. (Ellenben közölték Vajda úr brosrúráját. A szerk. jegyzete). És nem túlzás, mikor állítom, hogy szigorú vizsgálat után a nemzeti bizottság nagyon sok tagja nagy zavarban volna, ha hirtelenében a párt programját kellene formulálnia ...” (A *Tribuna* 1911 okt. 15-iki száma).

— Budapestre. Ott van egy olyanféle hely, mint nálunk a községháza, ahol a képviselők találkoznak.

— Miért választották meg Tagányit?

— Mert neki volt a legtöbb pénze. (Ezt mint természetes dolgot mondta).

— Hát ha nem lett volna, akkor is őt választották volna meg?

— Dehogy, sohasem! Akkor jobb embert választottak volna. De ő 6, 10 koronát és még többet adott az embereknek, azonkívül ételt és italt. Hitemre nagyon sok italt! Így aztán megválasztották.

— Te is rá szavaztál?

— Nem, nekem nincs szavazati jogom, pedig 70 korona adót fizetek.

— Hát apád kire szavazott ?

— Tagányira.

— Mennyit kapott?

— Ő tudja, de sohasem mondja meg. (Mosolyog).

X. Amerikai kivándorlás. (Esetleg más vándorlás)

78. Mutatozik-e elvándorlás az ország más mezőgazdasági területeire, városaiba, a szomszédos országokba vagy Amerikába?

Jelenleg csakis Amerikába vándorolnak.

79. Ki volt a faluból az első kivándorló Amerikába? Hogy jutott el a faluba Amerika híre? (A kivándorlás története).

A kivándorlás 1906-ban indult meg, amikor is 18-an vándoroltak ki. Némelyek szerint Amerika híre a szomszédos német faluból, Glogovácrról jutott el hozzájuk, ahol két évvel korábban kezdtek kivándorolni, mások szerint az aradi hetipiacon hallottak először Amerikából. A kivándorlás méreteiről a jegyző ezeket a hivatalos adatokat nyújtotta :

	18 kivándorló
1906	
1907	37 „
1908	4 „
1909	45 „
1910	30 „
1911	13 „
1912 (szept.-ig)	9 „

156 kivándorló

Talán nem is kell külön kiemelni annak óriási horderejét a falura nézve, hogy 156 ember Amerikában volt vagy van. A kivándorlást általában nagy fokú elégtelenség okozza. Ennek bizonyítéka, hogy eleinte megpróbálták Romániába vándorolni (épen úgy, mint a glogováciak Németországgal próbálkoztak meg), természetesen mindig a visszatérés gondolatával. Valóságos expedíciókat szerveztek, többen pénzt adtak össze és kettőt kiküldtek Dobruzsába, majd néhányan romániai nagybirtokokon próbaként cselédeknek szerződtek el, azonban a parasztlázadás kiűzte őket onnan, a kedvezőtlen tapasztalatok pedig elvették kedvüket Romániától. Hogy a kivándorlásra azonban elő volt készítve a talaj, azt mutatja, hogy mindjárt első évben egyszerre 18-án mentek ki. Ez időtájt gyakran hallottam:

— Megyünk, mert már rosszabbul nem lehet sehol, mint Magyarországon.

80. Ez idő szerint hány ember tartózkodik Amerikában a faluból? (Lehető pontossággal). Mennyi a szokásos tartózkodási idő? Mennek-e ki ismételten?

Ez idő szerint kinn tartózkodnak (hivatalos adatok): 31 férfi és 5 nő (12 éven fölüliek), továbbá 1 fiu és 1 lány. 1—3 évig maradnak kinn, sokan újból mennek vagy szándékoznak kimenni.

81. Nők és gyermekek is mennek ki?

L. fönt. Újabbán néhány kihozatta a feleségét. A gyereket lehetőleg otthon hagyják a nagyszülőknél.

82. Vannak-e olyanok, kik előre láthatólag többé nem is fognak visszajönni Amerikából?

Eddig egy ilyen eset van. Az illető itthon eladott mindent, kinn földet vett és azt írta, hogy nem jön vissza.

83. Mennyi idő alatt mennyi pénzt küldenek haza egyesek?

(Példák).

Volt olyan, aki csak 500 koronát küldött. Állandó munka mellett 1200—4400 koronát küldenek; az első évben rendszerint kevesebbet, mint később. A pap kettőről tud, kik két év alatt 3 ezer koronát küldtek haza. A tanító és jegyző szerint az átlag megtakarított összeg évente 2000 korona, amiben azonban a hajójegy ára is benne van. Természetesen nem küldik haza összes megtakarított pénzüket, hanem maguk is hoznak belőle haza.

84. Melyek a kivándorlás közvetlen okai? (Lehetőleg egyes példákat is. Pl. N. N. kivándorolt, mert a házában levő terhet törleszteni akarja stb.).

Nem a legszegényebbek vándorolnak ki; ezeknek útiköltségük sincs, de energiájuk is hiányzik egy ily nagy vállalkozáshoz. A cél mindig csak a kettő: adósságtörlesztés és földvásárlás. A kereskedő tipikus példaként azt említi: Volt olyan, aki másfél év után kétezer koronával hazajött, mert értesítették, hogy előnyösen vehet földet. Meglevő pénzén hétezer korona értékű földet vett, azt rögtön bérbeadta és visszavándorolt, hogy ottani keresetéből a fönmaradó ötezer koronát törlessze. Azóta (3 év alatt) négyezer koronát már lefizetett.

85. Mi a véleményük az amerikai munkáról? (Nehéz-e, veszélyes-e stb.).

Az egyhangú vélemény az, hogy nehéz, veszélyes, de jól fizetnek. A gyári munkát annyira terhesnek találják, hogy újabban sokan rosszabb bér mellett is inkább vállalnak mezőgazdasági munkát (répaművelést). Idáig egy halálos baleset volt (bányarobbanás).

86. Van-e különös panaszuk az amerikai lakás, étel, bíróság, rendőrség vagy más intézmény ellen?

A hatóságról véleményt nem hallani, valószínűleg, mert nem akadt dolguk vele. A kereskedő hozzáteszi: Mint nekik tetsző megfigyelést hallottam, hogy akit a rendőr az utcán részegen lát járni, ha nem is okoz botrányt, rögtön bekíséri és az ilyent szigorúan büntetik. A lakást és levegőt a gyárban dolgozók egészségtelennek, az ottani ételeket pedig kevésbé ízleteseknek tartják, mint a megszokottakat.

87. Megcsalta-e őket az úton vagy kinn valaki? (Pl. Hajóügynök, bankár stb.).

Semmi ilyen panaszt nem lehet hallani.

88. Mily változás megy végbe az Amerikából jöttek külsején: ruházatán, haj- és szakállviselésén, lábbelijén stb.? (Pl. viselnek-e alsó-inget vagy más új ruhadarabot Bajuszukat beretváltják-e?)

Hoznak magukkal amerikai ruhadarabokat, de ezeket csak rövid ideig hordják állandóan, aztán munkaruhául használják, míg el nem szakad. Egy asszonynál láttam amerikai selyemszoknyát (erre különösen büszke, mert ilyen senkinek sincs) és néhány gyerek sweater-ben jár.

89. Milyen változást okoz Amerika erkölcsileg? (Önértékeségben, a hagyományok iránti tiszteletben, a hatóság tiszteletében stb.).

A pap, jegyző és tanító szerint nincs változás. A kereskedő: A visszajöttek föllépése általában mindenütt önértékesebb és az itthoni dolgokkal szemben bizonyos kicsinylést mutatnak.

90. Milyen változást okoz Amerika gazdaságilag az emberben? (Munkaképesség, szorgalom, takarékoság, vállalkozó kedv, kitartás stb. fokozódik-e vagy csökken?)

Szorgalmasabbak lesznek.

91. Milyen változást okoz Amerika a külső környezet átalakításában (Pl. a házépítésben és annak berendezésén stb.)

A kivándorás még oly új keletű és a kinntartózkodás oly rövid, hogy ily féle változás még nem konstatálható.

92. Az Amerikát járt legény eljár-e tovább is a táncba stb., szóval nem vonja-e ki magát valamilyen közös szokás alól ?

Teljesen betartja a falusi szokásokat. Azt magam is láttam, hogy Amerikából frissen jött ember még amerikai ruhájában vett részt a táncban?

93. Mire költik az Amerikából hozott pénzt? (Földet vesznek, adósságot fizetnek, elprédálják, stb.)

Adósságot törlesztenek, földet vesznek; arra még nem volt eset, hogy valaki kinn oly fáradtságosan szerzett pénzét elszórta volna.

94. Hoznak-e egyesek Amerikából oly használati cikkeket, melyek itthon szokatlanok? Honosodtak-e így meg egyes cikkek?

Mindössze azt lehet mondani, hogy sok Amerikából jött zseborát hoz magával.

95. Hoznak-e Amerikából gazdasági cikkeket, munkaeszközöket, magvakat, stb. ?

Egy kovácsról hallottam, aki Amerikából kalapácsot hozott magával.

**96. Kérnek-e Amerikában levők itthonról egyes tárgyakat?
Pl. magvakat, munkaeszőket (kaszát stb.), élvezeti
cikkeket stb.**

Egyes kivándorlók visznek már kinn levőknek pipát és dohányt. Ez persze nem jelenti azt, hogy egyéb nem kellene nekik, azonban a posta kellő használatát kevésbé ismerik.

XI. Befejezés

97. Melyek a faluban az égető, aktuális kérdések?

A legelő kérdése az elsők közé tartozik. Erről a jegyző szerint nagyon sokat beszélnek. A közlegelő igen kicsiny, a mesterséges takarmánytermesztés pedig még nagyon fejletlen, úgy hogy a háziállatok tartása a nagymérvű legelőfölosztás miatt fölötte bajos, enélkül pedig lehetetlen a gazdálkodás. Nagyon kevesen tartják most helyesnek, hogy a legelőt fölosztották, a szegények különösen panaszozzák ezt és megcsalatra érzik magukat. A Maros szabályozása a másik égető kérdés. A Maros szinte évente való áradása csaknem hasznavehetlenné teszi ép a legjobb földeket. Egy harmadik kérdés a tagosítás. Egy-egy ember földje házától igen messzire (pl. másfél óra járásra) van és földjének egyes darabjai szerte vannak szórva. Mindez természetesen nagyfokú munka és időpazarlást jelent. Ha meg volnának győződve arról, hogy a tagosítást igazságosan hajtják végre, mindenki szívesen sürgetné.

Bár a fönti adatok csupán egy falura vonatkoznak és így belőlük általánosítani vajmi könnyelmű eljárás volna, mégsem lesz talán fölösleges két hipotézisszerű állítást megkockáztatni, melyek igazolása vagy cáfolata esetleg későbbi adatok alapján következhetik be.

Az egyik a falura, mint gazdasági egységre vonatkozik. Azt hiszem, hogy az európai falu általában, tehát a nyugat-európai is, valamint az európai kisváros is, oly elmaradt típusok, hogy ha az amerikai faluhoz vagy kisvároshoz hasonlítjuk, közelebb állnak a középkori faluhoz vagy kisvároshoz, mint az amerikaihoz. A munkamegosztás oly primitív, az életmód (a fogyasztás, kényelem, szórakozás, társadalmi formák stb.) aránylag oly csekély, lényegtelen dolgokban változott, hogy alig gondolom túlzásnak a fönti állítást, mikor gondolatban az európai parasztot az amerikai farmerrel mérem össze.

Renan írja visszaemlékezéseiben (*Souvenirs d'enfance et de jeunesse*. Paris: Nelson. 78 1.): „Bretagneban 1830 előtt még élt a legrégebb múlt. A városokban a XIV., XV. század világa volt naponta az emberek szeme előtt. A gall vándorlás ideje (V. és VI. század) volt látható a falun gyakorlott szem számára. A keresztény alap mögül nem egyszer a nagyon is átlátszó pogányság bontakozott ki. Ebbe egy még régebb világ vonásai vegyültek, melyet a lappoknál találtam meg újból”.

Ugyanígy igaz ez a kisvárosra nézve is. Egy francia író, Edmond Michel, három kötetes munkát írt egy 8000 lakósu francia kisvárosról, Beyeux-ról.* Aki e nagyarányú és terjedelmű munkát elolvassa, csodálkozva láthatja annak minden lapján a valóságos középkort Európa egyik első kultúrállamában. A magyar kisváros természetesen ugyanezt a képet mutatja.

Nálunk kétféle gazdasági változás látszik megingatni a falut a maga mozdulatlanságából. Az egyik az alföldön: a tanya előnyomulása a pusztán; a másik a hegyvidéken: az erdők irtása. Valószínű, hogy az első gazdasági haladást, a másik pedig gazdasági hanyatlást von csakhamar maga után. Mindkét jelenség megérdemli a szociológus figyelmét.

A másik észrevétel szorosabban tartozik a tanulmány tárgyához, a falu lélektanához. Ez a primitív munkamegosztásra vonatkozik. Azt lehet mondani, hogy minél tökéletlenebbek egy társadalomban a termelés eszközei, annál tökéletesebbnek, sokoldalúbb ügyességgel bírónak kell az emberi testnek lennie, hogy ugyanezt a termelést végezhesse. Ha pl. a csicséri parasztot vesszük, sokoldalúsága igazán meglepő. A mezőgazdasági munka már egymagában is nagy kézi ügyességet kíván. Thomas N. Carver, a Harvard-egyetem közgazdaságtani tanára, aki több évig maga is gyakorlati farmer volt, legújabb művében (*Principles of rural economics*. Boston: Ginn & Co. 1911, 26—27 1.) mondja a földművelésről: „Régiségénél és általánosságánál fogva egy csomó mezőgazdasági tudást és ügyességet fejlesztett ki, melynek sehol másutt párja nincs, mely pedig teljesen alá van becstülve, ha ugyan nem teljesen ismeretlen a városi ember előtt. Minthogy azonban ebből oly sokat tanulnak az iskolán kívül, a mezei munka tényleges végzése közben, apa és fiú nemzedékeken át együtt dolgozva, ezt rendszerint nem foglalják a „tanulás” neve alá. Azonfölül a mezőgazdasági munka techni-

* *Monographie dun canton type*. Paris, Berger-Leorault 1908—11.

káját oly triviális módon sajátítják el, hogy sokszor természetes dolognak tekintjük és nem is becsüljük igazi kézügyességként. Talán semmiféle mesterségben sincsenek eszközök, melyek alkalmasságban tökéletesebbek lennének, melyeknél finomabb pontokon fordulna meg alakjuk és szerkezetük kitűnősége, mint a modern gazdálkodás egyszerűbb eszközeinél”.

A földműveléshez járul egy teljesen különálló és szintén közismert foglalkozási ág Csicséren, t. i. a szőlőmunka, továbbá sokaknál az erdei munka és még ezenfölül a férfiaknál a kosár-fonás és a nőknél a fonás és szövés tudása általános. A munkamegosztás még oly fejletlen, hogy úgyszólván minden iparághoz, melyre szükségük van, valamit értenek és vannak köztük olyanok, akik némely mesterséget jobban tudnak, mint egy gyöngébb iparos. A tanulásra nemcsak az ad alkalmat, hogy némelyfajta iparos nincs a faluban, továbbá, hogy a paraszt csak végső esetben fordul egyáltalában iparoshoz, hanem hogy nagyon sok ipari munka végzésénél (pl. ha lovat patkoltat) maga van jelen, másoknál (pl. a házépítésnél) a napszámomunkát maga teljesíti.

Ha valamely munka tanult vagy tanulatlan volta attól függ, hogy egyenlő képesség mellett mennyi idő szükséges megtanulásához, a csicsériek bizonyára igen tanult munkások. Sokoldalúak, leleményesek, más segítségére kevésbé szorulók. Amellett munkájuk távolról sem oly egyhangú, mint az ipari munka. Vannak köztük sokan, akik megközelítik a dolgozó ember ideálját: sohasem kénytelenek oly munkát végezni, melyhez nincs kedvük. És ha az emberi tökéletesség a minél többoldalú fizikai és pszichikai képességek fejlettségétől függ, nem habozom kimondani azt sem, hogy tökéletesebb emberek az ipari munkásoknál.

Ezek és hasonló kérdések tisztázása a szociográfia segítségével kísérlelhető meg, melynek előmozdítására alakult a *Szociográfiai* szakosztály. A jelen kérdőív kibocsájtása kísérlet arra, hogy mily mértékben van ily kutatásra előkészítve a talaj Magyarországon.

Szende Pál: Adóreform és osztálytagozódás*

— Befejező közlemény —

II.

Az elmélet és a költségvetési törvények a házbéradót is az egyenes adók közé sorolják, holott ez tipikus fogyasztási adó. A házbéradó a bérbeadott háznak, lakások és lakrészek után fizetendő s az adókulcs a bérösszeg egy bizonyos százaléka. Az adót a háztulajdonos fizeti, de módjában áll azt a lakóra áthárítani, annál is inkább, mivel az áthárítást törvényes intézkedés nem tilalmazza. Ez az áthárítás — kivételes körülményektől eltekintve — rendszerint sikerül is, mert a lakás elsődrendű szükséglet, a bérbevétel alól csak az vonhatja ki magát, akinek saját háza van, — vagy hajléktalan. A háztulajdonos a lakbéréket úgy kalkulálja, hogy azokban házbéradó, az összes állami és helyhatósági pótdadókkal bennfoglaltatik, ő az adót fizeti, de nem viseli, szerepe csak annyi, hogy a kincstár részére behajtja készfizetői kezesség mellett az adót. A nagy bérházak lakói viselik a súlyos adóterhet, de mivel az adóösszegek a háztulajdonos adókönyvi lapján számoltatnak el, ők — ha más egyenes adót nem fizetnek — nem jutnak szavazati joghoz, ellenben a háztulajdonos virilis törvényhatósági bizottsági tag lesz. Magyarországon az elmúlt évszázad utolsó éveiben bekövetkezett építkezési lendülettől eltekintve, a nagyobb városokban állandó a lakásdrágaság, sőt a lakáshiány. Áll ez elsősorban Budapestre, mely az állami házbéradó-bevételeknek 1900-ban 29,7%-át, 1908-ban 31,7%-át és 1912-ben több mint 40%-át szolgáltatta. A lakások szaporodása 1901—1910 között 12,1% (1901—906 között 1,2%, 1906—11 között 9%**) volt, ellenben a házbérbéjövedelem növekedése 1901—908 között 20%-ot tett ki.*** Az arány azóta még jobban eltolódott s ez okozta azt a lakásínséget, melynek enyhítésére a székesfőváros kénytelen volt erélyes lakásépítési akciót kezdeményezni. A béremelkedést és a az adóáthárítást lehetővé tette az a tény is,

* Az első közleményt l. a *Huszádik Század* májusi számában.

** *Budapest Székesfőváros Ékönyve* 1908, 136. l. Az 1912. évi adat a stat. Hivatal közlésén alapul.

*** Pikler J. Gyula: *Az 1911. évi budapesti lakásszámlálás* 17—21. l.

hogy az üres lakások száma 1910—1911 között 4883-ról 212-re csökkent le. Az 1911. év vége óta beállt gazdasági válság, melynek hatása legjobban a záloglevél-piacon érezhető, az építkezéseknek ismét útját vágta s a teljes adóáthárítást hosszú évekre lehetővé tette. Ugyanígy alakul a helyzet a vidéken, és pedig nemcsak a nagyobb gócpontokon, de a legjelentéktelenebb községben is. Az ideiglenes adómentességek oly időben, midőn a házbérek irányzata emelkedő, csak a telekjáradékot és a háztulajdonos hasznát növelik, azonkívül teleküzérkedésre szolgáltatnak ösztönzést. A házbérek színvonala ugyanazon városban az adóköteles és adómentes házaknál (eltelkintve attól, hogy az adómentes házakban levő lakások újabbak és modernebbek s ezért drágábbak) teljesen ugyanaz.*

A házbéradóról szóló 1909. VI. t-c. fenntartotta a házbéradónak az abszolút korszak óta fennálló s Ausztriában szintén érvényben levő rendszerét. A házbéradónak továbbra is két faja van: a házbéradó, mely a bérbeadott lakások és lakrészek után fizetendő és házosztályadó, melyet a tulajdonos fizet az önmaga lakta ház után. Oly községek, hol a lakrészeknek több mint fele bérbé van adva, általános házbéradó alá esnek, azaz házosztályadó alkalmazásának helye nincs s a ki nem bérelt lakások bérértéke a kibéreltekkel való összehasonlítás (parifikáció) útján állapíttatik meg.

Bár a házosztályadó alanyai között is nagy számmal vannak proletárok, s a nagyobb városokban a legvagyonosabb egyének is laknak bérelt lakásokban, a szabály mégis csak az, hogy bérelt lakásokban túlnyomóan a csekélyebb vagyonerejű és proletár elemek laknak, akikkel szemben az adó áthárítása is könnyebb. Budapesten az 1 és 2 szobás lakások az összes lakásoknak 78,8%-át tették ki, míg a 4 szobán felüliek 4,3%-át, a 7 szobán felüliek 0,6%-át, s az 1 és 2 szobás lakásokban a népesség 75,8%-a lakott.**

A házbéradó terhe sokkal súlyosabb, mint a házosztályadóé. Az egyenes adóstatisztika adatai szerint az 1893—95. évi házadó-kivetési ciklusban az általános házbéradó alá tartozó községekben az adóköteles lakrészekre évi átlagos 19 kor. 34 fillér, 1902—04-ben 20 kor. 7 fillér házbéradó esett,*** s ugyanakkor egy lakrész házosztályadója oly házaknál, melyek 3 lakrészből állottak, a házosztályadó

* A házbéradó hatásaira, a házbéradó és a lakbérek összefüggésére rendkívül tanulságos anyagot nyújt: *Stenographisches Protokoll der Equité über die Reform der Gebäudesteuer Nov., Dez. 1903.* az osztrák pénzügyminiszter által egybehívott szaktanácskozmány jegyzőkönyve. L. különösen az 5. és 28. kérdőpontra adott feleleteket. Azonkívül E. M. Vogel: *Die Reform der Gebäudesteuer.* Wien, 1907. 156 és köv. I.

** Pikler: *Lakásszámlálás.* 8—14 11.

*** *Egyenesadó-statisztika.* II. kt. 197. és VII. kt. 145. 1.

három fokozata* szerint 2,66 kor., 3,33 kor. és 4 kor. volt, tehát a házbéradó 650, 500 és 400%-al volt magasabb. A 16 és több lakrészt magában foglaló házak házosztályadója lakrészenként 6 kor., 8 kor. és 10 kor. volt, tehát az a szegény ember, aki általános házbéradó alá eső községben 1 szobás lakást bérelt 100—250%-al fizetett magasabb adót, mint a vidéki földesúr kastélya után. Ép ily szembetűnő az aránytalanság az ugyanazon községben a tulajdonos által lakott és a bérbeadott házak adója között. A házosztályadó második és harmadik fokozatába tartozó községekben a bérbeadott lakrészek átlagos adója országos átlagban 1899—1901-ben 266%-al volt nagyobb a tulajdonos lakta lakrészek átlagos adójánál. Egyes városokban az aránytalanság még nagyobb, Debrecenben 319%, Pancsován 412%, Rózsahegyen 454%, Kecskemét külterületén 2242%. A lakrészenkénti átlagos házbéradó 1899-ben 12 kor. 66 fillér, 1905—07-ben 13 kor. 31 fillér volt.**

A házbérosztályadó összege állandó, ellenben a házbéradó emelkedik a házbérellel együtt. Aki vagyont gyűjt és bérelt lakásból saját házába költözik, annak házadója csökken, akinek házát elárverzik s bérelt lakásban húzódik meg, annak adója emelkedik. A két adónem közül a házbéradó a súlyosabb s mégis — bár igen tökéletlenül — a progresszivitás csakis a házosztályadó körében érvényesül. Ennek adótételei aszerint emelkednek, minél több lakrészből áll az adó alá vett ház. Ellenben a házbéradó kulcsa egyforma a legkisebb és legnagyobb bérösszeg esetén is. Mindkét adónem ismeri továbbá a fokozatos adóztatás ama módját, mely a városi lakosság ellen irányul, mert a házbérosztályadónál az adótétel, a házbéradónál az adókulcs a község lélekszáma szerint növekedik, illetőleg annál magasabb, mennél városibb és iparosabb jellegű az a község, melyben az adóköteles ház vagy lakás fekszik. Sem a házbér, sem a házosztályadó szempontjából nincs különbség a között, mely térfogatú az adóköteles lakrész s mely anyagból épült a ház.

Az új házadó-törvény a házbéradó kulcsát látszólag leszállította.

* A házosztályadónak három fokozata volt az eddigi törvények alapján. Az első fokozatba tartoztak azok a kis- és nagyközségek, ahol az összes lakrészeknek egy harmada sincs bérbeadva, a másodikba ugyanily feltétel esetén a rendezett tanácsú városok. A harmadikba tartoztak mindama községek és városok, hol a lakrészeknek több mint egyharmada van bérbe adva, továbbá erre való tekintet nélkül a törvényhatósági városok, ha általános házbéradó alá nem esnek. Ezt a fokozást csekély módosításokkal fenntartotta az 1909. VI. t.-c. is. Az adótételek nagysága a községi fokozatok szerint emelkedik.

** *Egyenesadó-statisztika.* II. kt. Bevezetés VII. 1. V. kt. 222—250 11. VII. kt. 128., IX. kt. 154. 1.

Budapesten az adókulcs ezelőtt a brutto bevételnek* 17,6%-a volt, most 16%. Általános házbéradó alá eső községekben az adókulcs eddig 15% volt. Az 1909. VI. t.-c. a községek lélekszáma szerint fokozatokat állít fel, ha a lakosság 15.000-nél több, az adókulcs 14%. 15.000—1000 lakos között 11%, 1000 lakoson alul 9%. Általános házbéradó alá nem eső községekben a kulcs eddig 11,2% volt, ezután, ha a lakosok száma 1000-nél több 11%, 1000 lakoson alul 9% lesz. Ezt a mérsékelt leszállítást — mely egyenlőtlen mértékkel mér a városi lakosságnak, tehát annak a rétegnek, mely legjobban érzi a lakásdrágaság terhét — ellensúlyozza az a tény, hogy az adókivetés háromévi ciklusok helyett ezután évenként történik. A kincstár a házbérek emelkedéséből azonnal kiveszi a saját részét. Az arányos teherviselés elve azt kívánta volna, hogy a házbéradó terhe lényegesen csökkentessék s az így támadt bevételecsökkenés a házosztályadó erőteljes fokozásával pótolassék. A házosztályadó alacsony tételeit a törvény igen mérsékeltlen emelte s az aránytalanság továbbra is megmaradt. Így pl. Budapesten a 420 korona bért fizető 1 szobás lakás adója 67 kor. 20 fillér, ennek az adóösszegnek a házosztályadó tarifája szerint a különböző helységi fokozatokban 10—11 szobás lakás felel meg.

Dacára annak, hogy az országban a lakrészeknek mintegy 75—80%-a nincs bérbeadva, a házbéradóbevétel tetemesen nagyobb, mint a házosztályadóból folyó, s az aránytalanság évről-évre nő. A házadókivetés eredménye a következő** volt:

	Házbéradó	Házosztályadó
1893—95. évi ciklus	16,465.954 kor.	7,210.551 kor.
1905—07. „	23,148.219 „	8,270.889 „
1908—10. „	27,551.639 „	8,995.702 „
1912. „	36,778.436 „	10,653.071 „
Emelkedés (1893—1912)	20,312.482 „	3,442.520 „
%-ban	123% „	47,7% „
Emelkedés (1908—1912)	9,226.797 „	1,657.369 kor.
%ban	33,7% „	18,4% „

A házadó évenkénti kivetése jelentékenyen növelte az adóbevételt, s a törvény életbeléptetésének első három évében a ház-

* 1910 előtt a házbéradó kivetésének alapjául a házak évi tiszta bérhozádéká szolgált. E célra a nyers hozadékból leszámították az épületfenntartási költségeket és az értéktorlesztést, Budapesten 20%-ot, az általános házbéradó alá tartozó községekben 25%-ot, másutt 30%-ot. Az adókulcs az így nyert tiszta hozadéknak 22, 20, illetőleg 16%-a, a brutto bevételnek tehát 17,6, 15 és 11,2%-a volt. Ezentúl a kivetés alapjául a brutto házbérbéjövdelem szolgált.

** A kivetési összegek az *Egyenesadóstatistika* II—X. kötetében foglaltatnak. Az 1912. évi eredmény a pénzügyminiszteri számvevőség egyenes adóügyi csoportjának közlése.

béradó összege több mint 30%-al emelkedett. Míg 1893-ban az összes házadóbevételből a házosztályadóra 30% esett, 1912-ben már csak 22%. Ausztriában a házbéradó hozadéka 1890—1910 között 80%-al, a házosztályadóé csak 12%-al növekedett. Az 1910. évi házadóbevételből 90% esik a házbéradóra és 10% a házosztályadóra.* A házbéradó igazi súlyát akkor ismerhetjük meg teljesen, ha tekintetbe vesszük, hogy a helyhatósági pótagóknak a házbéradó a legbiztosabb alapja. A házbéradó után kiírt községi pótagó 1908-ban Budapesten 6,680.274 kor. (1912-ben 9,091.725), Pozsonyban 247.689 kor., Pécsen 219.174 kor., Kolozsvárt 327,049 kor., Temesvárott 221.806 kor. volt. Azonkívül mint önálló községi adó fennáll az ú. n. házbérfillér, mely 1908-ban Budapesten 4,316.128 kor.-t (1912-ben 6,306.184 kor.-t), Pozsonyban és Kassán 176.736 kor. bevételt hozott.** Ennek az igazságtalan, s a városi proletariátusra nehezedő adónemnek további térfoglalását elő fogja segíteni az, hogy a pénzügyminisztérium egyenesen biztatja a városokat annak minél szélesebbkörű alkalmazására, midőn az adóreform előmunkálatainak indoklásában azt mondja: „A béradónak mérséklése által mód nyújtatik a városoknak, hogy pótagóik kivetésénél a házbérek önálló megadóztatását az eddigénél jobban kihasználhassák”.***

Az 1870. LI. t.-c. 2. §-a értelmében a házadótól mentesek a gyáros, vagy bányatulajdonos által saját munkásainak bérfizetés nélkül átengedett gyári, illetőleg bányamunkások. Oly intézkedést, mely szerint a munkásoknak bérfizetés mellett átengedett lakások, vagy pedig a munkások lakásai adómentesek legyennek, avagy mérsékelt adókulcs alá essenek, az eddigi törvény nem tartalmazott. Az iparfejlesztésről szóló 1907. III. t.-c. 3. pontja kimondta, hogy ez az adómentesség kiterjesztendő az ipari vállalatok által épített oly munkáslakásokra is, amelyek a munkásoknak oly feltétel mellett adómentesek, hogy e miatt csekélyebb munkabéren részesülnek, vagy hogy béreiknek bizonyos része az épület tulajdonának megszerzésére fordítatik. Ily feltételek mellett a községek által épített munkáslakások is adómentesek (1909. VI. t.-c. 27. §.) Az 1907. III. t.-c. azonkívül 20 évi adómentességet biztosít az ipari vállalatok által létesített munkáslakásoknak, melyeket munkások részére bérfizetés mellett leendő használatra, vagy oly célból építenek, hogy azokat a munkások a vételárnak részletekben való törlesztése mellett tulajdonul

* *Mitteilungen des k. u. k. Finanzministeriums.* 1912. 518. 1. Erwin Steinitzer id. m. 60. I.

** *A Magyar Városok Stat. Évkönyve* 574—576.

*** *Egyenesadó Stat.* II. kt. Bevezetés VI. 1.

megszerezhetik. Az 1907. XLVI. t.-c. szerint ha valamely törvényhatóság vagy község kész munkásházakat ad el, vagy bérbe, a községnek nyújtandó egyéb kedvezményeken kívül az ily munkásházak 20 évig adómentesek, ha a bérleti szerződés szerint 30 év múlva a munkás tulajdonába mennek át.

Ezek a törvénybeli intézkedések a koalíciós korszak minden jellemző vonását magukon viselik. Látszólag igen humánus és modern kezdeményezések, de közelebbről megvizsgálva, teljesen értékteleneznek bizonyulnak s kitűnik, hogy a reklámon kívül legfőbb céljuk a munkásság helyhezkötése volt. Az 1907. III. t.-c. nem minden munkások által lakott lakásra adja meg a kedvezményt, hanem csak valamely határozott ipari vállalat által saját munkásainak átengedett lakásokra. A kedvezmény tehát csak a vállalatra terjed ki, melyet a törvény nem korlátoz abban, minő bért von le vagy fizettet munkásaival. Mihelyt a munkás a ház vételárát törlesztette, az adómentesség megszűnik. A gazdasági munkásházak építéséről szóló törvény indokolása leplezetlenül kimondja, hogy azért van szükség a kedvezményekre, mert „hazánkban élősködő ellenségeink ádáz gyűlölettel harcolnak ellenünk s minden alkotásunkat támadják ... E törvényvel azt a meggyőződést ültetjük a munkás lelkületébe, hogy ... a törvényhozás nem hagyja támasz nélkül azt, aki a hazai rögöz való ragaszkodását családi otthon alapításával kézzelfoghatóan bizonyítja.” * A javaslat kezdeményezői (leginkább az O. M. G. E. sürgette) úgy vélték, hogy a munkás, aki adósságba veri magát, a ház megtartásához ragaszkodni fog s inkább alacsonyabb bérért vállal munkát, (ha elköltözik, az adómentesség megszűnik) csakhogy a már befizetett összegeket el ne veszítse. E törvények hatása eddig minimális volt s az 1911. év vége óta húzóó pénzügyi krízis az ily építkezéseket hosszú időre lehetetlenné tette.

Az alsóbb néposztályokra nézve csak úgy volna az adómentességnek értelme, ha a törvény gondoskodnék arról, hogy az adóleszállítás jótékony hatását ne a háztulajdonosok, hanem a lakók élvezzék. Az 1892. febr. 9-én kelt osztrák törvény 24 évi adómentességet ad oly házakra, melyeket a tulajdonos munkásoknak ad bérbe, de egyúttal előírta a szobák minimális köbértalmát és a köbméterenként szedhető maximális bérösszeget s ezekhez a föltételekhez kötötte az adómentességet. Az 1902. évi július 9-én kelt törvény enyhített az előbbi törvény némely merev intézkedésein s a bérmaximum betartására szigorú büntetéseket statuált.

* * *

* Az indokolás közölve van: A *Magyar Törvénytár* Márkus-féle kiadásában. 1907, 477-78. II.

Az egyenes adóreform némi változtatásokkal megtartotta az eddigi hozadéki adókat s az általános jövedelmi pótdó helyébe a létminimum adómentességén és a progresszív adókulcon alapuló általános jövedelmi adót tette. A vagyondóra és az értékelkedési adóra nem került sor s az örökösödési adónak progresszív irányban való átalakítására sem történt kísérlet. Eddigi törvényeink az örökösödési illeték kulcsát az örökhagyó és örökös közötti rokonság távol-sága szerint állapítják meg s az örökölt vagyon nagysága szerinti progressziót nem ismerik. A fokozatos adókulcs és a létminimum adómentessége a hozadéki adókra nem nyert alkalmazást, mert ez a nagybirtokra veszélyes következményekkel járt volna. Úgy a hivatalos fórumok, mint a céhbeli tudomány képviselői még mindig görcsösen ragaszkodnak ahhoz az állásponthoz, hogy a hozadéki adóknál a személyes viszonyok tekintetbevétele elvileg lehetetlen és leküzdhetetlen gyakorlati nehézségekbe ütközik. Nem vesznek arról tudomást, hogy az angol és olasz jövedelmi adóknál, főleg az utóbbi évek reformjai folytán mennyire sikerült a tárgyi és személyi szempontok egybekapcsolása, az alsóbb néposztályok tehermentesítése és a vagyonosabb adózók viszonylag erősebb megterhelése. Hogy ez Magyarországon sem ütközik leküzdhetetlen nehézségekbe, mutatja a hozadéki elven felépült kereseti adó példája, melynek körében az 1909. IX. t.-c. 800 koronás létminimumot s az 1912. XLIII. t.-c. pedig fokozatos adókulcsot létesített. Egyszerre megszűnnek az elmélet nagyképű aggályai, midőn a kormánynak kortescélokból szükséges valamely intézkedés és a nagybirtok érdekei kívül vannak a játékon!

Az adómentes létminimumot az 1907. évi javaslat 600 koronában állapította meg, de később főleg az ipari- és kereskedelmi körök agitációja folytán ez az összeg 800 koronára emeltetett. Adóköteles jövedelemnek tekintendő — a megengedett levonások után — nemcsak a készpénzbeli bevétel, hanem a saját házban, vagy illetménykép, vagy ingyen bírt lakás hasznértéke, továbbá akár a sajátjából felhasznált, akár illetménykép vagy ingyen kapott gazdasági-, üzleti- és más cikkeknek pénzértéke is. Az adóköteles jövedelméhez számítandó, — s erre még részletesen rátérünk — az a jövedelem is, mely az adózóval közös háztartásban élő feleségét, fel- és lemenőket és oldalrokonokat megilleti.

A létminimum Ausztriában 1200 kor., Poroszországban, Badenben, Braunschweigban, Hamburgban stb. 900 Mk., Angliában 160 £, — viszont egyes német államokban és Olaszországban alacsonyabb a magyarnál.

Más helyen megjelent tanulmányainkban* kísérletet tettünk annak megállapítására, mennyi lesz a jövedelmi adókötelesek, t. i. ama egyének száma, kiknek évi jövedelme a 800 kor. összeget meghaladja. E bonyolult számításoknak itt csupán a végső eredményeit közöljük és a részletek iránt érdeklődőket a fent idézett tanulmányokra utaljuk.

A számítások eredménye folytán adókötelesek valószínű száma a következő lesz:

a) Önállók:	
Földbirtokos és bérlő	322.000
Iparos, kereskedő stb.	301.000
Szabad és értelmiségi foglalkozások	16.000
Tőkés, magánzó, stb.	36.000
b) Tisztviselők és alkalmazottak:	
Mezőgazdaság	7.000
Ipar, kereskedelem stb.	60.000
Szabad foglalkozások	5.000
Közszolgálat	88.000
Egyház és tanügy	56.000
	216.000
c) Munkások:	
Mezőgazdaság és erdészet (cseléd és munkás)	77.000
Ipar, keresk. bányászat	455.000
közönséges napszámos	7.000
hivatalszolga	35.000
	574.000
(a—c) Összesen	1,465.000

Már ebből a felsorolásból is látszik, hogy az adózók többsége tisztviselőkből, alkalmazottakból és munkásokból fog állni s az önálló adófizetők között is a csekélyebb vagyonerejűek lesznek túlsúlyban. Az osztrák jövedelmi adóstatistika szerint 1911-ben az összes adófizetők közül 1200—2400 kor. évi jövedelme volt 65,29%-nak, 2400—4800 kor. között 22,57%-nak, a 10.000 koronán aluli jövedelmek köréből került ki az adófizetők 96,57%-a. Az adóköteles összjövedelemből (1911-ben 5.382,263.557 kor.) 31,63% esett az 1200—2400 kor. közötti, 21,94% a 2400—4800 kor. közötti jövedelmekre, 69,87% pedig a 10.000 koronán aluli jövedelmekre. Sőt a

* *Adó- és Illetékügyi Szemle*: Az adóreform pénzügyi mérlege és revíziója 1913. márc.-május. *Szocializmus*: Az adóreform és az ipari munkásság 1918. ápr.

kisebb jövedelmek részesedése az adóbevételben is elég jelentékeny volt: 1200—2400 kor. között 13,18%, 2400—4800 kor. között 15,30%. 10.000 koronán aluli jövedelmeknél pedig 45,28%.* Tekintettel arra, hogy Ausztria vagyonezeje jelentékenyen nagyobb, mint a miénk, hogy az osztrák létminimum 400 kor.-val magasabb, ellenben az adókulcs átlagban 16%-al enyhébb, mint a magyar, bizonyosra vehető, hogy nálunk az adótehernek legalább 70%-át a proletár és kisebb vagyonezejű elemek fogják viselni. Ha a létminimumot nálunk is 1200 koronára emelnék fel, akkor az adókötelesek száma 500—600.000-el csökkenne. Ez a módosítás az adóbevételt mindössze 3,2—3,9 mill. koronával, tehát jóval csekélyebb összeggel csökkentené, mint a mily többlettel a III. osztályú személyvonati menetjegyek megrágtatása járt.

Különösen hátrányos az új jövedelmi adó az ipari proletariátusra. Az ipari és kereskedelmi munkások és alkalmazottak ha 80 koronánál több havi díjat nem húztak, vagy ha darabszámra dolgoztak az 1875. XXIX. t.-c. 2. §-a alapján az I. oszt. kereseti adó c) alosztályába tartoztak. Az így kivetett adó túlnyomó része behajthatatlan volt és a behajtási költségek az adóbevételt fölemésztették, azonkívül a munkások a behajtással járó zaklatások folytán gyakran voltak kénytelenek munkahelyet változtatni, ami a gyárosok körében állandó panaszra adott okot. Ezért a pénzügyminisztérium 1898-ban elrendelte, hogy azok az ipari munkások, kik bérüket nem havonként, hanem naponként és hetenként kapják, továbbá az akkordmunkások is, — ha mindezeknek átlagos keresete a lakóhelyükön szokásos napszámot meg nem haladja, — az adó alól családtagjaikkal együtt felmentendők.** E rendelet folytán meglehetősen liberális gyakorlat fejlődött ki, s a tényleges állapot ma az, hogy az ipari munkásság túlnyomó része állami egyenes adót (föld és házadótól eltekintve) nem fizet, amit igazol az is, hogy 1907-ben az I. oszt. kereseti adó c) alosztályában a kereskedelmi és egyéb alkalmazottakkal együtt csak 113.834 egyén adózott.*** 1912-ben az itt előirt adóösszeg mindössze 1,056.425 kor. volt, s ennek jelentékeny részét a munkaadók fizették. Azt kellene hinnünk, hogy az adótörvények nagy garral hirdetett „szociális vívmányai,” ezt az állapotot nemcsak fenntartják, hanem az adómentesség körét még jobban kiszélesítik s az eddig csupán rendeleti úton élvezett mentességeket

* 1890 der Beilagen zu den sten. Protokollen des Abgeordnetenhauses XXI. Session 1913. *Berichte des Finanzausschusses* Anlage F. 1—4 II.

** 1897 évi 40.390 pénzügymin. rend. 1898. évi 76.785 pénzügymin. rend.

*** *Egyenesadó Stat.* IX. kt. 206 1.

a törvény biztos alapjára helyezik. E várakozás nem teljesült, s a jövedelmi adótörvény intézkedései a munkásokra nézve a jelenlegi állapotról hátrányosabbak.

Az ipari munkásokra nehezedő jövedelmi adóteher kiszámítására az Országos Munkásbetegsegélyző és Balesetbiztosító Pénztárnak (O. M. B. P.) adatait használtuk fel. Adóköteles lesz minden munkás, aki a IV—VIII. napibérosztályba (3—8 kor. napibér, 1050—2400 kor. évi jövedelem) tartozik. Ezek száma 1911-ben 324.335 volt. Hozzájuk számítandó a III. napibérosztályból az a 88.557 munkás, kiknek átlagos napibére a 2.7 kor.-t meghaladja. Minthogy a jövedelmi adóról szóló 1909. X. t.-c. a munkások bejelentésének elmulasztását szigorú bírságokkal bünteti, a fentebb említett létszám az adózók körébe teljes bizonyossággal be fog vonatni, s ezért az adóköteles ipari munkások számát legalább is 400.000 becsültük.* Az ipari munkásokhoz hozzászámítandók a bányá- és kohó-munkások is, kik közül az adókötelesek számát hivatalos statisztikai adatok szerint 55.000-re becsültük.

Az ipari munkások által fizetendő adóterhet úgy számítjuk ki, hogy az adókötelesek számát az évi átlagos munkabérnek megfelelő adótétellel szorozzuk. A IV—VIII. napibérosztályba tartozó munkások adóterhe 3,404.662 kor., a III. napibérosztályba tartozóké 442.790 kor.; összesen 3,847.452 kor. lesz. Ez az összeg emelkedni fog a családtagok jövedelmeinek, s egyéb mellékjövedelmeknek hozzászámítása folytán 15—20%-al. úgy hogy az évi adóösszeg 4,5 millió kor.-ra tehető. A bányá- és kohó-munkások adóját ugyanily alapon 650.000 kor.-ban, a mezőgazdasági cselédek, munkások és közönséges napszámosok adóját 700.000 kor.-ban számítottuk ki. A proletariátusra nehezedő adóteher tehát évi 5,851.000 kor. lesz.

A munkabér összege épen olyan pontosan megállapítható az utolsó fillérig, mint az állandó fizetéseké, ami az adóhatóságok munkáját megkönnyíti. Említettük, hogy a törvény a munkáltatókat szigorú büntetésekkel kényszeríti munkásaik számának és munkabérének pontos bevallására, amit annál inkább meg fognak tenni, mert ezentúl őket a munkások adójáért szavatossági kötelezettség nem terheli. Az 1908. XLI. t.-c. (Végr. novella) 12. §-a csak az 5 koronán aluli munkabéreket veszi ki a foglalás hatálya alól s az 1909. XI. t.-c. 52. §-ának

* Az O. M. B. P. kötelékébe az ipari munkásokon kívül még kereskedelmi alkalmazottak, magántisztviselők is tartoznak, de ezek számát messze felülmúlják azok az ipari munkások, akik az 1907. XIX. 10. §. — vagy gyakorlat és mulasztás alapján nem tartoznak a munkásbetegsegélyző pénztárak kötelékébe, tehát a fentebbi szám feltétlenül reális.

homályos szövegezése arra a magyarázatra is adhat alapot, hogy a munkabérek adóhátralék fejében korlátlanul lefoglalhatók. Az adóvégrehajtás, ha eredményre nem is vezet, zaklatások és politikai üldözések eszközüvé válhat. Az adókievető bizottságok alakításánál a törvény gondoskodik arról, hogy az összes társadalmi osztályok és foglalkozási ágak a bizottságokban megfelelő arányban képviselve legyenek, csak a munkásokról, a jövedelmi adóalanyok 33—40%-ról feledkezett meg.

A munkásság adóköteles jövedelmét a következőképpen állapítottuk meg. Az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító pénztár tagjainak évi átlagos munkabére 1911-ben 847,232.700 kor. volt. A fenti összegből a IV—VIII. napibérosztályra esik 416,630.400 kor., ehhez hozzáadva a III. napibérosztályból azok munkabéréit, akik 2,70 koronán felüli napibért húznak, 66,418.740 koronát, az összes adóalap 497,021.040 korona. Ezt az összeget a családtagok hozzászámított jövedelmei címén felemelhetjük 560 millió koronára. A bányamunkások adóalapját 80 millió koronára, a mezőgazdasági cselédek, munkások, közönséges napszamosok évi adó alá eső keresetét 100 millió koronára becsültük, s így az adóköteles munkabérijövedelem teljes összege tehát 740 millió koronát fog kitenni. Agrárius körökben élénk agitáció folyik, hogy a földbirtok adójának kiszámításánál adóalapul a kataszteri tiszta jövedelem két és félszeres összege szolgáljon. A földadókataszter kiigazítása most közeleg befejezés felé s ha optimisztikus számítást alkalmazunk úgy a kataszteri tiszta jövedelem országos összegét (Horvát-Szlavonországokat is beleértve) 330 millió koronára tehetjük. Ez összeg két és félszerese, 825 millió korona. Ebből azonban le kell vonni az adóssági kamatokat, továbbá a 800 korona jövedelemmel nem bíró kisgazdák részesedését, úgy hogy az adóköteles földjövedelem legjobb esetben 300—400 millió koronát fog kitenni, tehát a proletariátus nagyobb adóalap után fog jövedelmi adót fizetni, mint a mindenható földbirtokos osztály. Ausztriában erre már van példa, mert 1911-ben az adóköteles földjövedelem 372 millió koronát, a fizetésekből és munkabérekéből (Dienstbezüge) folyó adóalap pedig 2.202 millió koronát tett ki.

Épp ily sérelmes az adóreform a fix fizetésű kisebb alkalmazottak szempontjából is. Az általános jövedelmiadó kulcsa enyhébb ugyan, mint az állandó fizetésekre most nehezedő IV. oszt. kereseti adóé, de ezt ellensúlyozza és lerontja az a tény, hogy a lakbér és egyéb mellékilletmények ezután az adóalaphoz számítandók. Az állami tisztviselők adóterhe a VIII—IX. fizetési osztályokban, valamint a VII. fizetési osztály harmadik fokozatában 3,6—28 kor.-val emelkedni

fog, s a csökkenés épen a magasabb fokozatoknál fog beállni.* Ugyanez áll a magánalkalmazottakra is, a kik az eddigi gyakorlat szerint fizetésüknek 25 (néha 33%)-át az adóalapból levonhatták. A magánalkalmazottak, kik nyugdíjigénnyel nem bírnak, s községi pótagót is kötelesek fizetni, még hátrányosabb helyzetben vannak, mint az állami tisztviselők, s hivatalos részről merült fel az az eszme, hogy a magánalkalmazottak összilletményeinek egy része adómentesen hagyandó. További jelentős sérelem a törvény amaz intézkedése, hogy a szolgálati illetményekből (fizetés, munkabér stb.) eredő jövedelem megállapításánál az adóssági kamatok, valamint az egyéb magánjogi címen alapuló terhek figyelembe nem vehetők. Nem lehet megérteni, hogy ha az adóssági kamatok a vagyonos földbirtokos, háztulajdonos, gyáros és tőkés levonhatják, miért ne illesse meg ugyanezen jog a tisztviselőt és munkást is, kiket az adósságok még súlyosabban nyomnak, s kiknek körében az eladósodás általános.

Az ipari és kereskedelmi foglalkozások körében az adóterhet szintén túlnyomóan a kisebb vagyonerejű elemek fogják viselni, mert eltekintve a teljesen proletár existenciáktól igen csekély az oly iparosok és kereskedők száma, kiknek évi jövedelme (a családtagokkal együtt) 800 koronát meg ne haladna.

Az általános jövedelmi adó kulcsa 800 kor. jövedelemmél 0,62%, 1800 kor.-nál 1%, 4800 kor.-nál 2%, 15.000 kor.-nál 2% — az 5%-ot 120.000 kor. jövedelemmél éri el, s azután a fokozás megszűnik. Ezzel szemben az osztrák jövedelmi adó kulcsa az alsó fokokon lényegesen enyhébb (mint már említettük átlagban 16%-al), mint az a következő összehasonlítás mutatja:

A jövedelmi adótétel:

Adóköteles jövedelem	Ausztria	Magyarország
1200 kor.	7,20 kor.	8 kor.
1400 „	9,60 „	10 „
1800 „	15,20 „	16 „
2400 „	24. — „	26 „
4000 „	60. — „	68 „
6000 „	110. — „	128 „
9000 „	202. — „	238 „
15.000 „	399. — „	450 „

Az osztrák parlament most tárgyalja a jövedelmi adó reformját, s egyúttal az adókulcs felemelésére irányuló idítványokat. Az első kormányjavaslat az adókulcsot csak a 20.000 koronán felüli jövedel-

* Exner Kornél: *Egyenes adóink reformja* 15—16 11. Jogász egyleti Értekezések Új folyam VI. kt. 46. füzet.

meknél akarta felemelni, de ez ellen az urakháza tiltakozott, s azt követelte, hogy a fokozás a kisebb jövedelmekre is kiterjesztessék. Mivel az általános választói jogból kikerült képviselőház a kis jövedelmek megterhelésére nem volt kapható, — a most tárgyalás alatt levő kormányjavaslat is csupán a 10.000 kor.-án felüli jövedelmek adókulcsát akarja emelni, — de az adótételek még így is még enyhébbek lesznek a magyarnál. Ellenben a 120.000 koronán felüli jövedelmeknél az adókulcs túlhaladja a magyart és 6,5%-ig emelkedik.* A porosz, szász és bajor jövedelmi adótételek súlyosabbak, mint nálunk és Ausztriában.

A külföldi törvényhozások egyre inkább arra az állásponton helyezkednek, hogy a létminimum adómentességen és a fokozatos adókulcsra alapuló jövedelmi adó, bármily haladást jelent is a hozadéki adók rendszeréhez, az arányos adóztatás elvét csak hiányosan valószínűsíti meg s az alsóbb osztályok érdekében a fokozatosság további kiképezésére van szükség. E célt az újabb külföldi adótörvények különböző módon igyekeztek megközelíteni. Az 1907 —10. évi angol törvények és a Cailloux-féle 1907. évi francia javaslat a ház-földbirtokból és tőkékből eredő jövedelem adókulcsát súlyosabban állapítják meg, mint a személyes tevékenységből és munkából származó jövedelemét. A Cailloux-féle javaslat és az 1894. júl. 22-iki olasz törvény a nem fundált jövedelmeknél magasabb létminimumot hagynak adózatlanul. A kisebb jövedelmek tehermentesítésének elfogadott módja az is, hogy egy bizonyos összeg alatt (Angliában 700 £ = 16.800 kor.) a jövedelem meghatározott része adózatlanul marad s a levonható rész a jövedelem növekedésével csökken. A személyes tevékenységből és munkából eredő jövedelmek adóterhének könnyítésére szolgál (Olaszország, Cailloux-javaslat), hogy ezeknek csak egy bizonyos hányada, pl. 50%—75% kerül adózás alá, míg a fundált jövedelmek teljes összegük szerint adóznak. A nagyobb jövedelmek erősebb megadóztatása céljából Angliában 1910 óta az 5000 £-on felüli jövedelmek 2,5% pótlék (supertax) alá esnek, az 1909. évi porosz törvény pedig a pótlékot a jövedelem összegével növekedő arányban állapította meg. Mindeme reformok** a magyar törvényből hiányzanak s ezért a jöve-

* 1890 der Beilagen zu den sten. Protokollen des Abgeordnetenhauses XXI. Session 1913. Anlage E. Endredaktion der Anträge des Finanzausschusses. 172. §.

** Az újabb külföldi reformokra nézve 1. Edwin R. Seligman: *L'impôt sur le revenu* 1913. Conrad id. m. O. Schwarz. *Die Steuersysteme des Auslandes*. 1908.

delmi adó terhe az alsó fokozatokon a progresszív adókulcs dacára jelentékenyen súlyosabb lesz, mint a magasabb jövedelmeknél.

A mai adórendszer egyik leggyűlöletesebb intézménye a családtagok megadóztatása. A kereseti adó négy osztályban a családfő minden 16 évet meghaladott családtagért fejadót köteles fizetni, — s a progresszió igen csekély. Az adótétel az I. osztályban 1,20—2,40 kor., a II—IV. osztályokban pedig 2—4 kor. között váltakozik. Minthogy a II. oszt. kereseti adó körébe a föld- és házbirtokosok, valamint a tőkekamatadó kötelesek is bevonattak, fejadót úgyszólván minden adófizető fizet. Az 1909. évi törvények a családtagok adóját eltörölték, de a jövedelmi adóról rendelkező 1909. X. t.-c viszont a háztartások szerint adóztatás elvét fogadta el, mely kerülő úton ugyanazon eredményt idézi elő, mint a fejadó. Az 1907. évi javaslat kimondta, hogy az adóköteles egyén jövedelméhez az a jövedelem is hozzászámítandó, mely a vele közös háztartásban élő feleségét, fel- és lemenőket és oldalrokonokat megilleti. A képviselőházi tárgyalás folyamán ez az intézkedés enyhült, s a szövegbe oly módosítás vétetett be, hogy a háztartáshoz tartozó családtagoknak az a keresete, mely napszámból és hetibérből származik, ha fejenként 500 koronánál nem nagyobb, nem számítható az adóköteles családfő jövedelméhez, ha utóbbinak jövedelme az 1000 koronát meg nem haladja. Hozzászámításnak van helye — tekintet nélkül a jövedelem nagyságára, — ha a családtag jövedelme házból, földből, vagy tőkéből ered és ha e jövedelem nagyobb, mint a mennyibe a családtagnak eltartása kerül. A feleség jövedelme eltartására való tekintet nélkül hozzászámítás tárgya. A közös háztartáshoz tartozó lemenők, ha 800 koronánál nagyobb szolgálati illetményt élveznek, erre nézve külön adóznak.

Hogy a háztartás szerinti adóztatás mennyire emeli a kisebb vagyonerejű elemek adóterhét, erre nézve szolgáljon felvilágosításul néhány példa, melyet fentebb már idézett cikkeinkből veszünk. Pl. a családfő keres évente 1200 koronát, a feleség és a felnőtt fiú 600—600 koronát. A háztartás összjövedelme 2400 kor. adója 26 kor. Ellenben ha a családtagok külön adóznának, akkor az ő jövedelmük (800 koronán alul) adózatlan maradna s az apa adója csak 8 kor. lenne, az adótétel emelkedése tehát 225%. Minthogy a törvény a napszám- és munkabérből eredő 500 koronán aluli jövedelmeket nem feltétlenül zárja ki a hozzászámításból, hanem csupán abban az esetben, ha a családfő jövedelme 1000 koronán alul marad, ebből következik, hogy ha a családfő jövedelme az 1000 koronát meghaladja, az 500 koronán aluli munkabérek is az adóalaphoz számíthatnak. Pl.

a családfő keresete évi 700 kor. ez önállóan adómentes volna, ha azonban felesége és leánya évi 600—600 koronát keresnek (ami önállóan szintén nem esnék adó alá) úgy a háztartás összjövedelme 2000 kor. az adótétel pedig 20 kor. Mindezek alapján igazoltnak látjuk ama fentebb kifejtett számításunkat, hogy a munkásság adóterhét a háztartás szerinti adóztatás 15—20%-al fogja emelni.

A javaslat a háztartások szerinti adóztatás rendszerét a porosz és osztrák jövedelmi adótörvényekből vette át. Azóta mindkét törvényhozás feladta, illetőleg rendkívül korlátozta ezt az elvet. Az 1906 jún. 19-iki porosz törvény 10. §-a, az együttes adóztatást a feleségre szorította. Az osztrák jövedelmi adó módosítása tárgyában a Reichsrat eléterjesztett és a képviselőház pénzügyi bizottsága által már elfogadott javaslat pedig kizárja a hozzászámítást, ha a feleségnek és családtagoknak jövedelme munkabérből származik és a háztartás összbevétele 4000 koronát meg nem halad. Az adóreform revíziójának első sorban a háztartások szerinti adóztatás intézményével kell szakitania.

Az adóreform csekélyszámú kifogástalan intézkedései közül legfontosabbak azok, melyek az osztrák és porosz mintára nagyobb gyermeklétszám és keresetképtelenség esetére mérsékléseket és adóelengedéseket nyújtanak. Ezek a magyar javaslatból hiányoztak, s a Wekerle kormány csak az ipari és kereskedelmi érdekképviseltek sürgetésére vette fel azokat a módosított szövegbe.

Az adóreform további kedvező eredménye a II. oszt. kereseti adó eltörlése. Ennek részletes vizsgálatára azonban csak akkor térünk reá, ha a kis- és nagybirtok adóterhét fogjuk összehasonlítani.

Költségvetési törvényeink az egyenes adók közzé számítják a hadmentességi díjat is, melyet az adózó a védkötelezettség alul való felmentése fejében fizet. Cselédek, napszámosok, házalók, ipari munkások stb. 6—8 korona fejadót fizetnek. A többi adófizetők hadmentességi díja az általok, illetőleg a családfő által fizetett évi egyenes adók összegéhez alkalmazkodik, és pedig úgy, hogy a progresszió megfordított irányban érvényesül. Oly védköteleseknél, a kik a kereseti adó II. és III. osztályába tartoznak, az adótétel 1—20 kor. terjedő adóalapnál 6 kor., tehát az adókulcs 50—33% között váltakozik; 21—100 kor.-nál a díj 16 kor., az adókulcs 32%-ról 16%-ra csökken; 1000 kor.-nál 64 kor.: 6,4%; 2000 kor.-nál 120 kor., tehát már csak 6%. A IV. oszt. kereseti adó alá tartozó adóköteleseknél a hadmentességi díj az adóalap felső határösszegének 10%-a. 1 — 100 kor. adóalapnál a díj 10 kor., tehát

az adókulcs 900%-ról csökken 10%-ra. Mindezen intézkedések csúcsa és koronája gyanánt meg kell említeni, hogy az adóösszeg növekedése 2400 kor. (a IV. oszt. kereseti adó alá tartozó adóköteleseknél 1600 kor.) adóalapon túl teljesen megszűnik, s hadmentességi díj fejében 240 illetőleg 160 koronánál magasabb összeg nem szedhető. 1908 évben volt összesen 637.421 díjköteles. Ezek közül fejadót fizetett 274.870 tehát 43%. Azon adókötelesek közül, akik a kereseti adó II. és III. osztályába tartoznak, 20 kor.-ig terjedő adóalap után fizetett díjat 194.987, az összes idetartozó díjkötelesek 55%-a. A IV. oszt. kereseti adó alá tartozó díjkötelesek közül 10 kor. minimalis díjtételt fizetett 22.648, az összes idetartozó díjkötelesek 99%-a.*

Ezt a barbár adóztatást az adóreform egyáltalában nem érintette. Az 1909. X. t.-c. 75. §-a csak arra nézve állít fel szabályokat, hogy a hadmentességi díjat szabályozó 1880. XXVII. t.-c. intézkedései az új adótörvényekkel összhangba hozassanak, de az adótételeket változatlanul hagyta. Sőt nehogy a létminimum adómentessége folytán a proletárelemek könnyebbséghez jussanak, kimondja, hogy az a védköteles is, aki nem fizet egyenes adót, s nem tartozik az 1880. XXVII. t.-c. által felállított egyik alosztályba sem, hadmentességi díj fejében évi 6 koronát köteles fizetni.

A hadmentességi díj elviselhetetlen volta okozza, hogy az adóhátralékok ijesztően növekednek. Hadmentességi díj fejében befolyt 1906-ban 4,118.634 kor., 1906—10. évi átlagban 4.581,796 kor., 1911-ben 4,784.656 kor., az emelkedés tehát csak 4,4%. 1910 végén a hátralék 5,603.420 kor. volt, újonnan előíratott 5,886.249 kor., befolyt mindössze 4,784.656 kor., a hátralék 1911 végén 6,705.013 kor.-ra, tehát az előbbi évhez képest 20%-al emelkedett. Minő lesz az eredmény a most folyamatban levő válság éveiben! 1907-ben a magyar birodalom 14.941 községe közül csak 1514 község nem mutatott ki díjhátralékot, ellenben volt 964 oly község, melyben a hátralék az évi előírásnak több mint 500%-át, sőt 197 község, melyben több mint 1000%-át tette ki, ami azt jelenti, hogy 10—20, sőt 30 évre visszamenő hátralékok vannak. Nemcsak a humanizmus, hanem az okosság és takarékoság is azt parancsolná, hogy a törvényhozás gyökeresen megreformálja ezt az igazságtalan adónemet, mely kétes pénzügyi eredményekkel és nagy behajtási költségekkel jár.

A betegápolási pótdadó az állami adók közé tartozik s nem más mint az állami adóknak bizonyos %-al való felemelése. A

* *Egyenes adóstatistika* X. kt. 174—75 1.

pótadó kulcsát az 1898. XXI. t.-c. 3%-ban állapította meg s ezt a költségvetési törvények 5%-ra emelték. Az 1913. évi költségvetés előterjesztésekor a kormány javaslatot tett, hogy a kulcs egyidejűleg az új adótörvények életbeléptetésével 10%-ra emeltesék. Minthogy a városi lakosság, az ipari és kereskedelmi érdekképviseltek ez ellen erélyesen tiltakoztak, a kormány a tervet kénytelen volt elejteni. A betegápolási pótadóból eredő bevétel az 1911. évi zárszámadás szerint 10.113.422 kor. volt. A betegápolási pótadó a legkisebb állami adóösszeg, az I. és II. oszt. kereseti adó után is kirovandó, s a kormány egyáltalában nem gondolt arra, hogy az adókulcs 100%-os felemelésével egyidejűleg könnyítést nyújtson a proletár és kis vagyonerejű adófizetőknek.

Az adóreform a helyhatósági adóztatás rendszerét érintetlenül hagyta, bár az 1907. évi javaslatok indokolása maga is elismeri, hogy e téren is tarthatatlanok az állapotok. A helyhatósági háztartás gerincét a saját vagyonból folyó jövedelmeken kívül az állami egyenes és fogyasztási adókhoz kapcsolódó pótadók alkotják, s mindama visszásság és aránytalanság, mely az állami adórendszert jellemzi, átmegy a helyhatósági adóztatásba is. A községi pótadók átlaga 1899-ben kis- és nagyközségekben 27%-át, rendezett tanácsú városokban 35%-át, törvényhatósági jogú városokban pedig 48%-át tette ki az állami adóknak. Újabb részletes adatok nem állanak rendelkezésünkre, mert a községi háztartásoknak 1894—1909 évekről szóló statisztikája épen most van sajtó alatt, de azért megállapítható, hogy a községi pótadók kulcsa és összege egyre emelkedik. A rendezett tanácsú városok átlagos pótadója az állami adóknak 1909-ben 57%-ára, a törvényhatósági városok átlagos pótadója pedig 1910-ben 58%-ra emelkedett.* Az 1883. XV. t.-c. a vármegyei pótadók maximumát az állami egyenes adók 5%-ában állapította meg. Az 1912. XXIV. és XXV. t.-c. felhatalmazzák Bihar és Fogaras vármegyék közönségét, hogy 5%-ot meghaladó pótadót vethessenek ki s most (1913. jún. elején) van országgyűlési tárgyalás alatt két javaslat, mely ismét további két vármegyének adja meg ezt a jogsítványt.

A közszolgáltatások egyesített kezeléséről szóló 1909. XII. t.-c. 2. §-a 9 helyhatósági pótadót (katonabeszállásolási, iskolai, ipariskolai, kiseddóvíz pótadó, úttadó stb.) sorol fel, s ezekhez járul még 19 különböző helyhatósági és egyéb közszolgáltatás is, melyek közadók

* Kiszámítva a Magyar-Városok Stat. Évkönyve 575 és köv. II. foglalt adatokból.

módjára hajtandók be. A pénzügyminisztérium a különböző helyhatósági pótdadók (fogyasztási adóktól és egyéb a közszolgáltatásoktól eltekintve) összegét 1907-ben* 80 millió koronára becsülte, — ebből a községi adókra és a városi házi adókra 53 millió kor. esik. Ez az összeg azóta túlhaladta a 100 millió koronát, tehát már közel 40%-a az állami egyenes adóbevételnek. Nyilvánvaló, hogy az adóreform megalkotása csak fél munka volt, s a helyhatósági adóztatás reformja legalább is oly sürgős feladat lenne. A pótdadók kivetésének alapjául továbbra is a hozzáadéki adók szolgálnak, s mindenki, aki a legcsekélyebb állami egyenes adót fizeti, pótdadót is visel, sőt éppen az általános jövedelmi adó után, mely — tökéletlenül bár — de mégis igyekezett a modern adóztatás elveinek érvényt szerezni, nincsen helye pótdadó kivetésének, kivétel alá csakis a munkások és magánalkalmazottak esnek, akiknek jövedelmi adója után pótdadó is kivethető. Az állami tisztviselők és alkalmazottak, bármily magasak legyenek is járandóságuk, minden helyhatósági szolgáltatás alól mentesek. A törvény kifejezetten gondoskodott arról, hogy a proletár elemek a létminimum adómentességének ne örüljenek. Az 1886. XXII. t.-c. (községi törvény) kimondta, hogy a községeknek jogukban áll azon lakosokra, akik állami egyenes adót nem fizetnek, a törvényhatóságban fizetni szokott egy napi napszámért községi adó fejében kivetni. A jövedelmi adótörvény 74. §-a fenntartja ezt a rendelkezést, s feljogosítja a községeket, hogy ama községi lakosokat, akik életök 18. évét betöltötték és létminimum címén adómentességet élveznek, a napszámosokra megállapított községi adóval megterheljék. Ugyanily rendelkezés alá esnek azok, akik a létminimum adómentessége folytán az általános kereseti adót nem fizetnek. (1909. IX. t.-c. 4. §.)

Helyhatósági adórendszerünknek leggyűlöletesebb intézménye a törvényhatósági útdadó és a községi közmunkaváltság, melyek szabályozásában az osztályérdek valósággal orgiákat ül. A törvényhatóságoknak jogukban áll az útügyi kiadások fedezésére külön pótdadót kiróni, mely az állami egyenes adók 13%-ig terjedhet. Ma már nincs vármegye, mely 10%-nál alacsonyabb útdadót vetne ki.** Ez magában véve is súlyos teher a kis adófizetőkre, de az 1890. I. t.-c. még ezzel sem elégedett meg, hanem kimondta, hogy akikre állami egyenes adójuk után ennyi nem esnék, azokra legalább három kézi napszámnak folyó ára vetendő ki s kegyesen megtiltotta, hogy a

* 1907. évi javaslatok indokolása 251. l.

** *Törvényjavaslat a közutakról és vámokról* 1909. Indokolás 37 l.

kievetett adóösszeg 3 koronánál több legyen. Ha pedig az illető adófizetőnek két igás igavonó állatja van, egy igásnapszám folyó ára, — mely azonban 6 koronánál nagyobb nem lehet, — vetendő ki reá. Ezek az ú. n. minimalisták. A kik állami egyenes adót nem fizetnek, kötelesek három kézi napszámot természetben leszolgálni, vagy a törvényhatóság által megállapított váltságösszeget lefizetni. A törvényhatósági útdónak méltó párja a községi közmunka. Minden községi lakos — akár fizet adót, akár nem — a községi utak fenntartása körüli munkáknál köteles — és pedig a családfő 2 napot, a családtag 1 napot — leszolgálni. A községi képviselő-testület a közmunkatartozás felének kötelező megváltását kimondhatja, mikor a legszegényebb ember is köteles a közmunkaváltást készpénzben lefizetni.

Hogy mily eredményekre vezetett ez az adózás, arra nézve szolgáljanak illusztráció gyanánt a következő adatok. 1907-ben a törvényhatósági útdó összege 18,045.008 kor. volt, ebből esett a minimalistákra 9,127.032 kor. Egyenes állami adójuk 46,389,050 koronát tett ki, tehát éppen a legszegényebb elemek átlagban 20%-es útdót fizettek, s az arány egyes esetekben 300 és még magasabb %-ra is emelkedett. Az egyenes állami adót nem fizetőkre esett 433.062 kor. útdó. Az összeírt közmunka pénzértéke 12,053.748 kor., volt ebből természetben leszolgáltatott 9,123.611 kor. értékű munka, készpénzben mint váltság befolyt 2,145,500 kor.*

Mint minden oly adónemnél, mely a legszegényebb osztályok filléreire pályázik, a hátralékok és behajtási költségek a bevétel nagy részét nyelik el, a természetbeni közmunka pedig a modern útfenntartás céljaira teljesen hasznavehetetlennek bizonyult. Ezek a szempontok bírták reá a kereskedelmi minisztériumot, hogy 1908-ban törvényjavaslatot dolgoztatott ki a közutak és az útdózás reformjáról. A javaslat az állami adót nem fizetőket az útdó alól felmentette, de a kisebb adófizetők tehermentesítéséről igen kevésbé gondoskodott, sőt az útdóminimum elejtése mellett sem foglalt határozottan állást. A javaslat azután lekerült a napirendről, az adótörvényeket életbeléptető Lukács kormány, mely egy néhány szakaszos törvénnyel a kis existenciák százezreinek adhatott volna könnyítést, nem vett fel az adónovellába erre vonatkozólag semmi intézkedést.

Az egyházi adók behajtása közigazgatási úton történik, de az állami hatóságoknak nincs joguk az egyházi adórendszer megállá-

* Az adatokat 1. *Törvényjavaslat a közutakról és vámokról* 1909. Indokolás 137 és köv. ll. táblázatok.

pítésába, az adókvetés menetébe beleavatkozni. Az egyházi adózás még mindig túlnyomóan természetbeni szolgáltatásokon nyugszik, a készpénzbeli fizetések pedig fejadó jellegével bírnak, a progresszió alkalmazása igen szűk körre szorul, s pl. a demokratikus alkotmánya protestáns egyházakban meg van határozva a fizetendő adóösszeg maximuma. A törvényhozás nem mer az egyházi adózás darázsfészkébe belenyúlni. Statisztikai összeállítások az adóteher súlyáról nem állnak rendelkezésünkre. Poroszországban 1907-ben az evangélikus egyházi adók összege 30,962.921 M., a kath. egyházi adóké 12,393.224, a zsidó hitközségi adóké 4,490.451 M., összesen 47,846.596 M. volt, s a természetbeni szolgáltatásokat nem tekintve, az egyházi adó az állami jövedelmi adó 22%-ig emelkedett.*

* *Denkschriftenband zur Begründung des Entwurfs eines Gesetzes betreffend Änderungen im Finanzwesen.* I. Das Finanzwesen der öffentlichen Körperschaften Deutschlands. 1908. 764 l.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Aradi Viktor: Széjgyzetek a nagy pörhöz

A múlt év szeptemberének tizennyolcadikán Désy Zoltán volt pénzügyi államtitkár a sasköri diákvacsorán azt állította Lukács László miniszterelnökről, hogy Európa legnagyobb panamistája. Désy nem mondott ezzel új dolgot — Lukács Lászlóról már régen, évekkal ezelőtt tudta mindenki, hogy nem tisztességes ember. Apró alkalmi lapok sokat írtak, az emberek sokat beszéltek már évekkal ezelőtt is a sószerződésről, az Osztály-sorsjáték-üzletről, a pénzügyminisztérium építéséről és egész sor apró családi panamáról. Mindenki ismerte ezeket a dolgokat, titokban mindenfelé beszélgettek róluk, de a nyilvánosság elé senki sem állott, csak néhány elszánt kisember tett néha-néha meddő kísérletet. Az „előkelő”, — pausálékra és titkos vagy nyílt kormánytámogatásra berendezkedett nagy lapok nem írtak róluk; az „előkelő”, — titkos ambíciók hajszolta üzér-politikusok is hallgattak és így eshetett meg, hogy ezt a kivételesen „előkelő” országot éveken keresztül egy abszolút jellemtelen ember kormányozhatta, amíg végre Désy ki merte mondani a köztudatban élő igazságot, hogy Lukács László panamista és méltatlan közhivatal viselésére.

Désy Zoltánt hosszas előkészületek után bíróság elé állították és a bíróság bizonyítás kizárásával egyhavi fogházra és pénzbüntetésre ítélte rágalalmazásért. Az ítéletet a sajtó páratlanul éles kritikával fogadta és a tábla megsemmisítette. A második tárgyaláson a bíróság már kénytelen volt belemenni a bizonyításba és bárcsak nagyon vigyázva, kíméletesen firtatták a szégyenletes ügyet, a megtizedelt tanúk vallomásai alapján a bíróság is kénytelen volt elősmerni, hogy Magyarország miniszterelnöke nem tisztességes ember.

A bizonyítás, a pör arányaihoz képest, szűk mederben folyt. Elsősorban maga a védelem szorította szűkebb térre, amint azt maga a védő is kijelentette védőbeszédében. „Új esetet nem hoztunk fel, . . . Tettük ezt azért, mert, habár módunkban lett volna egészen friss panamacsokrot is átnyújtani, amely csodálatos dolgokról rántotta volna le a leplet, nem tartottuk szükségesnek, hogy itt a zsüliek egészen felnyíljanak, mert senkinek sem telik abban öröme, hogy a közállapotoknak ilyen

végtelen süllyedése napfényre jusson. Azután megszorította a bizonyítást a bíróság, amikor segített Lukácsnak abban, hogy Elek Pált megszöktesse és útját állotta annak, hogy a pártkasza tizenhat millió koronája körüli rejtélyeket tisztázzák. Végre megszorította a bizonyítást a kormány, amikor Jeszenszkyt és Kazárt nem mentette fel a hivatalos titoktartás kötelezettsége alól. De még így is páratlanul érdekes képet nyújtottak a tanúvallomások és mély betekintést engedtek abba a boszorkánkonyhába, ahol a nép sorsát intézik. Bemutatták a halódó korszak magyar államférfiit, minisztériumát, bankjait és kisdud vidéki hivatalnoki karát egész meztelen valóságában.

Mert tévedés volna azt hinni, hogy egyedül Lukács László volt inkorrekt a kormány tagjai között. Ellenkezőleg. Ez a kisdudabási örmény-üzér sokáig csak mindenre kész eszköz volt a többi „államférfiú” kezében és csak hosszas „közhasznú tevékenység” után került maga az ügyek élére. A rendszer maga nem Lukács László műve, ő csak naggyá fejlesztette: — oly naggyá, hogy őt magát is eltemette. Es ez nem is lehet másképpen. Máról-holnapra nem változhatik meg annyira a rendszer; előzmények nélkül nem képzelhető el a bankoknak milliókkal való megszarolása. És hogy a kabinetben nem állott egyedül Lukács László erkölcsi világnézete, azt önkéntelenül beigazolta a volt kultuszminiszter, gróf Zichy János. Ez a naiv főúr büszkén és pokoli naivitással mondta el, hogy Elek Pál félmillió koronát deponált a minisztériumban főrendiházi tagságért. És Zichy nem ezen a tényen háborodott fel, nem ezért vált meg tárcájától, hanem azért, mert kisült, hogy Lukács hazudott neki. Vagyis a haldokló rezsim kormányférfiai természetesnek, magától értetődőnek találják azt, hogy a közjogi méltóságokat pénzért árulják és csak azt veszik egymástól rossz néven, hogyha valamelyikük vét a zsványbecsület ellen, hogy ha a közvéleményen kívül őket is megtévesztette. Nemrégiben még börtönbe zárták volna azt a „rágalmazó”-t, aki azt merte volna írni vagy mondani, hogy Magyarországon pénzért árulják a közjogi méltóságokat, éppen úgy, amint ma is börtönbe kerülne az a vakmerő, aki azt merné állítani, hogy a közhivatalok (például a körjegyzőségek) jó részét fix áron árusítják. Az ilyen szenzációs leleplezésre csakugyan egy gróf Zichy János volt a leg-hivatottabb.

A nagy pör megmutatta, hogy milyen rettenetes erkölcsi fertőzés forrása az ilyen kormányférfiak működése. Legelső-sorban a minisztériumok hivatal-szobáinak titkai tárultak fel és kitűnt, hogy az adózók pénzéből fizetett közhivatalnokok nemcsak a hivatalos ügyek húzás-halasztásával vannak elfoglalva, hanem kizsarolt kortespénzeket kezelnek, utalgatnak egymáshoz nyugta nélkül. A főkortest, Jeszenszky Sándor miniszterelnökségi államtitkárt nem is merték felmenteni a hivatali titoktartás kötelezettsége alól; a losonci kisiparos milióból magas polcra emelkedett hírhedt választásrendező nem nyithatta ki száját a

bíróság előtt. Csak amúgy felelősség nélkül szeretett volna valami „kijelentés”-t tenni. Ugyancsak bekötötték a száját Kazár Adolf miniszterelnöki segédhivatali főigazgatónak is, — a titkok tudóinak nem volt szabad megszólalniuk. Csak azok beszélhettek, akik pozitív dolgokról hivatalos formában nem értesültek. Ezek beszéltek is, és vallomásaik minden óvatosságuk dacára rettenetes képet festettek azokról az erkölcstelen üzelmekről, amelyek a legmagasabb közhivatalokban, a minisztériumokban felburjándoztak. Hogy a minisztériumokban nem folyik minden rendjén, azt már rég tudtuk, de ilyen rendszeres visszaélések mégis meglepetésszámba mentek.

Paduch József pénzügyminiszteri segédhivatali főigazgató kertelő vallomása kitűnő képet festett arról, hogy milyen lehetetlen dolgok történnek a minisztériumi hivatalokban. Paduchnak nincsen joga pénzátvételre, de azért parancsra átvett félmillió koronát, amelyről csak sejtette, hogy vesztegetésre szánt pénz. Rettenetes hatalmat ad az ilyen titok az illető hivatalnok kezébe. Valóságos immunitást élvez, minisztere kénytelen legnagyobb visszaélései fölött szemet hunyni, mert hiszen cinkosok. És hogy őrzik az ilyen százezreket? Paduch két tétben továbbfizette a félmilliót — nyugták nélkül. Vagyis ezek az urak egymásnak kényre-kedvre ki vannak szolgáltatva, egyik olyan becsületes, mint a másik. A pénzügyminisztérium ügykezeléséről már régen rémes dolgokat mesélnek, — magam is ösmerttem néhány hallatlan visszaélést — de a magyarázatot csak most kaptuk meg. Most bizonyult be, hogy a miniszteri hivatalokban nem dolgoznak tisztességesen. És ez nem lehet legújabb keletű, az ekkora zúllás bizonyos időt kíván meg. Máról-holnapra nem válhatott tisztességes hivatalból bünbarlang.

Stetina József államtitkár vallomása a kereskedelmi minisztérium rejtelmeibe engedett bepillantást. A kereskedelmi minisztérium a jobbhírűek közé tartozott az újabb időkig, amíg a Csomagszállító — Általános Beszerzési páratlan botrányai napfényre nem kerültek. Stetina József a kormány kiküldöttje a Magyar Bank igazgatóságában, aki az ellenőrzésért évi harmincezer koronát kap a banktól. És Stetina úr megszolgálja ezt a harmincezer koronát. Behunyja szemeit és még azt sem veszi észre, hogy a bank alaptőkéjének ötödrészét ellopják. Csak akkor lesz kíváncsi, amikor az egész szégyenletes ügy nyilvánosságra kerül. Akkor meginterpellálja a bank elnökét, de az adós marad a válasszal. És ez egyike a legjellemzőbb tüneteknek. A gögös bankvezér, aki megvesztegeti a minisztert, lenézi, semmibe sem veszi az ellenőrző-államtitkárt, még válaszra sem érdemesíti. Íme az iskola-példája annak, hogyan kerekedik a pénzvilág a korrupt kormányhatalom fölé. És hogy Stetina típust képviselt, arra kitűnő bizonyíték Ottyk Iván földművelésügyi államtitkár vallomása. Ő is a kormány képviselőjében foglal helyet a Magyar Bank igazgatóságában, ő is felvette az évi harmincezer koronát és ő is hálásnak mutatkozott. Behunyta

a szemeit és semmit sem vett észre. Vázsonyi azon kérdésére, vajjon érdeklődött-e aziránt, hogy a banknak az állammal kötött szerződésai körül milyen diszkrét kiadásai lehetnek, Ottlyk kerekén kijelentette, hogy nem érdeklődött. Ő csak magában gondolta el, hogy miről lehet szó. Pedig a két úr nagyon jól tudta, hogy urukat vesztegetik meg, a két államtitkár passzíve falazott a miniszternek. És ezekből a tényekből lassanként kialakul a valódi kép, — körbe-körbe. A miniszter zsarol, a bankár veszteget, az államtitkár falaz és a segédhivatali főigazgatók nyugta nélkül kezelik a bűnös pénzeket. De a sor még nem teljes. Lers Vilmos államtitkár vallomása rámutat arra, hogyan támogatják a magyar ipart és hogyan fejlesztik a külkereskedelmet. A csaláson fogott Magyar Bank óriás kártérítést kap, de az oroszlánrészt lefogják a pártkassa részére. A balkáni ügynökségek részére felemelik a szubvenciót, viszont megengedik, hogy a kivitel részben külföldi termékekből álljon és nagylelkűségükért leszámítolják a szubvenció egyrészét a pártkassa részére. És mindezt nem a miniszter végzi amúgy kéz alatt; az ügyek végigmennek az összes hivatalos retortákon. A jó urak kitűnően ösztönanultak, minden simán megy.

Hogy mindezek dacára vannak a minisztériumokban naiv lelkek is, azt bizonyította báró Pongrácz Vince miniszteri tanácsos. Ő már más típust képvisel: a rajongókat. Fellebbvalóinak szenvedélyes tisztelője és védője, a természetől vak, aki valószínűleg még ma is meg van győződve arról, hogy Lukács László korrekt ember, valami félreértés áldozata. Ez a típus is meglehetősen szép számban van képviselve a minisztériumokban. El vannak szigetelve, a kényes dolgokba nem avatják be őket, de azért gyakran éppen reájuk bizzák a legsúlyosabb feladatokat, mert könnyen szuggerálhatók. Báró Pongrácz Vince is egy kocsiderékre való adatot szedett össze Lukács igazolására és még ma sem érti, hogy miért nem méltányolták jobban adatait, amelyek őt teljesen meggyőzték...

És most tekintsük a minisztériumok alkalmi fiókjait, a kormánypárt kortestanyáit. Van egy belső meg egy külső. A belső kortestánya a miniszterelnökségen székel, a főkortest a miniszterelnökségi államtitkár, az ő kezeiben futnak össze a leggyalázatosabb visszaélések szálai. A pénztárnok a segédhivatali főigazgató, aki ahelyett, hogy a gondjaira bízott hivatalokban vigyázna a rendre, a kizsartott milliókat irányítgatja a korcsmárosok felé, hogy a bűzös pálinkaárból megszülessen az államfenntartó többség. Persze, a segédhivatali főigazgató és a korcsmáros között ott működik a közvetítők egész sokasága: a méltóságos főispán úr, a főszolgabíró önagysága, a tekintetes szolgabíró úr, a falusi jegyző, a bíró meg a kisbíró, a csendőr meg a finánc, az alkalmi főkortest és egy fenékgig korrupt társadalom minden tényezője. Hogyha ebből a szemszögből tekintjük a magyarországi választásokat, akkor tisztán láthatjuk, hogy milyen erkölcsi járványt jelentenek. Van azonban egy második

kortestánya is, még pedig a pártkörben. Itt csak a kisebb visszaélések számai futnak össze, ez csak afféle jelölő-bizottság, ahol mindössze az „alkotmányos” költségeket kezelik. Itt a belügy-miniszter-miniszterelnök elnököl, tagok a kormány összes tagjai, a pénztárnok pedig egy piszkos üzelméről közismert ügyvéd, dr. Rajner Béla. Ez a bizottság csak arra jó, hogy a bankok képviselőit is be lehessen vonni az akcióba. Ennek a fiókkortestanyának rejtelmibe kitűnő betekintést enged Horánszky Lajos szereplése. Horánszky Lajos a Magyar Bankot képviselte a kortestanyán és a kortesérdemeket a Magyar Bankban. Hogy milyen sikeresen működött, annak kitűnő bizonyítéka, hogy egyetlen leszámolás alkalmával 130.000 korona honoráriumot kapott a banknak hozott üzletekért. Vagyis, míg a fiókkortestanya a népet fertőzi meg, addig a fiókkortestanyának az a feladata, hogy fenékgig megfertőzze a magyar gazdasági életet. És állapítsuk meg, hogy a fiók működése sikeresebb. A Magyar Bank vezetői, Elek és Csetei Herczog nem mertek a bíróság elé állni, mindketten valósággal megszöktek. De azért a bank dolgai csak részben maradtak homályban, mert különösen két tanú vallomása mély betekintést engedett a legelőkelőbb magyar bankok egyikének üzelmibe. Székely Ferenc vezérigazgató vallatása egyike volt a nagy pör legkínosabb jeleneteinek. Székely Ferenc, aki a bankvilágban a tekintélyt, a társadalomban az előkelőséget képviselte, valósággal megsemmisült a védő kérdései alatt, igyekezett a válaszok alól kibújni és csak az elnök meg a védő vállvetett biztatására, hogy „tessék csak őszintén vallani a kérdésekre”, nyögte ki, hogy bizony a banknál száz-ezreket egyszerű bemondásra számoltak el. Hogy milyen erkölcsi alapon áll pénzarisztokráciánk, azt kitűnően jellemzik a tanúvallomás következő részletei:

Székely Ferenc: Az elődöm által adott jegyzetek alapján beigazolta előttem Paduch, hogy a pénzügyminisztériumnál 200.000 korona jár Elek javára.

Vázsonyi: Figyelmeztetem tanú urat, hogy Paduch József tegnap eskü alatt vallotta, hogy 200.000 koronát a miniszterelnökséghez küldött át Skerlec tanácsos úr kezéhez, tehát a feljegyzésekben nem állhatott az, hogy Elek Pál kapta vissza Paduchtól a pénzt. Ezek szerint Paduch úrnak eskü alatt tett vallomása megcáfolja azt, amit Méltóságod mond.

Székely: . . . (Hallgat, izzadó tenyereit törölgeti kabátjához. Kínos csend.)

Elnök: Hát ez a 200.000 korona a bankhoz csakugyan nem folyt be?

Székely (hosszas gondolkozás után): Nem. . .

A legalaposabban Vajda vallomása ismertette az előkelő bank belsejét, ahol titokzatos elszámolások folynak, pénzemberek veszekszenek, pofozkodnak, a kilépő igazgatónak óriás hallgatásdíjat ígérnek, de azután jogos járandóságát sem adják ki. Hogyan

bánhatnak itt az alárendelt hivatalnokokkal? És hogyan kezelhetik ott a felek pénzeit, ahol 1,825.000 koronás követelést fiktíve eladnak egy barátinak 600.000 koronáért? Vajda vallo-mását nagyszerűen kiegészítik az akták. Azok beigazolják, hogy a bank csalt a sókezelésnél, visszaéléseket követett el a számkölcsonzésnél, hamis átutalásokkal tévútra vezette és megkárosította a kincstárt, bár a bank igazgatóságában ott ültek a kormány kiküldöttei. Valóban az erkölcsi süllyedésnek szédületes mélységébe világított belé a mindenfelől megszorított bizonyítás.

Milyen lehet az ilyen kormánybefolyással megfertőzött pénzvilág és a bankbefolyásokkal megfertőzött kormányzás hatása a vidékre? Ennek jellemző képét adta a zalatnai házeladási panama bizonyítása. Zalatnán a Kurovszkyk, Czermingerek képviselik a hatalmat, a Deutsch Manók a pénzvilágot. És ezek úgy mozognak, mint hogyha a felsőbb hatalmak mozgásának képét valami torzító tükörből lenék el. A Kurovszkyk és a Czermingerek hatalmának alapja a talpnyalás. Egyenesen undorító szolgálatképességgel sietnek a miniszter öexcellenciája segítségére, amikor az el akarja adni házait a kincstárnak. Megrohanják a körjegyzőt, eléje tartanak egy a főbányahivatal írógépén készült abszurd értékbecslést, hogy írja alá. A jegyző szabadkozik, de végre beadja derekát. Családos ember, azután meg román származású és nemrégiben jelentette fel egy kincstári tisztviselő, hogy titokban a Desteaptete Române-t énekelte. Azután összebújnak dr. Mayer Ödön országgyűlési képviselővel meg Deutsch Manó bankigazgatóval és nyélbe ütik a fiktív üzletet. Mayer és Deutsch Manó direkt nem is nyernek az üzleten, de a közös titkot nagyszerűen kamatoztatják. Mert lehet-e előnyösebb helyzet „üzletemberre” nézve, mint a pénzügyminiszter büntársává lenni? Hiszen ha akarják, zsarolhatják a minisztert, szubvenciókat, állami kedvezményeket, Margitsziget-szerződést, földgázt csikarhatnak ki belőle. És a kised társaságnak segítségére siet minden épkezláb tényező. A szakértők képtelen véleményeket terjesztenek elő, ezekre becsülik a 23 lépcsőfokot, amelyet az állami kőfaragóiskola ajándékozott öexcellenciájának, de megfélekedeznek arról, elhallgatják, hogy a telek egy részét, amelyet a kohó vízvezető csatornája szel keresztül, már régen kisajátította a kincstár, de ezt nem jegyezték be a telekkönyvbe.

De azért a zalatnai tanúk és felrándult hallgatók nem foglalhatók egy kalap alá. A vidék büntársa a központnak, de azért szeretne a fojtó kötelékektől szabadulni. Ezt bizonyítja már az is, hogy a házeladásra vonatkozó adatokat nagyrészt azok a tanúk adták, akiket a főtárgyaláson mint mentőtanúkat sorakoztatott fel a miniszterelnök. A vidék, a perifériák még nincsenek egészen elveszve, csak a központ, a szív beteg és ez fertőzi meg a perifériákat is.

r. f.: Ferenczi Zoltán és az Irodalomtörténet

A *Műveltség Könyvtárában* most jelent meg *A Magyar Irodalom Története*, melyet Ferenczi Zoltán szerkesztett.* Díszes, nagy könyv, amelyet az ember rendesen csak félve tisztel a kirakatban, mert minden lapja áhítatot és tekintélyt sugároz. Tegyük ez egyszer kivételt és nézzük meg közelebbről az akadémiai tudománynak eme legújabb termékét, hátha elosztatja egynemely előítéletünket, amelyet e körök munkásságával szemben táplálni szoktunk.

A *Huszedik Század* olvasóit leginkább az újabb irodalom története érdekli, amelyet Ferenczi maga írt, hisz ez a kor az, mely legmélyebben belevág napjaink törekvéseibe is. És itt mindjárt nyomatékosan ki kell emelnünk, hogy alábbi fejtegetéseinkben nem akarunk semmiféle ú. n. radikális értékítéletet alkalmazni. Eszünk ágában sincs konzervatív szerzőre tőle idegen szempontokat erőszakolni. Mi csak két mértéket állítunk fel vele szemben, mely mindenkire kötelező, aki igényt tart arra, hogy komolyan vegyék. Az egyik: kellő tudással és megfelelő ízléssel mérlegeli-e szerző az általa megállapított esztétikai értékeket? A másik: hű és becstelen képzet ad-e a nemzeti irodalomnak sokágú folyamáról?

Ezt előrebocsátva, meg kell állapítani, hogy Ferenczi tárgyalási módja nem áll a kor magaslatán. Nem azt tekinti feladatának, amit az utóbbi hetven-nyolcvan év minden irodalomtörténet-írója annak tekintett: megszerkeszteni a különböző fejlődési vonalakat, ezeknek egymással való érintkezési pontjait megörögzíteni és az így nyert képbe behelyezni az egyes embereket és műveiket, külön-szerűségük egész gazdagságában. Ferenczi ezzel nem bajlódik, hanem egymásután felsorolja az írókat és mindegyiket külön-külön határozza meg. Minek a skálázás, úgy gondolja, olyannak, akinek abszolút hallása van. Csakhogy ezzel elképzelhetlenül nehéz, szinte lehetetlen feladatot vállal magára: elvetve a fejlődési irányok térképét és a fejlődési magaslatok szintjeit, az esztétizis légüres terében, iránytű és lépték nélkül megtalálni mindegyik íróra és annak mindegyik művére az adaequat és kimerítő meghatározást! Goethe, nagy tehetségének egy jókedvű percében azzal szórakozott, hogy félretéve a fejlődéstani módszert, amelynek egyik megteremtője éppen ő volt, a *Des Knaben Wunderhorn* több mint kétszáz népdalának mindegyikét négy-öt szóban megfogja és megörökítse. Ha egyéb nem, a kritikai ötletnek és egy szívárvány-palettának ez a páratlan mutatványa óvatosságra inthette volna Ferenczit s egyszer és mindenkorra megtanulhatta volna belőle, hogy a legnagyobbak módszereit csak a legnagyobbak alkalmazhatják. Goethe ítéletei ilyenek: *Der Mord-*

* *Műveltség könyvtára. A magyar irodalom története.* Szerkesztette Ferenczi Zoltán. Írták: Pintér Jenő, Kardos Albert, Endrédi Sándor és Ferenczi Zoltán.

kriecht: Bedeutend, seltsam und tüchtig. *Käuzlein*: Wunderlich, von tiefem, ernstem, köstlichem Sinn. *Das Bäuerlein*: Sehnsuchtsvoll, spielend und doch herzinniglich. *Ritter St. Georg*: Ritterlich, christlich, nicht ungeschickt dargestellt, aber nicht erfreulich. *Lindenschmidt*: Von dem Reiterhaften, Holzschnittartigen die allerbeste Sorte. Ferenczi ítéletei ilyenek: *Bartók Lajos*: „Mint szerelmes nagyon lobbanékony, mint politikus türelmetlen, mint természetimádó különösen az északi, magas Kárpátokért lelkesedik.” *Czóbel Minka*: „Szívesen csüng a múlt emlékein, elemelkedik a lét kérdéseiről, alaphangulata borongó.” *Jékey Aladár*: „Müggondja nagy, van meleg érzése, költői heve, kivált feleségéhez írt költeményeiben.” *Sebők Zsigmond*: „. . . jellemvonása a gyöngéd kedély és vonzó érzelmesség bizonyos melankóliával vegyülve, mely jóleső és megnyugtató az olvasóra.” *Krüzselyi Erzsébet* „az ízlés, a hangulat finomsága, ábránd, méla busongás, méla sovárgás, bánatos reménykedés, vonzó egyéniség, tiszta nyelv és eleven ritmusérzék jellemzik.” — Ferenczi tehát egy elavult módszert használ, — de nem tud vele bánni.

Rossz módszerrel, vagy inkább módszer nélkül csak rossz irodalomtörténetet lehet csinálni. De a rossz irodalomtörténetek is sokfélék; Ferenczi például árjegyzékbe foglalta a magyar irodalmat, amely a könyvkereskedőktől csak annyiban különbözik, hogy az árakat elhallgatja, viszont több rubrikája van. Ebben a műfajban bizonyos tökélyt ér el. Nemcsak a mélaság négy foka szerint osztályoz, hanem aszerint is, hogy min borong az illető. Szabolcska Mihály például „Megénekli első szerelmét, csalódását, második neje iránti érzelmeit, családi életét, honvágyát, a hazaszeretetet, a hazafigondot, válassos érzelmeit, egyszerű, de mély hitét, anyját, a szegény népet, a természetet, különösen az erdőt s a Tisza vidékét”. Tóth Ede „A kintornás család tárgyát nem szorosan a népből, hanem a kézművesek és molnárok életéből vette.” Kadocsa (Lippich) Elek „Költeményeiben csalódással végződött szerelmét”, egy újabb kötetben pedig „borús, majd boldog szerelmét éneklimeg.” Az árjegyzék meglepően szubtilis: Reviczky „Szerelmi költeményeit négy nőhöz írta” (következik a felsorolás). „Ezek közt az Emmához írtak a legszebbek, az élte végén írtak a legforróbbak.” Néhol ennél is szubtilisabb: Endrődi Sándornak „Fiatalkorában egy mély és sok éven át tartó változatos, de inkább gyöttrődő szerelem uralkodik érzelmeim.” A sorrend is fontos: Rudnyánszky Gyulának „Legjobb azok a rövid dalai, melyeket első s később* második nejehez írt.” Minden fontos. Az üzletember szabatosága bürokratikus szigorig emelkedik, mikor Ferenczi a körözlevél hangjába csap át. Személyleírásai frappánsak: „Keleti utazó”, „1872-ben Rákost Jenő sógora lett”,

* A ritkítás tőlünk való. Itt jegyezzük meg, hogy a ritkítás valamint a kezdőjelezés a későbbi idézetekben is mindenütt tőlünk való, viszont az eredeti interpunkciót egyébként hűen közöljük.

a múlt a fő előtte”, „nyelvismerete több nyelvre terjedt”, „rendkívüli egészség jellemzi”, „írói ereje még mindig fejlődőben van”. Ha tehát, amit a sors tőlünk távol tartson, egyszer egy Szépirodalmi Eleket elrabolnának tőlünk, Ferenczi érdeme, hogy e nyomozó levél alapján csakhamar visszahódítanék az elvesztett kincset a Parnassus ama zugának, amelyből előkerült.

Ennyit a módszerről. Nézzük definícióinak tartalmi és formai színvonalát. Sajnos, itt kényes helyzetbe kerül az ismertető. Akárhány definíciót ragadjunk is ki, hogy Ferenczi hézagos és homályos, terjengős és mégis semmitmondó jellemzéseit bemutassuk, egyikkel sem érjük el célunkat, mert a mégoly elfogulatlan olvasó tekintetét is ellenállhatatlanul egy más jelenség vonzza maga felé. Mondjuk meg nyíltan: mondatainak szerkezete oly kevésbé szabatos, szófűzése oly laza és erőtlen, jelzői olyan tehetetlenül járnak körül tárgyukat, hogy alig értjük meg amit mondani akar és így nem csoda, ha minduntalan szánalmas félreértéseket, gyakran nevetséget kelt. Nehéz ítéletet alkotni az ilyen mondatokról, mint: Gárdonyi Géza „lírai és leírói (?) költeményei említendőek. Amazok kedvesek, az érzelem szelíd hullámzásait jellemzőn (?) fejezik ki, emezekben jól figyel meg a találó (?) részleteket s pompásan színezve alkotja meg velük (?) az összképet (?)”. Hát nem Gárdonyi találta el azokat a részleteket, amelyeket olyan jól megfigyelt? vagy pedig más találta el azokat a részleteket és ő csak ezt figyelte meg? Avagy talán mégis azt akarta mondani Ferenczi, hogy Gárdonyi ezeket a részleteket találóan figyelte meg? Erdélyi Zoltánnak egy elbeszélését így definiálja „az egyszerű történeten előmlő mélaság és kivált a befejezés szépen van eltalálva.” Íme az előmlő mélaság és a befejezés ugyanazzal az igével szépen vannak eltalálva. Toldy István regényében „egy sajátos jellem rajzát akarja adni, aki a század betegségének (?) egyik változatában (?) szenved s talán ezért is Franciaországba helyezi cselekvényét (?)” Itt is csak a talányon túl kezdődhetnek az érdemleges kritika. Kozma Andor „A formában egyenesen Arany tanítványa s ebben korának költői közül senki sem jelesebb.” Miben? nehéz volna megmondani.

De hát van-e mind erre a rejtelemre magyarázat? Van-e kulcs, amely a rossz módszernek, a rossz definícióknak és a rossz mondatoknak závarját nyitja? Megtaláljuk erre a választ a könyvnek egy helyén, ahol Ferenczi hitvallást tesz arról, hogy miféle szempontok vezetik őt az irodalom osztályozásában és értékelésében. Ezen szempontok száma: 7 és ez a következő: „Egyik irány ragaszkodik a tapasztaltakhoz, a valósághoz s a realitás iránti erős érzéssel nem megy túl kömyezetén, a magyar életen s ez önkénytelenül Jókai és Mikszáth ilyes irányának nyomdokán halad. A másik sokféle irányból fogad el hatást, idegen befolyásokra különböző tézisek, olvasmányok, emlékek, érdekes, de gyakran nem közvetlen tapasztalatból merített történetek, helyzetek feldolgozásában keresi a hatás

módjait és eszközeit.” Íme: a jó fiúk és a rossz fiúk. Ferenczi pedig jó fiú. Ezért nem keresi az irodalomtörténeti hatás módjait és eszközeit sem a külföldi tudósok munkáiban, sem elméleti téziseiben, sem a művelt emberek olvasmányaiban, egy szóval mindabban, amit a környezetén túl nem menő Ferenczi a Petőfi-Társaság bankettjein valóságban és közvetlen tapasztalatból meg nem tudhatott. Az ő jól nevelt nemzeti ideálja, gróf Zichy Géza, aki „csinált, keresett érzelmeket nem énekel meg, megmarad a hazáról, családról, természetéről nyert benyomásainál.” Jó fiú Szemere György is, aki „főleg arra törekszik, hogy a magyar nemesnek és a magyar parasztnak lelki életébe világítson bele. Nála amaz is, emez is rokonok. Mindeniknek meg van hazaszeretete, mély komolysága, nyugodtsága, egyszerűsége, szabadságszeretete, büszke önérzete, rendíthetetlen hite” stb. Szereti azokat, akikről azt hiszi, hogy nem erőltetik meg képzeletüket. Mikszáth Kálmán „képzelve nem kalandozó.” Szabolcska Mihály „képzéletét nem is erőlteti mindenüvé való elkalandozással.” Sajó Sándor „képzéletét nem erőlteti.” Szereti őket, mert, mint látnivaló, Ferenczi képzeletét sem erőltetik meg. Ellenben éppen ezért jogosan vonja meg bizalmát Kabos Edétől: „Nem hisszük, hogy ezt a nőt a valóságból vette s a kigondoltság hatását teszik ránk még olyan alakjai is, kiket a nagy közéletből vett, mint pl. ugyanebben a művében az igazságügy miniszter.” Ebben a mondatban, értsük meg jól, nem kisebb dologról van szó, mint arról, hogy e regényében Kabos az igazságügy-miniszter alakját — egyszerűen kitalálta.

Most, hogy megtaláltuk a varázsszót Ferenczi ítéleteinek lakatjához, egész otthonosan érezzük magunkat az ő papírmásé Olympusán. Mindenki jó, aki rossz; nincs kivétel. *Pósa Lajosról*, akiről igazán azt hittük, hogy a szórakoztató művészetnek csak tárgya lehet, de alanya sohasem, kiderül, hogy „különösen a dal és népdal az eleme . . . nagyon kedveli a hazafias ellenzéki és alkalmi lírát. A legkiválóbbat mint a gyermekek költője alkotta. A könnyedségen kívül egyszerűség, népiesség és magyarosság jellemzi”. Ezzel szemben Csizmadia Sándor hét sorral kevesebbet kap Farkas Imrénél, mert „bizonyos túntető daccal tagad meg vallást, istent, nemzetet, hazát s hirdet valami nagy forradalmat a szocializmus javára”. Végre egy igazi hang a vidéki matinék üde levegőjéből! Ez jellemzi leginkább az egész könyvet, a vidéki hang: Magunk közt vagyunk, atyafiak vagyunk, mienk az ország, tehetünk amit akarunk, írhatunk amit akarunk, nem hagyunk benn senkit a csávában, még regény alakjainkat sem. „A Gyurkovics-fiúk boldogan léhaskodó, de belsőleg nemes anyagú jellemek”. Se vége, se hossza az intimitásoknak: Pap Zoltán „első szerelmét, házasságát, első neje és fia halálát, majd fájdmát, új tettvágyra ébredését, második szerelmét meg házasságát közvetlen, igaz, őszinte dalokban éneklí meg”. Félre álszemérem! magunk közt vagyunk! És ijesztő fokozással idézhetjük tovább az illusztris

szerzőt: a nevezetnek „válogatott költeményei díszes kiadásban Muzsikaszó címmel 1911 végén jelentek meg a Petőfi-Társaság kiadásában, melyben nagy megválogatással 118 versét közli”. Ámde van Ferenczinek egy munkatársa, aki felül tud emelkedni a személyes kapcsolatokon: *Endrődi Sándor*. Petőfiről így ír: „Az egyszerű, szívből fakadó s szívhez szóló dalok egész dagálya csapkodott föl e rideg falakra, megannyi ostromló, zengő hullám, árajain emelve a nemzeti érzés, a nemzeti ritmus édes zenéjét. Pazarul, erős, széles tömbökben buzogtak s enylegésükben, játszóságukban épp oly megragadóknak tetszettek, mint aminő impozánsak voltak akkor, ha a gyűlölet és harag égő köveit dobálták föl”. Népies, mikor Aranyra a gólyát kelepelteti, mondáin, mikor Jókait az Úristennel szólíttatja meg, verista, mikor Rákosi Jenőről nem titkolja, hogy „arannyá vált, amihez hozzányúlt”. De ritkán megy ennyire érdembe. Ezek csak a lápvirágok a parttalan terjengősség mocsarában, amelyben, mint az infúzióriumok, a pontok, pontos-vesszők, kettős-pontok és hármaspontok milliárdjai cikáznak. Ki ér itt rá Petőfi műveit hosszasan felsorolni? Egyetlen egyet sem említ meg. Nem elég az, hogy Pósa Lajos mikroszkopikus műveinek egész bakteriológiáját köszönhetjük Ferenczi tollának? Egyetlen egyet sem hagyott ki. Ismételjük, magunk közt vagyunk. Hát a szerkesztő hibája az, hogy Petőfi Sándorról a nevéen kívül semmitsem tudunk meg, míg a róla elnevezett Társaság volt, jelenlegi és jövőbeli tagjai kinematografikus hűséggel tárják fel előttünk életük minden évszámát, közleményeik minden megjelenési évét és erotikus életük egész mikrokozmoszát? Nem, soha. „Ne állítsuk be a történeti tényeket nagy céltzatossággal, s bizonyára túlsótét, vagy túl világos képekben”, mint Grünwald Béla tette, és ne legyünk olyanok, mint Ambrus Zoltán, kinek főhibája, hogy „részben Anatole France hatása, részben saját hajlamánál fogva is túlsók helyet foglal el műveiben az ironia és a keserű filozofálás, mellyel elhalványítja saját érzéseit és gyakran szét-elemzi, sőt lenézi alakjait, lerontja illúziókat s szinte szenvedélyes szarkazmussal bánik a legnemesebb érzelmekkel és hangulatokkal”, és mint a többi rossz fiú, hanem legyünk mi is boldogan léháskodó, de belsőleg nemes anyagú jellemek, mint a Gyurkovics-fiúk, akiknek az ilyen árulkodás eszükbe sem jutna!

Tisztába jöttünk a könyv tudományos színvonalával, ösmerkedjünk meg most tudománytalan fogásaival. Ferenczi a magyar irodalmat 1900-ig tárgyalja, vagy, mint ő mondja, kihagyja azokat, „kik 1900 után léptek fel, vagy működésük java ezutánra esik.” Már ösmerjük Ferenczi egyszerűsítő módszerét, nem csodálkozunk azon, hogy ebben nem látott elméleti problémát. De meg ismeri is az embereit. Nemcsak az írókat, akikkel ők amúgy sem tartanak fenn társadalmi érintkezést, hagyhatta ki minden aggályoskodás nélkül, hanem azt az egész szellemi és politikai légkört is, amely hazánknak utolsó évtizedét jellemzi

és költőit létrehozta. Tehette ezt, mert ő ilyen irodalomtörténetíró, s mert az irodalom, melynek történetét megírta, ilyen irodalom. Csak az élők haltak meg számára, a halottak mind élnek. Nem beszél tehát sem Ady Endréről, sem bárki másról, aki új, viszont a konzervatív írók, akik már 1900 előtt kezdtek írni, és akik természetesen tovább is éltek, 1913 februárjáig kiterjesztett teljes munkásságukkal szerepelnek. Ezt a szó leg-szorosabb értelemben korszakot alkotó dátumot Berzeviczy Albertnek Olympiáról szóló cikke adja. Nehogy pedig még készülő munkája talán lekéssen, Klio előjegyzí, hogy „most egy nagyobb művön dolgozik, mely Görögországról és ott tett utazásáról fog szólni.” Sőt Ferenczi a baráti tudomány érdekében egyszerű jóslás segítségével olyanokra is kiterjeszti ezt a bűvös korhatárt, kik 1913 után „léptek fel, vagy működésük java ezutánra esik.” Császár Elemérről t. i. ezt mondja: „Működésének java része bizonyára még hátra van.” *Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de eius commodis quaeritur.* Valóban 1913 május havában már be is választották a magzatot a Kisfaludy-Társaságba! Végül Váczy Jánosról megtudjuk, hogy „megírta Tompa Mihály terjedelmes életrajzát, a költő születésének közeledő 100-ik évfordulója alkalmából, de ez még kiadásra vár. Tudni kell, hogy Tompa 1817-ben született! — A korhatár tehát kitűnően működik.

Az utóbbi idézetek már a második részből, *A tudományos irodalom áttekintéséből* valók. Elfogultságunkhoz híven legelőször Pikler Gyula nevét kerestük, hadd lássuk miképp helyezkedik el ez a név annyi kisebb mellett. Bevalljuk, ezúttal meghatott bennünket ez a mű állásfoglalásának közvetlenségével és egyszerűségével. Pikler Gyula neve egyszerűen nem fordul elő abban a könyvben, amelyben a Pauerek és Berzeviczyek műveitől lefelé a legapróbb gimnáziumi tanárok tudományos büneiig minden felületes és külföldi kézikönyvekből kiollózott önképzőköri dolgozat a legcsekélyebb tárgyi bírálat nélkül és az otromba dicséret hangján említettik fel! Ez örület! de van benne rendszer: Nincsenek benn a Pulszkyak sem! *Pulszky Károly* 8 sorral és 3 felemlített munkával, *Pulszky Ágost* 23 sorral és 4 munkával szerepel a Meyer-féle *Konversations-Lexikon*-ban (XVI. p. 447), a magyar tudománytörténet pedig a nevüket sem ismeri. Hiába, túl nagyok voltak, túlnőttek a dévényi szellemi határon, átértek nyugatra, megbontották ezt a szép, ezt a nyugodalmas, vidéki együttélést. És most már megértjük azt, amit leírni is merész: A Bolyaiak nincsenek megemlítve. Bolyai Jánosról, minden korok egyik legnagyobb tudósáról, aki megalkotta a nem-euklidesi geometriát, egy árva szó sincs a könyvben. Egy pillanatra elgondolkozunk. Urak ők valóban élet és halál fölött? Hát ki ruházta fel pallosjoggal az Akadémia névtelen levelezőinek ezt a poste restante-hivatalát? Mindegy. A mocsárban kurutyoló békák kiátkozták a Zeus tiszta levegőjében szárnyaló sasmarat.

Nem nélkülözi az eredetiséget a tudománytörténeti résznek a módszere sem, amely az összehasonlító-módszer egy tökéletesített alakját valósítja meg. „Alexander Bernát pályája némi tekintetben Erdélyi Jánoséra emlékeztet, kivéve, hogy nem írt költeményeket”, viszont „munkássága természetében és elágazásaiban Alexanderre emlékeztet Sebestyén Károly”. Íme a gondolkodás ökonómiája a maga megható őszinteségében. Aszerzo maga is meg vallj a, hogy neki Alexandernél csak Erdélyi jut eszébe, de sajnos Sebestyénnél meg csak újra Alexander. Nem ilyen könnyű közös nevezőre hozni Apponyi Albertet és Kossuth Lajost, akik pedig sok tekintetben „emlékeztetnek egymásra”, vagy „Angyal Dávid irodalmi munkásságát”, mely csak „némileg emlékeztet Salamon Ferencre”. Úgy látszik Pikler azért maradt ki, mert senkire sem emlékeztet.

Legvégül *Az államtudományi írók* következnek. Nem nehéz eltalálni, hogy miféle állam és miféle tudomány az, amelyet Ferenczi ezeken a lapokon szolgál. Akit szíve azon irány felé vonz, mely „ragaszkodik a tapasztaltakhoz, a valósághoz s a realitás iránti erős érzéssel nem megy túl környezetén, a magyar életén”, annak harmonikus lelkében kell, hogy csak egyetlenegy politikai erény mécsese pislogjon és ez az erény, szinte magunktól is kitalálnók: a józanság erénye. Nem kell magyaráznunk, hogy ez a szó mit jelent. Aki az elmúlt év politikai történetében ismerős, az tudja, hogy milyen szomorú jelentőségre emelkedett ez a mi nemzeti erényünk. Józanul sikasztott pénzekből, józanul lerészegített választókkal, józanul rendezett vérfürdőkkel sikerült egy konzervatív klikk legjózanabbul felfogott zsebérekeiit megvédelmezni. A ravasz önzés és a kicsinyes számítás magas iskolája ez a józanság. A józan ember az, aki csak olyat ír, ami használ neki, aki józanságból színezi a tényeket és inkább hallucinál, semhogy a józan igazságot megmondja, ha az árthat neki. Az ilyen embernek ma csak *Tisza István* lehet az ideálja, akiről Ferenczi állítólag józanul a következőket mondja: „A szenvedélyekre sohasem hivatkozik s az érzelmeket is csak sejteti, mert nem felizgatni, hanem meggyőzni akar”. Nem volna talán még józanabb a *Magyar Figyelő* érdekében mindjárt szöveg hirdetés is hozni? A józan embernél a tett nyomon követi a józan ötletet. „A Magyar Figyelő célja” — írja Ferenczi —, „hogy egészséges, józan, magyaros nemzeti politikát teremtsen”. Íme fantáziánk csapongása nem tud olyan merészet kieszelni, amit az ő józansága azonnal meg ne szégyenítene.

A józanság nemzeti erénye, amelynek Ferenczi egy magas inkarnációját képviseli, mintegy átszellemezi egész munkásságát. *Balogh Jenő* aki még a könyv szedése alatt lett államtitkár, tizenhét könyveimmel hiánytalanul van feltüntetve, míg a kitűnő *Fayer* és a nagy *Csemegi* fel sincsenek említve, mert, hiába, az élő államtitkár több a halott tudósnál. De a metafizikáig fejlesztett józanság sem menthette meg *Jankovich Béla*

hazafias nemzetgazdasági munkásságát az enyészettől, mert a szegénynek vallás- és közoktatásügyi miniszterré való kinevezését csak a könyv megjelenése után közölte a hivatalos lap — A józanság mértéke azonban még ezzel az alábbiakkal sem telt be. Aki egy életet szentelt e hazafias erény ápolásának, az kiérdemelte a sorstól, hogy ebben az erényben nagyot is alkothasson. A józanság nemtője angyalszárnyakon leszállt a Műveltség Könyvtárának szerkesztői asztalára, amelynél a szigorú Ferenczi éppen elszundikált és a 642. lapon olvasható névtelen jegyzet tette le arra: „*Ferenczi Zoltán* (sz. 1857) előbb a kolozsvári, jelenleg a budapesti egyetemi könyvtár igazgatója, munkában és eredményekben gazdag tudományos pályára tekinthet vissza. A Petőfi-kultusz terjesztésében szerzett érdemei elévülhetetlenek; mint irodalomtörténeti kutató és életrajzíró alaposágával és tudományos elmélyedésével egyaránt kiválik. Neki köszönhető Petőfi Sándor, Eötvös József, Deák Ferenc, Rimay János és Csokonai Vitéz Mihály legjobb életrajza. Szövegkiadásai és magyarázatai, bibliográfiai szakkikvei és könyvtártani kézikönyve a szakemberek számára nélkülözhetetlenek. A kolozsvári színészet múltjáról és a kolozsvári nyomda fejlődéséről szóló könyvei beces források a magyar művelődéstörténetnek. Számos értekezést írt, jeles műfordításokat adott, több tudományos vállalatot szerkesztett. A M. Tud. Akadémiában, a Kisfaludy-társaságban és a Petőfi-társaságban már hosszú idő óta eredményes munkásságot fejt ki”.

* * *

Ne nevéssünk és ne undorodjunk. Hazánk értelmi és erkölcsi vérkeringését túlsok ilyen mérgező seb fertőzi meg és ilyenkor nem a kórkép csúnyaságát keli néznünk, hanem a hasznos, melyet a műtét hajthat. A sebész nem mulattatni akart, hanem gyógyítani.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

Külföldi aktualitások

I. Az Egyesült Államok vámtarifája

Az amerikai Egyesült Államok új elnöke, Woodrow Wilson, megkezdte működését. A megválasztott elnökök, nem is szólva jelölti programbeszédek sokat, sőt mindentígérő voltáról, megválasztásuk után programot adnak, u. n. *message* útján közlik kormányzati szándékaikat. Gyönyörű ígéretek hangzanak el, büszke tervek, merész támadások a nagytőke mindenhatósága ellen. De keresztülvitelükre sor nem kerül, vagy ha igen, halványra fakulnak és szárnalmas, gyakran komikus töredékét nyújtják a beígért megváltásoknak. Most nem így történt. A demokrata párt győztese, Woodrow Wilson elhatározó lépést tett programja megvalósítása felé. Beterjesztette az új vámtarifát. Az alkotmány értelmében az országgyűlés elé való terjesztés nem az elnöktől ered s az új vámtarifa szerzője sem az elnök, hanem Underwood, a kiküldött bizottság elnöke, ő azonban az elnökkel teljes egyetértésben, az elnöki program követésével készítette el javaslatát.

Az Egyesült Államok védvám-rendszere — a legtipikusabb védvám-rendszer a világon — még az Anglia elleni függetlenségi harc ideje után keletkezett. A háború költségeinek fedezésére a polgárságot erősen meg kellett adóztatni s ekkor hozták be a magas védvámokat nemcsak jövedelemforrásként, hanem megvédésére a belső adók által kedvezőtlen helyzetbe jutott termelőknek a külföldi államokkal szemben, amelyeknek termelőit hasonló terhes adók nem sújtották. Az ok később elmúlt, de a védővámok maradtak. Elég hatalmas volt az érdekelt tőkéseknek fenntartásukra. A védővámok árnyékában fejlődtek nagyra s jutottak teljes uralomhoz a trösztök és monopóliumszerű vállalkozások. Csak egy egészen rövid időszak, 1894—97 között, törvényhozása tért le a magas védővámok rendszeréről. De 1897-ben a Dingley-féle tarifa visszaállította, sőt még messzebb fokozta a külföldi termékek vámját és a *high protection* uralma alatt az Egyesült Államokban az élelmiszerek, nyerstermékek és fegyvertármányok ára rendkívüli mértékben emelkedett. A Payne—Aldrich-féle újabb tarifa 1908-ban némi enyhítést hozott a védővámok merevségébe, de egészben véve felemás, jelentéktelen könnyítéseket tartalmaz. Silány kompromisszum a nép erősen felhangzó kívánsága és az uralkodó osztály-

érdekei között. Erről a Payne—Aldrich-féle tarifáról pompás férfiasággal és nyíltsággal mondja ki Wilson programbeszédjében, hogy ezt elítéli, mint nyilvánvaló példányát különös kedvezményeknek és monopolisztikus előnyöknek azok részére, akik a választási kasszát megtöltik. Underwood is, abban a jelentésben, amelyet a bizottság elé terjesztett (*Committee of Ways and Means*), teljes nyíltsággal hangoztatja, hogy az eddigi vámtarifa az eddig hatalmon volt politikai pártok érdekazonosságán alapszik.

A Payne-bill orvoslására 1911-ben több javaslat készült, amelyeket a kongresszus elfogadott, de Taft elnök vétója folytán törvényekké nem válhattak.

A most beterjesztett vámtarifa-javaslatot a képviselőház 281 szavazattal 189 ellen már elfogadta és jelenleg a szenátus előtt van.

Az új vámtarifa jelentőségéről azt írja az *Economist*, ez a komoly és tekintélyes angol közgazdasági hetilap, hogy 1846 óta, amidőn Sir Robert Peel kivívja az angol élelmiszer-vámok eltörlését, a legjelentékenyebb esemény a védővámok történetében és a leg-súlyosabb csapás azokra. A javaslat megvizsgálásánál igazat kell adnunk ennek az ítéletnek.

A javaslat mindenekelőtt eltörli az összes élelmiszer-vámokat. Kivétel csak a cukor, amelynek vámjá azonban fokozatosan le fog szállíttatni és három év múlva teljesen megszűnik, valamint a malomipar megvédésére az olyan államokból (Kanada) behozott liszt, amelyek a lisztet vámmal sújtják. Az élelmiszerek árai a Dingley-féle tarifa óta hihetetlenül emelkedtek. Egyes cikkekben 90—100% az emelkedés, átlagban legalább 60% (L. Bizottsági jelentés). A javaslat teljes radikalizmussal a *free list*-be állítja az összes élelmiszereket.

A nyersanyagok legnagyobb része szintén fel fog szabadulni a vámok alól; így pl. vámmentesen lesz behozható a fa, vas, vasérc, réz. A gyapjú, egyik legfontosabb nyerstermék, amely ezelőtt értékének 44%-át, majd a múlt év óta az érték 20%-át fizette vám gyanánt (az Egyesült Államok az *ad valorem*, értékvámok rendszerét követi s ezt a jövőben is megtartja), teljesen vámmentes lesz. Más nyerstermények szintén nagyfokú vámleszállításban fognak részesülni.

A készgyártmányok vámmal fognak a jövőben is sújtatni, de igen nagy mértékben, átlag a jelenlegieknek kétharmad részével, leszállíttatnak.

Ezzel szemben meg fognak maradni a dohány, bor, szesz vámtételei, mert ezekről az a vélemény, hogy nélkülözhető cikkek, nem elsőrangú szükségleteket szolgálnak. Általában megmaradnak a fényűzési cikkek vámjai, sőt ilyen cikkekre új vámtételeket fognak kiszabni. így kerülnek majd 15%-os vámolás alá a drágakövek. Alapja ennek az a felfogás, hogy a vámok kizárólag mint „pénzügyi vámok”, az államkincstár bevételeinek szaporítására használhatók fel.

Természetes dolog, hogy ezen életbevágó javaslat mellett és ellen a szembenálló pártok felvonultatják teljes harci felszerelésüket. Az érvek küzdelme mellett a harc brutális eszközei is, az élethalálharc minden elkeseredettségével porondra kerülnek.

Wilson—Underwood és a demokraták a javaslatot elsősorban

750 természetesen a fogyasztó közönség, a széles néprétegek érdekével indokolják. De egyszerűsített ebben látják a trösztök monopóliuma elleni küzdelem egyetlen hatásos eszközét. Csakis a vámvédelem megszüntetése idézheti elő, amire semminemű *Sherman-Act* vagy más törvényes ellenőrzés nem képes, hogy a trösztök egyoldalú ármeghatározásainak a közönség kényre-kedvre kiszolgáltatva ne legyen. A trösztök óriási üzemi-koncentrációjuk és közlekedési hálózatuk tökéletessége folytán a termelési költségeket rendkívüli mértékben leszállították, de ennek eredményeit a fogyasztó nem élvezzi, ő fizeti az egyre magasabb árakat.

Illusztrálására ennek a ténynek és agitációs eszközül a javaslat hívei helyiségeket rendeznek be, u. n. *Tariff reform shop*-okat, amelyekben kiállítanak teljesen egyforma használati cikkeket, kifejezve amerikai árakban és feltüntetve, hogy Angliában mennyibe kerülnének. Egy köpeny pl. Londonban 27.50 dollár, míg az Egyesült Államokban 60 dollár; ugyanazon szövet ott 17, itt 25 dollár. Egy dollárért ott 25 font, U. S.-ben csak 16 font cukor kapható.

Érveinek továbbá azzal, hogy a mai rendszer életben tart elavult termelési módokat, korszerűtlen termelési berendezéseket, amelyekben csak a vámvédelem tartja a lelket; de a nemzetgazdaság szempontjából ez nem kívánatos. Felidéznek továbbá azt a veszélyt, hogy bizonyos nyersanyagok, mint pl. ásvány, fa és egyéb természeti források el fognak apadni, ha az egész szükségletet a belföldről fedezik.

A republikánusok, akiknek háta mögött az érdekeikben sértett tőkésék állanak, a munkabérek jelentékeny leszállítását helyezik kilátásba. Ezzel szemben rámutatnak a szabad kereskedelem hívei, hogy épen a gyapjú, gyapot és vasiparban, amelyek eddig a legnagyobb vámvédelmet élvezték, vannak a legalacsonyabb munkabérek. A belföldi termelés megkárosításának vádjá ellen kimutatják a *free trader*-ek, hogy eddig is épen a vámmentes cikkekben és a vám eltüntetésé után a belföldi forgalom jelentékenyen emelkedett. (Tanulmányos összeállítást közöl Yves Guyot a *Journal des Economistes* 1913 május 15-iki számában.)

Az iparosok fenyegetőznek munkabérlétszállítással, mire a demokraták kilátásba helyezik, hogy meg fogják vizsgálni az illetők üzleti könyveit, hogy mennyiben volt a bérlétszállítás indokolt? Ellenkező esetben súlyos büntetést ígérnek. Komolyabb és mindenesetre, legalább is pillanatnyilag, visszahökkenítő esemény 74 gyár bezárása és 45.000 munkás elbocsátása. A javaslat hívei azonban ezt is csak a hangulatkeltés egyik eszközének tekintik.

A 96 tagú szenátusban, amely előtt a javaslat jelenleg fekszik, csak 6 főből álló többsége van a demokratáknak s ezek közül is Louisiana két képviselője a gyapjú, illetőleg cukorvám elejtése miatt ellenzi a javaslatot. Ehhez járul az ellenfelek agitációja, továbbá az a veszély, hogy a júniusban előterjesztendő valuta és banktörvények nagyobb ellenmondásra fognak találni és a vámtarifá sorsát befolyásolni fogják. A vámtarifá, korszakos reformja mellett, a vámeljárás tekintetében a régi szigorú rendszer mellett marad; minthogy a vámok az árú értéke után vettetik ki, az érték megállapítására megmarad

a régi inkvizitórius-rendszer, sőt bizonyos tekintetben még súlyosbítottatni fog, mert nemcsak a számlák, de esetleg az üzleti könyvek is felmutatandók lesznek. Wilsonék ezt a vámkivetés pártatlan igazságossága feltételül tekintik, de a gyakorlatban ez a rendszer olyan felesleges zaklatásokra és nehézségekre vezethet, amelyek a vám-tételek leszállítását nagymértékben ellensúlyozhatják. Azt a tervet, hogy az amerikai hajókon szállított áru 5%-kal kisebb vámot fizessen, a többi hatalmak tiltakozása következtében elejtették.

A vámbevételek az új korszakban természetesen csökkenni fognak. A csökkenés összegét 18 millió dollárra teszik és három év múlva, ha a cukorvám is megszűnik, további 50 millió dollárral lesz kisebb a bevétel. Az összes vámbevétel a legutóbbi évben 311 millió dollár volt.

A hiányzó összeg pótlásáról a kormány demokratikus módon, egyenes adó behozatalával akar gondoskodni. Angliában is Sir Robert Peel jövedelmi adót létesített az elmaradt vámbevétel pótlására. A most tervezett *Federal income tax*, progresszív jövedelmi adó lesz. Körülbelül 20.000 korona évi jövedelemnél fog kezdődni 1%-os adókulccsal 100.000 korona jövedelemig; 240.000 koronáig 2%, 480.000 koronáig 3%, ezenfelüli jövedelmeknél pedig 4% lesz az adókulcs.

A vámtarifa-javaslat még azt a jogot is megadja az elnöknek, hogy a kongresszus utólagos jóváhagyásával az egyes külállamokkal szerződésre léphessen és az ezektől elérhető vámkedvezmények fejében még a leendő vámtarifa mérsékelt tételeit is leszállíthassa. Minthogy ezzel a joggal az elnök kétségkívül élni fog, mert az egyes államok örömmel fognak rálépni a külön szerződések útjára, valószínű, hogy még sokkal több áru fog ténylegesen vámmentesen bejuthatni és illetőleg még kisebb vámtételek mellett, mint ahogy a javaslat tervezi.

Minthogy Wilson az új vámtarifát sürgősen törvényerőre akarja emeltetni, a közel jövőben el fog dőlni a sorsa ezen korszakos változásnak, amely kétségtelenül nagy hatást fog gyakorolni az európai államok vámpolitikájára is és egyengetni fogja itten is a szabad kereskedelem politikájának érvényesülését.

II. A bagdadi vasút

Az imperialista politika egy újabb fázisát óhajtjuk a következőkben megörögzíteni. Az itt számbajöhető viszonyok nagy bonyolultsága és a szemben álló érdekek szövevényes volta miatt a megítélésben tévedés lehet, de maguk a tények is nagy jelentőségűek. Hírt adtak a napilapok is róla, hogy az angol kormány megegyezésre jutott egyfelől a török, másfelől pedig a német kormánnyal a bagdadi vasút továbbfejlesztése tekintetében. Ez a megegyezés amellelt, hogy nagy gazdasági jelentősége van, mert új vidékeket fog belevonni a forgalom körébe, politikai fordulatot jelent, még helyesebben, egy meglévő politikai irányzat megerősítésére szolgál.

A *Neue Zeit* legutóbb, még az egyezmény létrejötte előtt és a most szóbanforgó kérdés említése nélkül, érdekes gondolatmenetű cikkben fejtegeti, hogy az angol és német imperialista-politika nem

kell, hogy ellenséges helyzetbe juttassák egymással a két nagy nemzetet, ellenkezőleg, hatalmas érdekek, amelyeket e helyen nem részletezhetünk, viszik őket a békés megegyezés irányába, juttatják őket ahhoz a meggyőződéshez, hogy érdekeik összhangba hozhatók és hogy van tér mindkettőjük számára a földtekén. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy a német piacnak, s ezt a statisztika első pillanatra igazolja, nincs jobb fogyasztója, mint éppen Anglia s ez a körülmény is hozzájárul a békés megféréshöz. De az okokról e helyütt, ismételjük, nem szólnunk; két tünetet említünk csak fel ezen tendencia legújabb megnyilvánulásából. Az egyik, hogy az angolok tiltakoznak Franciaország azon elhatározása ellen, hogy a hároméves katonai szolgálatot, amelynek éle kifejezetten Németország ellen irányul, bevezessék. A másik tünet éppen a bagdadi vasút tárgyában történt megegyezés.

Hajdár-Pasából (Konstantinápoly mellett) indul ki az u. n. anatóliai vasút, amely Kisásziába vezet Konia állomásig. Ezt a vasutat még húsz évvel ezelőtt építették. Itt kezdődik a bagdadi vasút. Az angolok ezt a vasutat állandóan ellenezték. Ok gazdaságilag nem voltak érdekelve ezen útvonalon, ellenben különös ijedés szállta meg őket ezen vasút gondolatára, mert tudták, hogy minden egyes kilométer vasút, melyet a Bagdad felé vezető vonalon építenek, közelebb hozza a németeket a perzsa-öbölhöz. A perzsa-öböl tudvalevőleg egyik fontos stációja az India felé vivő tengeri útnak és ismeretes az a göröcsös küzdelem, amelyet Anglia ezen tengeri út feletti korlátlan hatalma érdekében évtizedek óta kifejtt, Gibraltár, Málta és Cyprus szigeteinek elfoglalása erre vezethető vissza; ezért szerezték meg a Szuezi csatorna feletti uralmat a részvények többségének megszerzése által és őrzik a Veres-tenger mindkét bejáratát, Port-Saidnál és Adennél, hatalmi szférájukba kerítvén Arábiában is az útvonal mentén eső területeket. Ez a politika az európai részen a legutóbbi években súlyos csorbulást szenvedett Franciaországnak marokkói és Olaszországnak tripoliszi hódításai folytán, melyeknél fogva ezek a hatalmak a Földközi-tengeren az India felé vivő út bizonyos pontjain elhelyezkedtek. Ismételjük, ez a politika ellenezte a Bagdad felé vezető vasutat is. Alapjául ennek a politikának az a föltevés szolgált, hogy Egyptom és India között levő terület minél gyengébb, gazdaságilag minél hátramaradottabb legyen. Az India felé vivő vasút-vonal, *der trockene Weg nach Indien*, mint mondani szokták, ezt a vélt érdeket veszélyezteti.

A politikai viszonyok kényszere alatt azonban mégis fokról-fokra feladták az ellenállást. Minden egyes vonalrészre ki kellett erőszkölni ezen az úton a németeknek, illetve a németeket képviselő *Bagdadbahn-Gesellschaft*-nak. Először a Koniából Adanába vezető részt építették ki hat évvel ezelőtt, de itt meg kellett állni az angolok tiltakozása miatt. Azután az Adana—Aleppó közötti vasutat építették meg, mint a Bagdad felé eső út folytatását s ez a vasút a németeket egy a fővonalon fekvő, Osmanli állomásból kiágazó szárnyvonal által a kítűnő tengeri kikötővel, Alexandre ttával hozta összeköttetésbe, a franciáknak pedig csatlakozást szerzett Aleppónál a francia kézben levő damaszkuszi vonalhoz. A francia állam maga sem pártolta a bagdadi

vasutat, bár ez gazdaságilag nagy mértékben a francia tőke javára is szolgált. Hiszen az ázsiai Törökországban csaknem két milliárd francia tőke van elhelyezve és a bagdadi vasút a maga szárnyvonalaiával számos, a francia tőke által táplált vidék forgalmát növeli és erejét gyarapítja. Itt azonban a nagy nemzeti elfogultság játszhatott szerepet. Pedig magának a bagdadi vasúttársaságnak is, amelyet a *Deutsche Bank* vezet, 30% francia kézben levő tőkéje van. A legutolsó eredmény azután az ifjú-török uralom alatt volt, hogy a társaság engedélyt nyert az útvonalnak Bagdadig való kiépítésére. Az orosz ellenállást megszüntette a potsdami egyezség, amely szerint Anatólia északi részén orosz beleegyezés nélkül vasutat építeni nem lehet; Anglia tiltakozása, amely abban nyert kifejezést, hogy nem engedte meg Törökországnak vámjainak azon felemelését, melyet ez a koncesszió ellenértéke fejében és a vasútvonalon szállított árúk után követelt, hiábavaló volt. Törökország az engedélyt Bagdadig megadta; három helyen egyszerre kezdték meg az építést és öt év múlva előreláthatólag Berlinből Bagdadba egy hét alatt el lehet jutni vasúton. Sőt ekkor engedélyt nyertek a németek arra is, hogy Bagdadból keletre, Teherán, illetve Perzsia belseje felé megépítsék a chamadani szárnyvonalat, amely viszont a perzsiai forgalom egy részét fogja elvonni az angoloktól, másrészt azonban táplálni fogja az angol útvonalakat és kereskedelmet is.

Ezeket kellett előrebocsátanunk, hogy a most készülő fordulat jelentőségét megérthessük. A megegyezés a Bagdad—Bassora közötti útvonalra vonatkozik. Bassora Bagdadtól délre fekszik, egészen közel a perzsa-öbölhöz. A vasutat valószínűleg a bagdadi vasúttársaság fogja építeni úgy, hogy az igazgatóságba angolokat is be fognak vonni, vagy pedig egy nemzetközi társaság, melyben az egyes érdekelt államok egyformán képviselve lesznek. Anglia tehát feladja passzivitását és maga is résztvesz a vasútépítésben, ami egyébként logikus következménye az ellenállással való felhagyásnak. Bassorától egészen kis távolságban van Koweit, a perzsa-öböl kikötővárosa; ha ez a rövid útvonal kiépült, akkor vasúton lehet eljutni a perzsa-öbölre. Ezt a részt az angolok fogják kiépíteni. Koweit eddig is angol befolyás alatt volt, az ottani sejk angol helytartószámba ment és most ezt a tényleges állapotot jogilag is szentesíteni fogják. A sajtó úgy tekinti Koweit megszerzését angolok részére, mint ellenértéket a Bagdad—Bassora vonalrész fejében, de erről nem lehet szó, mert Koweit amúgy is angol fenhatóság alatt volt. S ha úgy is volna, akkor is előttünk áll az érdekes tény, hogy annyi ellenállás fokozatos megszüntetése után Európa a perzsa-öböllel közvetlen vasúti érintkezésbe fog jutni és hogy Anglia felhagyott azzal az „ékpolitikával”, amely megkötötte a német tőke gyarapodását az ázsiai Törökországban és elzárta a vasúti összeköttetést a perzsa-öböllel. Meg kell említenünk, hogy a forgalmat eddig az Eufrates és Tigris folyókon bonyolították le és ennek csökkenése anyagilag is károsítaná az angolokat; de ez éppenséggel nem várható s egyébként is a kötéendő szerződés e tekintetben is különös előnyöket nyújt Angliának.

Anglia 1908-ban egyezsége lépett Oroszországgal Perzsia tekin-

tetében. Oroszország negyvenévi szívós munka és kemény küzdelmek után megszerezte magának Perzsia északi részének uralmát, a Kaspi-tó egész hátterét és az északkeleti részeket is, Afganisztán szomszédságában. Anglia viszont Perzsia másik, déli felerészét szerezte meg, illetőleg gyakorolja ott a tényleges uralmat. Az említett egyezmény ezt az állapotot szentesíti, a két rész közötti *désintéressement*-t, a hatalmi körök meghatározását állapítja meg. Most azután, egyidejűleg a bagdadi vasúttal, egész komoly tárgyalások folynak Anglia és Oroszország között, a siker teljes reményével, hogy az angol és az orosz vasúti vonalak kölcsönös továbbfejlesztésével a két vonal találkozzék és ezáltal a Kaspi-tó és a perzsa-öböl között közvetlen vasúti összeköttetés teremtesék. Anglia tehát ebben a vonatkozásban is eltérni készül az elzárkózás politikájától. Sőt olvasunk tervekről, amelyek szerint a közbeeső vasúti vonalak kiépítésével, Londonból Bombayig 11 nap és 4 óra alatt vasúttal közvetlenül el lehet majd jutni!

Ha nem csalódunk, az előadottak jellemző tüneteit alkotják annak a jelenségnek, amelyből kiindultunk, hogy a különböző államok, nevezetesen az angol és a német, az imperialista politikában békés utakon is találkozhatnak és találkoznak is.

III. Legújabb németországi tanulságok

Két eseményt ragadunk ki. A poroszországi tartományi választás e napokban zajlott le. Az eredmény előre tudott volt, mert a képviselőválasztók a porosz választási rendszer folytán már régebben megválasztatták a jelenlegi választás csak annak eredményeit tükröztette vissza. Mégis voltak eltérések. Az elavult választójog természetesen nem engedte meg a liberális és a szocialista párt érvényesülését. Utóbbiak szempontjából a választás a következő tanulságokat nyújtja. A konzervatív párt csak a centrummal együtt alkot többséget. A centrum, népiesebb összetételénél fogva, úgy mint a birodalmi országgyűlésen, demokratikusabb és a választójog reformját, nevezetesen a birodalmi választójogot elvben elfogadta. Csak a konzervatív párttal való szövetsége akadályozza a gyakorlati megvalósítását ezen elvnek, amelynek, említettük összetételénél fogva, belső indokoltsága is van ennél a pártnál. Bár a választójog megszerzése belső erőktől aligha várható, még sincs kizárva, hogy a centrum sikra száll érte és ekkor a tartományi gyűlésben is többsége lesz a választói reformnak. A progresszív liberális párt (*fortschrittliche Volkspartei*) választási szövetsége a szocialista párttal igen jól bevált; még több eredmény lett volna, ha ez már a választók választásánál bekövetkezett volna. A liberális párt másik szárnya, a *Nationalliberale Partei* gyarapodott a *Freikonservative Partei* rovására, de ennek a liberalizmus szempontjából úgyszólván semmi jelentősége nincs, mert a két párt között alig lehet különbséget tenni.

Elsass-Lotharingiában a múlt évben rátértek a nemzetiségi politika azon rendszerére, amely az idegen nemzetiséget nem az erőszakos beolvasztás és a terror eszközével, de jogokkal való felruházással és

az állampolgárság teljességében való részesítéssel akarja megnyerni. Egyenjogositották a többi német államokkal és megadták részére a birodalmi országgyűlési általános választójogot. Azóta a német császár egy jelentéktelen incidens kapcsán kijelentette, hogy felrúgja az elsass-lotharingiai alkotmányt, mint egy rossz cserepet. Most azután megkezdték. Kivételes törvényeket akarnak hozni, amely az ottani egyesülési és sajtószabadságot teljesen megakarja fojtani. A nacionalista mozgalom Elsass-Lotharingiában valóban jelentéktelen; ez kiderült a múlt évi választásnál, amidőn a szavazóknak csak 1%-a szavazott a nacionalista jelöltekre. Annál erősebben fejlődik ez a mozgalom Franciaországban, ahol hevesebben hangoztatják az Alsace-Lorraine jelszavait, mint valaha, sőt olyan helyekről is, ahol eddig hallgattak vele. Képzhető, hogy mi volna a hatása a tervezett kivételes mozgalmaknak; a nacionalista mozgalom úgy Elsass-Lotharingiában, mint Franciaországban rendkívül megerősödne.

A tanulság pedig, a felemelő tanulság, hogy a német birodalmi parlament nem lesz kapható, még konzervatív elemeiben sem, ezekre a törvényekre, meg fogja akadályozni azokat. A tanulság, hogy a német birodalmi országgyűlés népparlament, általános titkos választójog alapján.

(Halasi Béla.)

Törvény a hipokrizisről

A munkapárti képviselőháznak a június negyediki évforduló előtti napon sürgős dolga akadt. Az igazságügyi miniszter törvényjavaslatot készített a választói jog büntetőjogi védelméről. Ezt a javaslatot sietett a munkapárti képviselőház megszavazni, miután az igazságügyi bizottság megelőzőleg a miniszteri javaslaton egyet-mást változtatott. Az igazságügyi bizottságnak nem volt elég az a „védelem”, amelyben a miniszter a választói jogot részesíteni akarta. Nagyszerű új dolgokkal javította meg tehát a védelem sztratégiáját. Így például a „záptojás-paragrafus” megalkotásának a dicsősége is az igazságügyi bizottságé. Vajjon miért volt olyan sietős a dolga a munkapártnak? Talán nem volt eddig törvényünk a választási visszaélések ellen? Dehogy nem. Hisz a Csemegi kódexnek gyönyörű paragrafusai vannak a választói jog védelméről. A büntető törvénykönyv még a választási vesztegetést is büntetéssel sújtja. De annyi fogházunk nincs is, hogy ezt a büntetési rendelkezést az életbe át is lehetett volna ültetni. És éppen a választói jog büntetőjogi védelméről szóló törvény megszavazása napján hozott bírói ítélet nélkül is mindenki tudta már eddig is Magyarországon, hogy a kormányhatalom a fő mozgatója a választási vesztegetés óriási apparátusának. A Csemegi kódex vesztegetési paragrafusa is a hipokrizis törvénybe iktatása volt, erről a hipokrizisről újabb törvényt csinálni a munkapárti kormánynak sem lehetett sürgős. A történelemnek nemcsak logikája, nemcsak ítélőszéke, hanem — szatírja is van. Azon a napon, amikor a kormány megszavaztat oly törvényt, mely a választási vesztegetést büntetéssel sújtja, ugyanazon a napon bírói ítélet mondja ki, hogy a kormány milliókat gyűjtött — „választási célokra”. Micsoda mefisztói gúny

nyilatkozik meg a hipokrizisnek és a valóságnak ebben az összetalálkozásában. Igaza van a törvényjavaslat miniszteri indokolásának (17. 1.) mikor azt mondja, hogy a „választásoknál elkövetni szokott büntetendő cselekmények között a leggyakrabban előforduló és a legjellemzőbb cselekmény a vesztegetés”. De ez csak az egyik fele az igazságnak, mert arról hallgat az indokolás, hogy ennek a „legjellemzőbb büntetendő cselekménynek” a kontágiuma miniszteri bürokból árad szét.

A hipokrizisnek az a szelleme, amely a választási vesztegetést büntetendő cselekménynek nyilvánítja, végig vonul az egész javaslaton. Nem a választások szabadságát, tisztaságát és törvényszerűségét akarja a kormány megvédeni, hanem a törvény apró kis trükkjeivel együgyű csalafintáival és kibúvóival akarja a választási korrupciónak statuskvóját fenntartani, sőt a korrupció lehetőségeinek medrét mélyíteni. Ha már maga a javaslat a reakció jegyében született meg, az igazságügyi bizottság túltett a javaslaton is, mert kezdeményezésére a személyes szabadság megsértésének olyan lehetőségi latitudejai kerültek a javaslatba, melyek a választási küzdelem döntő pillanataiban alkalmazva az ellenzéki mandátumok hekatombáját jelentik. De ez még nem magyarázza meg azt, hogy miért volt olyan sürgős ezt a javaslatot most megszavaztatni. Hisz az új képviselőválasztási törvény szerint a polgárok választói joga ellen elkövetett büntetendő cselekményekről alkotandó új törvénynek csak a képviselőválasztási törvénnyel egyidejűleg kellene életbelépnie. Ez az időpont azonban még messze van. Ezt az időpontot nem tudta a kormány bevárni. A javaslat végén szerényen meghúzódik egy szüksézávú kis paragrafus, mely megmondja, hogy bizony ez a törvény kihirdetése után 15 nappal életbe fog lépni. A kormány nem akarja megvárni az új választási törvény hatályba léptét és pedig amint az indokolás mondja azért, mert: „kívánatos, hogy a választások szabadságát, tisztaságát és törvényességét védő ezen javaslat már az időközi választásoknál is alkalmazható legyen.” A javaslat indokolásában a kormány folytonosan azzal mentegetődzik, hogy az új választási törvényhez való alkalmazkodás teszi szükségessé az új választási büntető kódex megalkotását, az indokolás végén azonban kisül, hogy a javaslat törvényé válása esetén azért fog azonnal életbe lépni, hogy már az időközi választásokra — melyek a kormányra nézve többször oly szomorúan végződtek — is alkalmazható legyen. Már maga ez a körülmény is gyanússá kell hogy tegye a javaslatot, mert közel fekvő, hogy a kormánynak nem azért volt sürgős a javaslatból törvényt csinálni, hogy a saját pozícióján rontson. A javaslat ezt a gyanút megerősíti, mert a javaslat úgy van megkonstruálva, hogy ez a kormány választási szerencséjének megkorrigálására felette alkalmas. De nemcsak az időközi választások szerencséjének megkorrigálása érdekében kellett ezt a javaslatot keresztül hajszolni, hanem azért is, hogy az esetleg még a régi választási törvény alapján megejtendő legközelebbi választásoknál is már az új választási büntető kódexnek az oltalma alatt „dolgozhassék” a kormány. Mert nem lehet tudni, hogy vajjon nem kerülhet-e már a legközelebbi jövőben sor új választásokra.

A javaslat a maga egészében — tehát azon részeiben is, melyek az új választási törvény életbeléptével nyernek jelentőséget — a reakciónak bélyegét hordja magán s határozott visszaesést jelent az eddigi jogállapottal szemben.

1. A kormány súlyos büntetőjogi szankcióval akar gondoskodni arról, hogy senkise lehessen „jogtalanul” választó s hogy senki választói jogától „jogtalanul” meg ne fosztassék. De a kormány javaslatában csak az a szándék őszinte, hogy lehetetlenné tegye azt, hogy választók lehessenek olyanok is, akiket a törvény kizárt az alkotmány sáncából. A javaslat büntetéssel fenyegeti azt, aki a választói jogosultsághoz szükséges bizonyító okirat vagy az igazolás egyéb módját jogtalanul megtagadja. Azt lehetne hinni, hogy ez az intézkedés elegendő védelmet nyújt a hatóságok vagy magánosok ilyen irányú visszaélései ellen, mert alig fog olyan ember akadni, aki egy évig terjedhető börtönbüntetés kockázatát vállalná csak azért, hogy egy vagy több embernek ne legyen választójoga. De azzal, hogy a közhivatalnok vagy magánember a szükséges igazolást nem tagadja meg, ez még senkinek sem ad választói jogosultságot. A szükséges bizonyító okirat kiadását lehet húzni-halasztani, egyik napról a másikra tolni, egészen addig, amikor már amúgy úgyis hiábavaló. Nyilvánvaló, hogy ilyen huzavona esetén nem lehet szó arról, hogy a közhivatalnok vagy az állammal esetleges szerződési viszonyban álló gyár igazgatója a szükséges igazolást megtagadta. Az a törvény, mely valakinek a választói jogosultságtól való megfosztására ilyen kibúvót enged, az nem akarhatja őszintén azt, hogy mindenki, aki a választói jogosultság törvénybeli mértékét megüti, tényleg választó is legyen. Az a törvény, amely ezt őszintén akarja, a kijátszás lehetőségei elől is elzárja az utat, garanciákat állít fel arra is, hogy akinek kötelessége a választói jogosultság feltételeinek fennforgásáról bizonyosságot szolgáltatni, azt kellő időben tegye meg. Ezen kötelességnek kellő időben való teljesítésén nyugszik a választói jogosultság ezirányú védelmének a súlypontja. Tudták ezt a régi (1874. évi) választási törvény megalkotói is. A régi választási törvénynek mai napig is hatályában fennálló 93. §-a ugyanis büntetéssel sújtja azt a közhivatalnokot vagy lelkészt, aki a választók összeírására szükséges adatokat illetőleg okiratokat a kellő időben ki nem adja. Ha a szóbanforgó javaslatból törvény lesz, akkor a választói jogosultság oltalma evvel a garanciával is szegényebb lesz.

2. A politikai szabadságnak egyik legfőbb követelménye a választói-jog szabad gyakorlása. Ebből az következik, hogy aki a választót választói jogának szabad gyakorlásában bármiféle eszközzel is akadályozza, a választás szabadsága ellen vetkezik. A javaslat 6. §-a büntetést mér arra, aki a választót erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályozza választói jogának szabad gyakorlásában. Csakhogy a választói-jog szabad gyakorlását — különösen hazánkban — az erőszakon és fenyegetésen kívül ezerféle veszély környékezi. Erőszakra és fenyegetésre nincs is szükség, hisz a magyar választások történetéből, a választói jogosultság szabad gyakorlásának akadályozása terén a választási elnökök és a főszolgabírák leleményességének

annyi fényes példáját ismerjük. A legkedveltebb praktikák egyike pl. az ellenzéki választóknak a választás napján kihágási ügyben való megidézése. Erre mindig lehet jogcímet találni. A választási szabadságot sértő fondorlatos manőverek összes eseteit persze nem lehet kodifikálni. Erre nincs is szükség. Elegendő, ha a törvény a választói jog szabad gyakorlásának fondorlatos vagy mondjuk csalárdság útján megakadályozását fenyegeti büntetéssel s a független bíróságra bizza annak elbírálását, hogy a választási szabadság csalárd megsértése forog e fenn. A javaslat a választási titoknak nemcsak erőszakkal és fenyegetéssel, hanem „csalárdsággal” való megsértését is bünteti. Az a kodifikátor, aki tudja, hogy a választás titkossága ellen erőszak és fenyegetésen kívül „csalárdsággal” is lehet vétkezni, annak épen olyan jól kell tudnia azt is, hogy a választói jog szabad gyakorlását erőszakon és fenyegetésen kívül csalárdsággal is lehet akadályozni s ha a választási titkot csalárdság ellen megoltalmazandónak találta, akkor a furfangos manőverek ellen a választási szabadságot is a törvény oltalma alá kell helyezni. Az a törvényhozás, mely még arról sem gondoskodik, hogy a választás napján kihágási ügyben senkit se lehessen közigazgatási hatóság elé idézni, joggal kelti fel maga ellen azt a gyanút, hogy akkor, amikor a választási szabadságról beszél, annak kijátszására gondol.

3. Büntetést érdemel az, aki abból a célból, hogy a választó bizonyos jelöltre szavazzon vagy ne szavazzon vagy a szavazástól tartózkodjék a választót vagy hozzá közel álló személyt bármiféle hátránnyal sújta vagy ilyennel fenyegeti. Hangsúlyozzuk: bármiféle hátránnyal! Tehát nem csak vagyoni vagy a keresetét érintő hátránnyal. Igaz, hogy egy szegény családos könyvelőre a legkisebb anyagi károsodás is súlyos veszteséget jelent s emberileg érthető, hogy egy ilyen függő helyzetben lévő szegény családapa, ha az elé a dilemma elé állítatják, hogy úgy szavazzon, ahogy ráparancsolják, avagy menjen koldulni, vagy különben is alacsony standardját még lejjebb fokozza — úgy fog szavazni, ahogy ráparancsolták. Latifundiumok tulajdonosainál és milliomos bankároknál se lehet ugyan mindig elmondani, hogy érzéketlenek volnának vagyoni hátrányok iránt. De ezekre már nehezebb vagyonukat vagy keresetüket érintő károsítással hatni. Ezek megengedik maguknak azt a luxust, hogy politikai meggyőződésüket akár anyagi áldozatok árán is kifejezésre juttassák. A vagyonos osztályok hozzátartozóiról általában el lehet mondani, hogy választási szabadságukat vagyoni hátrányok vagy egyáltalán nem vagy csak nagyon csekély mértékben befolyásolják. Azt a vagyoni hátrányt, ami egy szegény embert könnyen levesz a lábáról, a gazdag ember meg sem érzi. Viszont a gazdag embernek, de a szegénynek is az anyagiakon kívül számos olyan pénzben ki nem fejthető érdeke lehet, ahol könnyen megsebezhető. Az ilyen — mondjuk — morális érdekeiben sebzett embert a „morális” hátrány még akkor is súlyosan érinti, ha az talán vagyoni helyzetének javulásával van egybekötve. Tegyük fel például, hogy egy öreg államhivatalnok egy vidéki városban „szolgál” évtizedek óta. Ugyanabban a városban élnek családos fiai, férjjes leányai, unokái. Ha ezt az öreg hivatalnokot esetleg magasabb

fizetési osztályba előléptetve az ország másik végébe helyeznék át, még keresete sem szenvedne, sőt javulna, de nem szorul magyarázatra, hogy egy ilyen emberre mit jelentene egy emberélet alatt megszokott és megszeretett miliőnek az elhagyása és az elválás azoktól, akikkel lelkének minden szálával összeforrott. Hogy az ilyen természetű hátrányok a választók politikai szabadságát éppen úgy vagy talán még inkább veszélyeztetik, mint a vagyoniak s hogy tehát a választási szabadságot ilyen veszedelmek ellen is büntetőjogi oltalomban kell részesíteni, szintén nem szorul bővebb magyarázatra. De a javaslatban, ezt az oltalmat hiába keressük, mert a javaslat (7. §.) csak a vagyoni vagy a keresetbeli hátrányokra szorítja a büntetőjogi védelmet. Az igazságügyi bizottság még azt a szűkre szabott oltalmat is soknak találta. Az igazságügyi bizottság — szemben a javaslat eredeti szövegével — csak a jogtalan hátrányra korlátozta a javaslat idevonatkozó tiltó rendelkezését. Nem jogtalan vagyoni hátránnyal tehát szabad a választók elhatározására befolyást gyakorolni.

4. A javaslat 9. §-a szól a megvesztegetésről. Már a büntető-törvénykönyv 185. §-a is büntetéssel fenyegette a vesztegetőt is, meg azt is, akit megvesztegettek. Tudjuk jól, hogy Magyarországon a kormányhatalom a választási vesztegetések főirányítója s hogy a kormányhatalom birtoka és a választási vesztegetések között a legbensőbb kapcsolat áll fenn. Magyarországon is mint a régi Rómában vannak *deductor*-ok, kik alkudoznak a választókkal; *sequester*-ek, akiknél a vesztegetési pénzek el vannak helyezve és *divisor*-ok, akik a vesztegetési pénzeket szétosztják. És bár a büntető-törvénykönyv 185. §-a is elég szigorú büntetéssel sújtotta a választási vesztegetést, a büntető törvénykönyvnek több mint 30 esztendő uralma alatt csak vajmi ritkán hallottunk arról, hogy a büntető-törvénykönyv 185. §-a alkalmazást nyert. Ha a 185. §. minden vesztegetési esetben alkalmazást nyert volna, akkor első sorban egész sereg új fogházat kellett volna építeni, hogy a 185. §. büntető szankciójának érvényt is lehessen szerezni. Magyarországon a kormányzás egyik alapvető princípiuma az, hogy „vesztegetni szabad, de vigyázzunk hogy rajta ne kapjanak.” Ez a kormányzati princípium teremtette meg Magyarországon a „magyar isoloir”-ok intézményét. Külföldi választási törvényekből ismerjük a választás titkosságának biztosítására szolgáló u. n. „isoloir”-okat azokat az elkülönített helyeket, ahol a választónak módjában áll zavartalanul, senkitől meg nem lesve szavazó céduláját a neki tetsző jelöltek nevével ellátni. A magyar isoloir-ok azok a helyek, ahol a rajtakapás és a bizonyítás lehetősége nélkül bonyolítják le a szavazatok vásárlását. Mindaddig, míg a választások titkossága biztosítva nem lesz s mindaddig, amíg az általános választójog nem lesz eleven valóság Magyarországon, addig a vesztegetési isolirok sem fognak megszűnni. Mindaddig hiába mondja a törvény, hogy vesztegetni nem szabad. Mindaddig az ilyen a kormány legmagasabb védnöke mellett kijátszott tilalmakon csak nevetni fognak a vesztegetési isoloir-okban s mindenki tudni fogja, hogy a javaslat 9. §-ban foglalt vesztegetési tilalom csak papiros-tilalom. A választási vesztegetésnek nem csak az a formája szokásos Magyarországon, hogy

pénzt vagy egyéb előnyöket osztogatnak vagy ígérnek a választóknak vagy hozzátartozóiknak. Vannak olyan előnyök, melyek nem közvetlenül az egyes választóknak vannak szánva, hanem valamennyiüknek, az egész választókerületnek vagy a kerület valamelyik közösségének, egyesületének, egyháznak s épen a kormányhatalomnak áll módjában ilyen fajta előnyökkel vesztegetni. Az ilyen természetű ígéreteknek nagyobb hatásuk van a tíz és húsz koronások osztogatásánál is. De a kormányjavaslat az ilyen előnyök ígérének tilalmazásáról — a választások megvédésére irányuló buzgó sietségében — megfeledezett. Pedig a Csemegi kódex ez irányban való hiányossága a gyakorlatban bebizonyosodott. Curiai ítélet van arról, hogy a büntető törvénykönyv 185. §-át nem lehet azok ellen alkalmazni, akik arra az esetre, ha a választók kormánypárti jelöltre szavaznak, azt ígérték, hogy a helybeli eklészia 800 forintot fog kapni, mert a pénzt nem az egyes választóknak, hanem az egyháznak ígérték. Ha a kormány a választások tisztaságát őszintén akarná, akkor a Csemegi kódex ezen hiányosságán is javított volna, hisz maga a miniszteri indoklás hangsúlyozza, hogy a „büntető törvénykönyv rendelkezésének gyakorlati alkalmazásában számos fogyatkozás derült ki” s hogy főleg ezek a fogyatkozások teszik szükségessé a választási visszaélésekre vonatkozó joganyag megfelelő reformálását.”

A választási vesztegetések büntetőjogi megtorlásának egy másik nagy fogyatékoságát is feltárta a gyakorlat. A választási vesztegetések likvidációja sokszor a választások befejezése után szokott történni. Az ígérés megtörténik a választás előtt — persze négy szemközt, úgy hogy bizonyíthatóság hiányában maga a vesztegetési ígélet jogilag nem létezőnek tekintendő — a vesztegetési pénzeket pedig csak a választás után osztják szét vagy az egyéb előnyöket a választás előtt akár nem, magának a választónak politikai magatartásáért való utólagos jutalmazása mindenképen erkölcstelen és a választások tisztaságát a praecedens erejénél fogva a jövőre is veszélyezteti, mert az ilyen (esetleg előzetes ígélet nélküli) jutalmazások az összes választókhoz intézett s a jövőre szóló felhívás erejével bírnak. Az utólagos jutalmazások a valóságban rendszerint a választást megelőző ígéreteknek a választás utáni beváltásai szoktak lenni. Az utólagos jutalmazások büntetlenül hagyása a vesztegetési paragrafus komolyságának utolsó látszatfoszlányát se hagyja meg s lehetővé teszi a vesztegetésnek szemérmetlen nyíltsággal való fitogtatását. Aki a választások tisztaságát akarja, annak a választások utáni jutalmazások büntetését is akarni kell. A Csemegi kódex alapján az előzetes ígérés bizonyítása nélkül nem lehetett az utólagos jutalmazást büntetni. A javaslatban azonban, — mely a büntetőtörvénykönyv fogyatékoságát állítja oda az új szabályozás fő indokául — hiába keressük azt a reformot, mely az utólagos jutalmazásokat is büntetéssel fenyegeti. A javaslat 12. §-a a választás után elkövetett bosszúállási cselekményeket büntetéssel fenyegeti, de a politikai magatartás utólagos megjutalmazását nem tartotta szükségesnek büntetés alá venni, noha maga a miniszteri indoklás is hivatkozik az angol törvényre, mely

bünteti azt, aki a választás lezajlása után a választóknak jutalmat ad a választásnál tanúsított magatartásáért.

Ha a törvény a vesztegetőt is, meg azt is, aki meg hagyja magát vesztegetni büntetéssel sújta, akkor azt is büntetni kell, aki vesztegetési célra pénzt gyűjt és elfogad, noha a vesztegetésben aktív részt nem is vesz, mert a vesztegető mesterségének utálatosságával egyenrangú annak a tevékenysége is, aki a vesztegetés anyagi eszközeit előteremti. Maguk a vesztegetők nyomorult sajnálatraméltó kis existenciák szoktak lenni, de a pénzt előteremtő nagy urak a tulajdonképpeni vétkezők, ha felbújtói minőségben nem is lehet őket felelősségre vonni. A tapasztalatok megmutatták, hogy a vesztegetési pénzeket nem szerelemből szokták a nagylelkű adományozók a kormány rendelkezésére bocsátani. Aki vesztegetési pénzeket vet el, az jó üzleteket szokott aratni. Az a javaslat azonban, amely állítólag a választások szabadságát és tisztaságát akarja biztosítani, továbbra is lehetővé teszi a közgazdasági életnek a választási korrupcióval való bűnös szövetkezését.

6. A választói jog büntetőjogi védelméről szóló törvényjavaslat általános indokolása a büntetőtörvénykönyv egyik „legszembeütőbb” fogatékosságának tekinti azt, hogy a választási eredmények befolyásolását célzó vész hírek és álhírek terjesztésére nem tartalmaz büntetési szankciót. Ezen pedig a javaslat szerint sürgősen segíteni kell. Az idevonatkozó intézkedés a javaslat 13. §-ában foglaltatik s az indokolás büszkén hirdeti, hogy a 13. §. „hazai jogunkban eddig teljesen ismeretlen új bűncselekményt állapít meg”. Új bűncselekményeket fedezett fel a miniszter! Örvendezzünk! Ha az amerikai kivándorlás megszüntetésének szerencsés módjait vagy a tüdővész elleni védekezés új és nagy anyagi erőforrásait fedezte volna fel a miniszter, akkor se szólhatna büszkébb önértéssel, mint akkor, amikor egy új bűncselekmény megkonstruálását adja tudtára az ország közvéleményének. De büszke is lehet a találmányára, mert sikerült neki a büntetőjog legsarkalatosabb elveinek féltételével úgy megkonstruálni ezt a paragrafust, hogy annak segítségével annyi ellenzéki választót lehet az urnától elhurcolni, amennyi éppen a kormánypárti jelölt diadalához szükséges. A javaslat ugyanis háromhavi fogházzal bünteti azt is, aki a választás körülményeiről különösen a szavazatok arányairól a választók félrevezetésére alkalmas álhírt kókol vagy terjeszt. Azt lehetne hinni, hogy ennek a bűncselekménynek a tényálladához a tudatosság feltétlenül hozzátartozik, ha már a szavazatok arányairól szóló valótlan hírek kókolásán kívül azoknak terjesztését is minden áron büntetni kell, amit különben is csak a közszabadságokkal szembeni könnyű lelkiismeret tarthat szükségesnek. Mindenki, akinek egy szemernyi igazságérzete van, nagy igazságtalanságot találna abban, ha valakit, aki a szavazatok arányára vonatkozó téves értesülését annak valóságában bízva másokkal közli, ezért három hónapra vagy akár egy napra is szabadságától megfosztanák. Pedig a javaslat ezt lehetővé teszi. Három hónap terjedhető fogházbüntetésnek teszi ki magát az, aki egy kormánypárti kortestől hallott azt a hírt, hogy a kormánypárti jelöltnek 150, az ellenzéki jelöltnek 500 sza-

vazata van másoknak is elmondja, noha a szavazatszámok nem feleltek meg a valóságnak, akár tudta a hír valótlanágát, akár nem. Hisz a választók rendszerint nem győződhetnek meg hitelesen a szavazatok arányaira vonatkozó hírek valóságáról. A szavazatok arányáról, vagy a választás egyéb körülményeiről, tehát még csak beszélni sem szabad» mert az erről beszélő egyszerre csak azon veheti észre magát, hogy előzetes letartóztatásban van vagy „előállítottak”, mielőtt még választói jogát gyakorolta volna. És ebben rejlik a 13. §. óriási veszedelme. Egy ügyes agent provocateur-tól hallott hír továbbadása a választók egész tömegét foszthatja meg előállítás vagy előzetes letartóztatás útján választói jogának gyakorolhatásától. A javaslat nemcsak a szavazatok arányára, hanem általában a választás körülményeire vonatkozó egyéb álhírek továbbadását is bünteti tekintet nélkül arra, hogy tudott-e az álhír terjesztője a hír valótlanágáról, de ennek az egész paragrafusnak a lelkiismeretlensége éppen a szavazati arányokra vonatkozó részében domborodik ki a legélesebben. Hisz rendszerint lehetetlen a terjesztés időpontját is bizonyítani kivéve, ha kronométerekkel felszerelt agent provocateur-öket szabadítanak a mit sem sejtő szerencsétlen ellenzéki választókra. És hiába mentik fel utóbb a „vádlatokat” és hiába bocsájtják el a választás befejezése után az „előállítottakat”, ez a kormánypárti jelölt diadalát már nem befolyásolhatja.

7. Most következik az igazságügyi bizottság bosszúja az ipoly-sági választásért: t. i. az a paragrafus, amelyet röviden „záptojás paragrafus”-nak nevezhetünk. A kormányjavaslatnak volt egy paragrafusa (a 15-ik) amellyel a kortesutak biztonságát akarta védelmezni, egy hónapig terjedő elzárással fenyegetvén mindazokat, akik a képviselő választás előkészítése alkalmával valamely jelölt vagy kíséretének tagja a választás előkészítése vagy megtartása érdekében eljáró személy ellen erőszakos vagy megszegyenítő cselekményt követ el. Ha a cselekményt csoport követi el, a felbujtók és vezetők büntetése 2 hónapig terjedhető elzárás. A javaslat eredeti szövege szerint is tehát egyetlenegy kódobásért egy egész falu népét be lehetne csukni, ha véletlenül csoportból repül ki a kő. De az igazságügyi bizottságnak kétségei voltak az iránt, hogy a miniszteri javaslat szövegezése szerint ezt a paragrafust a záptojás dobálására is rá lehet-e húzni. Hogy minden kétséget eloszlasson, úgy módosított e szakaszon, (melyből az igazságügyi bizottság szövegzésében a 19-ik §. lett) hogy a dobálásra („megdobálja”) kifejezetten is kiterjesztette ezen szakasz intézkedéseit. Azt lehetne hinni, hogy az igazságügyi bizottság a „záptojás-paragrafus” megalkotásának dicsőségével be fogja érni. Nem. Ő még nagyobb dicsőségre vágyott. Tudni kell, hogy a javaslat már az eredeti szövegezés szerinti kihágás elbírálását is a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalta. Ezt az igazságügyi bizottság is természetesen fenntartotta. Ez még mind nem volt elég az igazságügyi bizottságnak. Az igazságügyi bizottság minden akadályt e akart hártani a főszoigabírói és rendőri lelkiismeret aggodalmai elő s egy olyan értelmű rendelkezést (24. §. ut. bek.) vett föl a javaslatba, amely szerint a szóban forgó kihágás miatt „az eljárást azonnal meg kell indítani s a tettetést azonnal előzetes letartóztatásba kell

helyezni.” Micsoda óriási züllöttsége a közállapotoknak kell ahhoz, hogy egy ilyen intézkedés törvénybe kerülhetett. Mert mit jelent ez az intézkedés? Azt jelenti, hogy ha a választási mozgalom megkezdése után egy kormánypárti agent provocateur egy záptojást, vagy akár egy csokor virágot dob az ellenzéki választók csoportjából a kormánypárti kortes lábai elé, azért egy egész falu ellenzéki választóit azonnal le lehet tartóztatni s a választás befejezéséig fogva tartani, mert ha csoportból repül ki a tojás vagy csokor az egész csoport bűnös s az egész csoportot le lehet tartóztatni. Igaz, hogy még a rendőri büntető eljárás szerint is ítélet előtt csak 48 óráig tarthat az előzetes letartóztatás, de ha a közigazgatási hatóság 48 órán belül elítéli a letartóztatottakat s ha ezek felebbeznek is az ítélet ellen, az előzetes letartóztatás továbbra is fenntartható s minthogy egy hónapi elzárás is (felbújtók és vezetők ellen két hónap) kiszabható, semmi sem könnyebb mint az ellenzéki választókat a választás befejezéséig ártalmatlanná tenni. Ha pedig a kormánypárti jelölt diadala csak néhány szavazattól függ, valósággal gyerekjáték ezt a manővert a választás napján a kellő számú ellenzéki szavazókon végrehajtani. Az igazságügyi bizottság egész munkát akart végezni s ez sikerült is neki.

Ebből a javaslatból bizonyára nemsokára törvény lesz. Sokat lehetne még róla beszélni. Beszélhetnénk még arról a külön ajándékról is, melyet a javaslat a szocialista pártnak és a szakszervezetnek szánt. De az eddigiből is világosan láthatja mindenki, hogy hogyan képzei el a kormány a választói jog büntetőjogi védelmét. Hangoztatja, hogy a választás szabadságát akarja s intézményes garanciákat állít fel arra, hogy az ellenzéki választókat személyes szabadságuktól könnyen és biztosan meg lehessen fosztani. Hangoztatja, hogy a választások tisztasága közérdek és széles medret váj a korrupció lehetőségeinek nemcsak a törvény beszédes szavaival, hanem ott, ahol tiltó szavát kellene felemelnie beszédes némaságával is. Vajjon ki hiszi el annak a kormánynak, mely milliókat gyűjt vesztegetési célokra, hogy a vesztegetést komolyan üldözni akarná. Ki hiszi el annak a kormánynak, melynek hatalma közigazgatási terroron és választási trükkökön épül fel, hogy a választások tisztaságát, szabadságát s a közvélemény őszinte megnyilatkozását — tehát a saját sírját — akarná. A választói jog büntetőjogi védelméről szóló javaslat törvényvé válva csak arra lesz jó, hogy a törvénybe iktatott hipokrizisek számát szaporítsa, mert a javaslat álszenteskedő szavai fölött ott lebeg Machiavelli szelleme, mely nyugodt megelegedéssel szemléli, amint késői korok reakciójának lovagjai híven követik azt a tanácsát, hogy: „Őrizzék meg a választások látszatát a nép előtt, de ha ellenetek fordul — vásároljátok és hamisítsátok meg a szavazatokat!”

(Rédei József)

Az időközi választások

A Teleszky pénzügyminiszter zentai s a Benedek államtitkár dunavecsei bukása után a nyírbátori választásnak még nagyobb jelentősége van. Vadász Lipót kénytelen volt a jelöléstől visszalépni, utóda pedig a legnagyobb közigazgatási terror és vesztegetés dacára 268 szóval kisebbségben maradt. Ezek a tények azzal a reménnyel biztatnak, hogy a magyar falusi nép széles tömegei öntudatra ébrednek s a kormányzó maffia választási eszközei eredményteleneknek bizonyulnak.

Ennek kapcsán érdemes egy tényt kiemelni. Az ország magyar felének s nemzetiségi másik felének nagy ellentétét, a magyarság anyagi, szellemi és erkölcsi fölényét mi sem bizonyítja jobban, mint az a látvány, hogy a mai kormányrendszer alapja a nemzetiségi perifériákon van. Míg a magyar vidékeken a kormány vagy egyáltalán képtelen jelöltjeit keresztülvinni, vagy erre csak a vesztegetés és a terror túlfeszítésével képes: addig a nemzetiségi kerületek túlnyomó többségében a mezeten kinevezési rendszer dívik. X gentry-csemetét vagy Y banklovagot egyszerűen leküldik s ritka esetektől eltekintve, komoly ellenállás velük szemben elképzelhetetlen. Fontos dolog ezt a tényt ama jutányos „szabadgondolkodás” figyelmébe ajánlani, mely szentimentális megátalkodottsággal hirdeti, hogy nemzetiségi kérdés nincs, mivel „a magyar nép épp oly elnyomott, mint a nemzetiségi nép.” Ez egyszerűen nem igaz. A magyar nép gazdasági, szellemi és közigazgatási állapota — minden baja és elmaradottsága mellett is — nagy mértékben jobb, mint a nemzetiségi átlagé. A nyírbátori választás szinte iskolai bizonyíték lehet erre nézve. Tessék elképzelni, hogy a nemzetiségi kerületek 98%-ban milyen akadály nélkül választanának meg egy ilyen államtitkár Vadászt, ki ennyi pénzzel, protekcióval és terrorlehetőségekkel van kibéelve.

Legfeljebb a szolgabíró úr ledurrantatna néhány renitens dákorománt s minden el volna intézve. Sok helyütt még pénzre sincs szükség. A választásnál is természeti gazdálkodás folyik: elég néhány hordó pálinka s itt-ott csendőrös vesztegzár. A netalán még háborgókat lecsendesíti a főbíró úr kihágási körútja. Úgy lebírságolja az egész kerületet, hogy fél évig ettől koldul.

Míndez a „nemzeti politika” Nyírbátorban és a többi színmagyar vidéken ma már lehetetlenség; minthogy az csak a szegénység és félállati nemtörődömség olyan foka mellett

alkalmazható, melyen a magyar vidék már túlnőtt. Ezekhez az eszközökhöz a vármegyei urak és uzsorásaiak azért nem mernek nyúlni, mert *in ultima analisi* a bőruket féltik. Végeredményben minden komoly alkotmánybiztosíték ott kezdődik, ahol a közélet valamelyik faktorának komoly oka van a bőret féltetni más tényezőktől. Az emberi jogoknak ez a minimális alkotmánybiztosítéka az, ami megvan magyar vidéken és hiányzik a nemzetiségi perifériákon.

Minden igazi demokrata és nemzeti politika sorsa Magyarországon attól függ, sikerülni fog-e a magyar propresszív osztályoknak és csoportoknak ezt a minimális alkotmánybiztosítékot nemzetiségi polgártársaink számára, jogos szabadság törekvéseik energikus támogatásával, megszerezni.

Panama és nemzetiségi kérdés

A Décsy-Lukács pernek egy igen érdekes részlete volt, melyet nem szabad észrevétlenül az enyészetnek odaadni. A hírhedt zalatnai ház megvételt az akkori államtitkár, Teleszky, a következő megjegyzéssel hozta javaslatba: „Láttam s tisztelettel megjegyzem, hogy a vétel drágának látszik, ha azt tekintjük, hogy a vételárból — 8000 korona átalakítási költség mellett — a megszerzendő ingatlan egyelőre csak a bányakapitány és a szolga természetbeni lakásául lesz felhasználható. Indokoltnak látszik azonban a vétel, ha azt tekintjük, hogy az ingatlan be nem épített részei bármely célra fel lesznek használhatók, ami ezen a nemzetiségi vidéken fontos állami közérdek lehet. Ha excellenciája véleményem szerint méltóztatik dönteni, azt vélem célszerűnek, hogy az ingatlant 90.000 korona lefizetése mellett vegyük meg. — Teleszky.”

Szóval az államtitkár úr véleménye, melyhez „ő excellenciája” hozzájárulni méltóztatott, elsősorban azon a megfontoláson alapult, hogy ezt a kerek kis panamát nemzeti érdek javasolja, mert a telek „be nem épített részei bármely célra fel lesznek használhatók, ami ezen a nemzetiségi vidéken fontos állami közérdek lehet.”

Ez egy nagyon nevezetes dokumentum. Nem holmi erdélyi búsmagyar, adóssággal küszködő szolgabíró, vagy a fegyvelmitől remegő sápista jegyző, de Magyarország egyik államtitkára s jelenlegi pénzügyminisztere pirulás nélkül mert leírni egy olyan lélektani és nemzetgazdaságtani bárgyúságot, melyet ma már a

a legelmaradottabb porosz junker sem merne a legeldugottabb pózeni kaszinóban sem alkalmazni.

Elképzelhetjük, ha ilyen honmentést végez az országnak egyik első hivatalnoka, a magyar kultúra szívében: az együtgyűségnek, a hazafias gseftelésnek, a nemzetiségek iránti törökös gyűlöletnek minő tömege mérgezi meg és keseríti el állandóan az ország nem-magyar nyelvű perifériáját. Scotus Viator úr meg lehet elégedve, hogy Teleszky pénzügyminiszter úrban egy ilyen előkelő koronatanúra talált. Még hozzá olyanra, aki az ő csúnya és rövidlátó „judeo-magyar” elméletét is meg-erősíti.

Állami gyermekvédelem

— Viszonvlasz —

A *Huszadik Század* f. é. áprilisi számában megjelent cikkünk méltán fájhatott Dr. Szana Sándor, igazgató-főorvos úrnak is, akinek élete munkáját érintette, de ha cikkünk az ő lelkébe is a „rossz-indulatú” és „felületes” jelzőkkel vette be magát, akkor a cikk meg-írásával gyakorlati szempontból hiábavaló munkát végeztünk.

Mindenekelőtt az ellen tiltakozik az igazgató-főorvos úr, „hogy egy esetből . . . valamely intézményt bírálni lehessen.” Ezzel szemben csak annyi áll, hogy vannak esetek, amelyek nem alkalmasak arra, hogy azok alapján bírálatot mondjunk — mások meg igen, mert organikus hibákról szólnak. — Ha pedig egy munkás egy eredménytelen sztrájk után kilép a szakszervezetből, hogy nem érnek a szakszervezetek semmit, az csási . . . Bent kell maradnia, és eredményes sztrájkra kell dolgoznia. Mireánk is csak akkor illet volna a hasonlat, ha azt mondtuk volna, hogy ime ez az eset mutatja, hogy állami gyermekvédelemmel nem lehet semmit se érní, hagyjuk abba. Mi ellenben éppen oda konkludáltunk: csináljunk Magyarországon jó állami gyermekvédelmet!

Azt is panaszojja a főorvos úr, hogy amily joggal írtunk ilyen hangon az állami gyermekvédelem intézményéről, ugyanoly joggal írhatna ő tanulmányt arról, hogy a budapesti anyák intézménye rossz! Pardon! Az állami gyermekvédelem tényleg intézmény, a budapesti vagy bárhol lakó anyák pedig nem alkotnak intézményt, hanem nők, akik mint anyák, különféle társadalmi tényezők, esetleg intézmények hatása alatt viselkednek így vagy úgy a gyermekeikkel szemben, lesznek „jó vagy rossz” anyák.

Ami a válaszbán ezután következik, az már komoly vád nemcsak ellenem, de a szerkesztőség ellen is és így komolyabban kell vele foglalkoznom.

„De szabad-e egy tényállást komoly szaklapban 13 éves gyermekek évekre visszanyúló emlékképei alapján ismertetni? A gyermektanúzás tudományos kutatása ily irányban másra tanít.”

Méltóztatik tudni, hogy nemcsak egy tizenhárom éves gyermek,

de tudományos kutatások megállapításai szerint már egy három éves gyermek is tudatosan képes az emlékképeit felidézni.* Azt is tudjuk, hogy a gyermek jó megfigyelő, csak a fontost a kevésbé fontostól megkülönböztető kritikája gyöngé. Ezenkívül emlékképeit meghamisíthatja az, hogy kiegészíti őket megszokott képzetekkel, hogy a fantáziája sokkal szabadabban csapong, mint a felnőtté, hogy várakozás, félelem, reménység sokkal nagyobb mértékben befolyásolják, mint a felnőtteket, hogy a kérdések, különösen az u. n. szuggesztív kérdések olykor súlyos változásokat tesznek a gyermek előadásában.

Mindennek tudatában mi a gyermek előadásának meghallgatásakor a következőképpen jártunk el (és amikor a cikket a szerkesztő úrnak átadtuk, aggályaira az alkalmazott módszert elő is adtuk). Mikor az a megdöbbentő tény, hogy a leánykát 12 éves korában kiragadták a harmadik elemi osztályból, hogy állami gyárba szállítsák, elém került, mindenekelőtt elkértem az összes rendelkezésre álló levelezést és okmányokat, azokat áttanulmányoztam, hogy már elindulásakor biztos támpontjaim legyenek és az előadandókat legalább részben ellenőrizni tudjam, valamint, hogy az előadás ellen nem őrizhető részének megbízhatóságát is megfelelőleg értékelhesem. A kis leányt azután inkább beszéltettem, mint kérdeztem. Ha valami valószínűtlen vagy homályos részletet mondott, úgy azt szépen kicsomóztam számára. Előadásának minden részét, ami nem volt egészen megbízható, egyszerűen elhagytam, ami közlésre alkalmasnak mutatkozott, azt még két ízben tartott beszélgetés alkalmával verifikáltam, közben a leány bátyjához az egyes tényekre vonatkozólag kiegészítő kérdéseket intéztem, hogy amiről neki is tudomása van, azt ő általa is ellenőrizzem.

Nemcsak a gyermekek, de a felnőttek előadásai megbízhatóságának is megvannak a nagy nehézségei és mindenféle igazra törekvő módszerek mellett is a tények ily módon való megrögzítésébe hibák csúszhatnak be, de ezért bizonyára semmiféle ténymegállapításnál nem mondhatunk le se a felnőttek, se a gyermekek előadásairól.

Azzal sem érhetünk egyet, amit az igazgató főorvos úr általában a magyar állam gyermekvédelmi rendszeréről mond. „Nagyobbat teremteni nem lehetett, mint az elhagyott gyermeknek megadni a jogot az állam védelmére. . . . De amily sziklaszilárd minden szakember előtt az a meggyőződés, hogy gyermekvédelmi rendszerünk a legtökéletesebb, épp annyira nem juthat senkinek eszébe sem azt állítani, hogy a gyakorlat már elérte a tökéletességet.” Idegenül hangzik nekünk a világ ilyen látása. A jogegyenlőség rendszere! A sajtószabadság rendszere! Az egyesülési szabadság rendszere! Mi, ha „ha egy rendszert vizsgálunk”, azt nézzük, hogy mi vált abból valóra és hogy milyen fejlődési képessége van annak, de hogy egy rendszer elvileg a legjobb, hogy egy rendszernél nagyobbat teremteni nem lehet ez, csak annyiban érdekel minket, hogy vannak emberek, akik így gondolkoznak.

* C. u. W. Stern: *Erinnerung, Aussage und Lüge in der ersten Kindheit*. Leipzig. Barth. 1909.

Az igazgató úr által érintett egyes problémákkal (az anyáknak megmondandó-e hol van elhelyezve a gyermekük vagy sem) ezúttal nem foglalkozhatom, de majd módot fogok keresni erre. Az eset egyes részleteire vonatkozólag pedig megjegyzem, hogy azt tudjuk jól milyen állapotban van Magyarországon az állami népoktatás, ellenben az állami gyermekvédelem vezetői megtehetnék azt, hogy csak olyan falvakban helyeznek el gyermekeket, ahol rendszeren funkcionáló elemi iskolák vannak. Egyáltalán egy oly hatalmas intézmény, mint az állami gyermekvédelem intézménye nem hivatkozhatik mindenben az ország közállapotainak szomorú voltára, mert egyrészt maga teremthet bizonyos intézményeket magának, másrészt működésével jelentékenyen javíthatja azokat és ezzel még a többi gyermek sorsára is jótékony befolyást gyakorolhat. Pld. ha nemcsak administrative igyekezik az elhelyezett gyermekek sorsát ellenőrizni, hanem az illető faluban, vidéken általános agitációt fejtene ki előadásokkal, röpiratokkal, fali-képekkel a gyermekek tisztántartása, táplálása, testi és lelki nevelése érdekében, úgy az egész ország kultúráját emelhetné, de saját gyermekei állapotát is csak így javíthatja meg komolyan. Adminisztratív szigor? Szolgálati vétség megállapítása? Büntetések? Mindezeknek nagyon kevés foganatja van, mert csak a feljebbvalók kijátszására vezetnek és nem olyan hívő munkára, amit a gyermekvédelem megkíván.

A „felületes és támadó cikkben” az igazgató-főorvos úr több olyan tényt is talált, amelyet az intézmény büszkeségére idéz és pedig úgy idézi őket ellenünk, mintha mi ezekkel is támadni akartunk volna. Nem, igazgató úr, mi egy szegény kis leány sorsáról hű képet akarunk nyújtani és ennek egynémely konzekvenciáját levontuk azután. Én is a végére hagytam a legnagyobb problémát, a gyermeknek visszaadását az anyjának. Ennél a nagy problémánál sem akarok részletes tárgyalásba bocsátkozni, de amikor az igazgató úr Virág Marcsa esetét szegzi velem szemben, aki karrierje elején a menhelybe adta gyermekét s mikor az 14 éves, piros pozsgás szép paraszt-leánnyá lett, megjelenik Virág Marcsa hervadt virággal és hervadtollal, hogy anyai jogán kivegye őt azért, hogy eladja, hogy a prostitúcióba taszítsa: akkor kénytelen vagyok a leghatározottabban megállapítani, hogy az általam előadott esetben annak a leánykának az anyja egy szegény tisztességes varrónő, aki másik gyermekét, a leányka bátyját sok nélkülözés és szenvedés közt fölnevelte, vele a gimnáziumot elvégeztette s a fiú most a budapesti m. kir. József műegyetemen állami stipendiummal tanuló gépészmérnök növendék, amint mindezt az igazgató-főorvos úr épp oly jól tudja, mint én*, mert az iratokba

* A cikkem megjelenése óta a leányka anyjának erkölcsi és anyagi körülményeit egy fővárosi államrendőrségi detektív kutatta s azóta is nyomozza és figyelemmel kíséri. Kérem ne tessék komolyan venni, ha a detektív azt jelenti majd, hogy az anya közsegélyből él, mert ezt a házmesterné csupán azon az alapon mondta a detektívnek, hogy az anya a kerületi előljárátság tanácsára ezt vezette be — a házmesterné kezén is megfordult — adóösszeírási ívbe, hogy az adóterhét csökkentse.

mindennek nyoma van, miután az anya épp fiára való hivatkozással kérte ki a leányát, a gyermekmenhely pedig ezt tudva, mégis megtagadta a kiadást és amikor az árvaszék ugyancsak a fiúra való hivatkozással elrendelte a kisleány kiadását, ez ellen föllebezett

Ebben az esetben a Virág Marcsára való hivatkozás nagyon deplacirt volt. És ha a Virág Marcsa tömegesen is fordul elő s így általános magatartás alapjául alkalmas is, ilyen súlyos horderejű állásfoglalást nem szabad abszolúte kezelni és még oly szembeszökően ellentétes esetben is alkalmazni, mint a fölhozott eset volt.

Mi teljes mértékben honoráljuk azt, hogy az állami gyermekvédelem nemes törekvésű és nagytevékenységű vezetőinek a cikkünk fájt, de csak akkor fogjuk sajnálni cikkünket, ha az hiábavaló volt.

A társadalmi problémák helyes lebonyolításánál a jóakarát alig játszik több szerepet mint egy kémiai kísérlet végrehajtásánál. Csak mint motorikus erő jöhet számba, de nem mint a jóakarát választotta eszközök helyességének a kritériuma. Mi nem vonjuk kétségbe a gyermekvédelem vezetőinek bármilyen színezetű jóakarátát, de amikor azt látjuk, hogy a legnagyobb jóakarattal is olyan hibákba esnek, mint Anglia a XVIII. század végén és a XIX. század elején (hivatalos gyermekvédelemben vett gyermekek ellátása és különösen Manchester vízgazdag völgyeiben emelt textilgyárakba való szállítása) Franciaország pedig a múlt század végén esett, akkor méltán kérhetjük őket, hogy vizsgálják fölül a múlt századok véres tapasztalatai alapján tevékenységüket és úttörő, teremtő munkásságukat korlátozzák arra a térre, ahol még nincsenek eldöntött igazságok. (Sz. P.)

HATÁRKÉRDÉSEK

Pikler J. Gyula: Az okos lovak

(Egy tudományos botrány)

— Befejező közlemény* —

Összefoglalva az eddig előadottakat: azon, minden ténynek és minden tapasztalatnak ellentmondó állításnak,** hogy t. i. ez a három állat megtanulta az emberi nyelvet (és annak több válfaját) érteni és magát emberi nyelven kifejezni — bizonyos rendszer szerinti lábemelgetések segítségével — és hogy e kísérletek folyamán a lónak az emberi ésszel minőségre és funkcióra nézve azonos, és (ami a kísérletekben implicite bennfoglaltatik) mennyiségben azt felülmúló esze mutatkozott, az ezen állításnak támogatására felhozott összes bizonyítékok és körülmények, úgymint: a tudás sokasága, annak komplikáltsága, az elsajátítás gyorsasága, a válaszok könnyedsége és az emlékezés nagysága, — mindezek éppen az ellenkezőjét bizonyítják annak, a minek a bizonyítására előadattak. Éppen ezek bizonyítják azt, hogy a lovak teljesen ártatlanok a körülöttük folyó nagy tudományokban.

E bizonyítékokat harmonikusan egészítik ki az e naivitásokat állító szerzőnek szemmel látható fanatizmusa és együgyűsége, továbbá az előzőkben elmondott, itt-ott megeső, az önámításról a fátyolt egy percre fellebbentő, balesetek és az oly kísérleti módszereknek Krall által előzetesen semmisnek nyilvánítása vagy megtagadása, amelyek a dolgot végkép leplezhetnék.

A szerzőnek a könyv minden sorából kivilágó szellemi nívójánál, az állításoknak minden tapasztalatunkkal és ismeretünkkel ellenkező természeténél és teljes bizonyítatlanságánál fogva tehát helyszíni vizsgálatra és pozitív ellenbizonyítékokra tudományos szempontból tulajdonképpen a legtávolabbról sincs szükség. Mégis akadt számos egyes természettudóson kívül három tudományos bizottság is, amely a lovakat megvizsgálta. Mindezek szereplése pszichológiai szempontból nagyon érdekes.

Az első, C. Stumpf, berlini egyetemi tanár, titkos tanácsos, a tudományos akadémia tagja és az egyetemi pszichológiai intézet igazgatójának vezetése alatt 12, szintén nagyon respektábilis állású tudósból és szakferfiúból álló bizottság 1904-ben vizsgálta meg (az akkor még

* Az első közleményt 1. a *Huszadik Század* áprilisi számában.

** Krall és hívei éppen azért várják állításuktól a „Lamarck-Darwin-féle tan megdőlését” és „világnézetünk megváltozását”, mert az állítás ellenkezik minden biológiai és minden mindennapi ténnyel és tapasztalattal.

v. Osten birtokában és tanításában volt) Kluger Hansot. Ez a bizottság a lóra nézve nagyon kedvező véleményt adott. E vélemény szerint: 1. v. Ostennak és minden ezen ügyben részes embernek a tisztessége kételyen felül áll, mert a lónak a tudományában szándékos jeladásról szó sem lehet* és 2. „a megfigyelések összesége alapján a vizsgálók véleménye szerint minden ezidőszerint ismeretes, öntudatlan és önkénytelen jeladás is ki van zárva és több esetben a ló akkor is helyesen felelt, ha a kérdező a választ nem ismerhette, sőt ha a helyes választ illetőleg tévedésben volt”. A bizottság feleslegesnek tartotta, a vizsgálatról részleteket közölni, sőt az elnök, Prof. Stumpf, egy körlevélben szólította fel a bizottság tagjait arra, hogy részleteket e vizsgálatról ne közöljenek! **

Stumpfnek nagyon nyomós okai voltak erre a különös eljárásra. Eltekintve ugyanis attól a kellemetlen körülménytől, hogy a tudományos véleményadás által erkölcsi és szellemi hírnevében rehabilitált Schillings, aki irodalmi publikációk által erősen engageálta volt magát Krall és a lovak mellett, a rehabilitálás dacára mihamar nyíltan kijelentette, hogy ő tévedett és hogy meggyőződött arról, hogy a ló idomítva van és

* A bizottság ugyanis a lovat tulajdonképpen a tudatos és szándékos ámtítás azon vádjá ügyében vizsgálta meg, amely v. Osten és (a Kluger Hanséért akkor még a lelkesedésig rajongó) Schillings ellen emeltetett. A vád többek közt arra támaszkodott, hogy az egyik istállólegény v. Ostennek, aki ebből később nem is csinált titkot, valamelyik nap elmondta, hogy ő (az istállólegény) a lovat jelekre szoktatta, hogy ő jeleket ad a lónak és pedig v. Osten jelenlétében is és anélkül, hogy v. Osten ezt észrevenné. Ne képzelje tehát v. Osten, hogy a ló az ő szavaira hallgat. „Der Kluge Hans bin ick eijentlich; wenn ick de Oogen niederschlagen dhue, denn trampelt det Vieh so lange, bis ick die Oogen wieder uffhebe.” v. Osten a szemtelen istállólegényt e szavaiért rögtön elkergette, de bármily fontos az a kérdés, vajjon a lónak egyáltalán lehet-e idomítójeleket adni, vagy nem, Krall, aki ezt a dolgot egy jegyzetben elmondja (293. old.) teljesen homályban hagy bennünket arról, hogy miben állt ez a dolog lényegében egyébként. Úgy említi azonban később (399. old.) futólag ezt az istállólegényt, mint aki tényleg adott idomító jeleket (Dressurzeichen) a lónak. Világosan látszik itt megint Krallnak úgy a jóhiszemősége (abból, hogy miről beszél) mint a zavarossága (abból, hogy miről nem beszél).

** Mint még később is látni fogjuk, ez az ügy egy valóságos boszorkánykonyhába enged betekintést, amelyben együgyűség és könnyelműség főnek össze egy néha gyanús és émelyítő kotyvalékká. Stumpfnek (Krall könyve 314-ik oldalán közölt) ez a körlevele így hangzik: „Für den Fall, dass Fragen über Details unserer Untersuchung an Siegelangen, bitte ich, sich auf keinerlei Auskunft einzulassen, sondern nur darauf zu bestehen, dass unsere Aufgabe lediglich die war, Tricks auszuschliessen, dass wir dabei natürlich auch zugleich auf unwillkürliche Einflüsse geachtet und keine solche wahrgenommen haben. Alles Weitere, alle positive Erklärung, lag ausserhalb unserer Absicht. Über die Einzelheiten der Versuche Rechenschaft zu geben, müssen wir durchaus ablehnen. Dafür, dass sie nach bestem Wissen und Gewissen durchgeführt sind, müssen unsere Namen bürgen. Wem sie nicht genügen, der mag eben weiter zweifeln”.

nem tud semmit (I. Krall 322 és 326. old.); eltekintve ettől, Stumpf az első vélemény után rövid idővel megtudott valamit, ami sürgősen arra indította, hogy egy második, saját magából és két asszisztenséből, Pfungstból és Hombostelből álló tudományos bizottságot szervezzen, újból megvizsgálja a Kluger Hansot és néhány héttel az első (kedvező) vélemény után kétségtelenül megállapítsa és véleményezze a ló teljes tudatlanságát. . .

Közben ugyanis az történt, hogy Rendich festő, aki addig szintén rajongott volt a Kluger Hansért, túlságosan sokat foglalkozva vele, lassanként rájött a valóra (I. Krall könyvének 30-ik oldalát), hogy t. i. a lovak lábemelgetését a kérdezőnek önkénytelen mozdulatai dirigálják.

Ennek a feltevésnek a kétségtelen bizonyítására Rendich elővette a saját kutyáját, Nórát, néhány hét alatt megtanította azt evvel a módszerrel a Kluger Hans minden „tudomány”-ára és bemutatta a most már szintén mindent tudó kutyát a Stumpf elnöklete alatt működött és a Hansot tudóssá avató bizonyítványt aláírt bizottság néhány tagjának, köztük ezenkívül Stumpf asszisztensének Pfungstnak, amire Stumpf úgylátszik nagyon megijedt, megírta fentemlített, hallgatást parancsoló levelét és sietve összehívta a második bizottságot, amelyben már benne volt asszisztense, Pfungst is és néhány héttel az első vizsgálat után megejtette a második vizsgálatot.

Ez a második bizottság, főképpen pedig annak egyik tagja: Pfungst, tényleg tökéletesen le is leplezte Hans teljes tudatlanságát.*

Mindenekelőtt konstatáltatott, hogy ha a jelenlevők egyike sem ismeri a helyes választ, pl. ha a lónak a kérdések írásban oly módon tétetnek fel, hogy a jelenlevők egyike sem láthatja a kérdést, akkor a ló tudomány teljesen megszűnt.**

* Oskar Pfungst: *Das Pferd des Herrn von Osten (der kluge Hans)*. Ein Beitrag zur experimentellen Tier- und Menschenpsychologie. Mit einer Einleitung von Prof. Dr. C. Stumpf. Leipzig, Verlag von A. Barth. 1907.

** 1904-ben Prof. Buttler-Reepen, a jönevű entomológus, tanúja volt a következő jelenetnek. Valaki v. Osten jelenlétében a zsebóráját tartotta Hans elé, kérdezve ettől, hány óra van. V. Osten feltűnően azon iparkodott, hogy az órára nézhessen, de a kérdező eltakarta az órát a kezével, kijelentvén, hogy csak a lónak szabad az órát látni. V. Osten erre azt mondta: „*wenn ich es nicht weiss, dann geht es nicht*”, amiből Buttler-Reepen helyesen következtette egyrészt azt, hogy az összes produciók feltétlenül dresszúrán alapszanak, másrészt, hogy v. Osten önmagát ámitó és valószínűleg jóhiszemű ember, mert különben nem beszélt volna ilyen nyíltan. (L. *Naturwissenschaftliche Wochenschrift* 1913., 16. sz.) Érdekes azonban, hogy Buttler-Reepen, amikor ezt elmondja, egyúttal esküszik Muhamed és Zarif tudományára! E hitnek indokolásában azonban Prof. Buttler-Reepen nem tér többé vissza a saját maga által elmondott és helyesen megítélt „*wenn ich es nicht weiss, dann geht es nicht*” — mondásra, hanem az olvasóra bizza annak a kitalálását, hogy most már — az elfogadott ló tudomány szempontjából — hogyan ítélendő meg ez a mondas és jelenet? Az indokolás egyébként is ezen a nívón mozog, mint látni fogjuk, tele van naivitásokkal és ellentmondásokkal.

Ezután Pfungst kikutatta, hogy a kérdezőnek, ill. a feleltetőnek, milyen mozdulatai azok, amelyek irányítják a ló lábemelgetését és e mozdulatok segítségével tudatosan csináltatott a lóval: először a feltett kérdésekre helyesen megfelelő lábemelgetéseket*, másodsor: a kérdésekre nem illő válaszokat kopogtattatott ki a lóval és végül csak a válaszokat kopogtatta ki a lóval, anélkül, hogy kérdéseket egyáltalán intézett volna hozzá.

Krall maga idézi Pfungst beszámolójából a következő idevágó részleteket: „Dass mit der Kenntniss dieses ganzen Mechanismus ausgerüstet jetzt auch Personen mit dem Pferde umzugehen vermochten, denen dies vorher nicht gelungen war, lehrt das Beispiel des Herrn Geheimrat Stumpf, der, als er sich *willkürlicher* Zeichen bediente, im Gegensatz zu früheren erfolglosen Versuchen, eine längere Reihe richtiger Antworten erhielt. Leiteten in der That diese Bewegungen des Fragestellers das Pferd bei seinen Hufschlägen, dann musste gezeigt werden können, dass sich durch willkürliche Zeichengebung sämtliche Leistungen des Thieres nach Belieben hervorzaubern Hessen, so dass nunmehr jeder mit der Kenntniss der Zeichen auch die Herrschaft über das Pferd erlangte. Dass es möglich war (sowohl unwillkürlich, d. h. auf Grund der blossen Vorstellung, als auch durch willkürliche Zeichengebung) das Pferd allerlei Scherzfragen beantworten zu lassen, leuchtet nach dem Gesagten ein. Während bei Herrn v. Osten und Herrn Schillings

* A ló lábemelgetéseinek dirigálása, amely a növekvő esti homállyal mind nehezebbé vált, nappal teljes biztossággal sikerült; de 3½ méteren túl 4 méterig a válaszoknak már csak 60–70%-a volt helyes; ha Pfungst 4–4½ méternyire állt a lótól, akkor a kérdéseknek csak ⅓ részére tudott választ kapni, 4½ méter távolságon túl pedig teljesen megszűnt a ló tudománya (1. Krall 338. old.). Később azonban Osten és Krall begyakorolták a lovat nagyobb távolságokra is. Ellenben érdekes, hogy előrehaladottabb korában a derék Hans lemondott úgy a rövidebb, mint a hosszabb távolságú tudományról, teljesen visszavonult a tudományos működéstől és ma — 18 éves korában — mint Muhamednek és Zarifnak fentemlített lelkes híve: Prof. v. Buttel-Reepen ugyancsak fentemlített cikkében referálja, már nem tud semmit. „Es wurde uns auch der jetzt 18-jährige „kluge Hans“ vorgeführt. Er versagte aber so gut wie völlig. Es ist nichts mehr mit ihm zu machen. Er wird jetzt geritten.” Ebből a konstatálásból két dolog tűnik ki. Először, hogy a lovak mennyire a szélsőségeket szeretik: vagy mindent tudnak vagy semmit (ami teljesen meg is felel azon feltevéseinknek, hogy a lovaknak fogalmuk sincs a körülöttük folyó tudományokról). És másodsor érdekes, hogy Hans híví milyen hálátlanok: egy tudományos érdemekben gazdag pálya befejezésének egész méltatása ennyi: „er wird jetzt geritten.” De hova lett a nagy tudás, amely 1910-ben még megvolt (Krall 353) és amely világnézeteket változtatott meg? Mi azt hisszük, hogy nem is volt soha; ami tudást v. Ostentől és Kralltól valamikor kölcsön kapott ez a ló, abból most már nem kap, miután olyan gyalázatosan lepleztette magát a kegyeletlen Pfungsttól. Muhameddel és Zariffal ez nem eshetik meg. A több oldalról felhangzott felszólítás dacára ugyanis ezek közelebe nem ereszti Krall Pfungstot, aki (1. Krall 74 old.: „Der wissenschaftlichen Kommission fehlte durchaus das Verständniss des Pferdes”): „nem ért a lólélekehez”. (Pedig világos, hogy ő volt az egyetlen, aki értett hozzá.)

und anfänglich auch bei mir (Pfungst) das Thier für „Null“ und „Nein“ nie anders als stereotyp erst nach links, dann nach rechts den Kopf gedreht hatte, war es nur später bei willkürlicher Zeichengebung leicht, auch die umgekehrte Reihenfolge zu erzielen. Man konnte auch dieselbe Frage nacheinander bejahen und verneinen lassen. Oder man fragte : Hans, wo ist dein Kopf ? Er beugte sich zur Erde. Und deine Beine ? Er blickte gen Himmel. Und dergleichen mehr. Man kann auch nunmehr die *sämtlichen* Ausserungsformen des Pferdes auch *willkürlich* durch entsprechende Bewegungen zur Erscheinung bringen, *ohne überhaupt die bezügliche Frage oder den Befehl auszusprechen*”.*

Továbbá idézi Krall (335. old.) Stumpf és Pfungst értekezéseiből a következő passzusokat:

„Das Pferd muss im Laufe des langen Rechenunterrichtes gelehrt haben, während seines Tretens immer genauer die kleinen Veränderungen der Körperhaltung, mit denen der Lehrer unbewusst die Ergebnisse seines eigenen Denkens begleitete, zu beachten und als Schlusszeichen zu benutzen. Die Triebfeder hiefür war der regelmässige Lohn in Gestalt von Mohrrüben und Brot.** Herr Pfungst gelang es aber, infolge einer durch Übungen über kürzeste Gesichtseindrücke geschärften Beobachtungsgabe, bei allen Personen, denen das Thier antwortete, die Bewegungen zu erkennen. Dass sie nicht bloss Begleiterscheinungen, sondern Ursachen waren, wurde durch Zeitmessungen festgestellt und schliesslich ihr genauerer Verlauf mit Hilfe des Sommer'schen Apparates graphisch wiedergegeben.“

*

Pfungstnak e lesújtó eredményű kísérleteire (1905-ben) természetesen — és mint Krall maga konstatálja — teljesen és rögtön elült az irodalomban a Hans-lárma, egyetlen komoly szó sem emelkedett többé v. Ostennak és lovának védelmére.

Csak két ember maradt meg hívőnek egész Németországban: egy elberfeldi gyémántkereskedő: Krall és a monista „filozófia” megalkotója: Ernst Haeckel.

Mielőtt áttérnénk az ebben az ügyben szerepelt harmadik bizottság működésére, foglalkoznunk kellekét kitartó hívővel: Krallal és Haeckellel és még néhány, egyenként szerepelt tudós pszichológiájával.

*

* Regelmässig — mondja Pfungst e tekintetben egy másik helyen — begann der Hengst aber auch zu klopfen, wenn ich mich, neben ihm stehend, ein wenig beugte; dabei klopfte das Thier so lange, bis der Fragesteller sich wieder aufrichtete. (Krall 376. old.)

** Az artista-szakemberek ezt „Futterdressur”-nak nevezik. Így nyilatkoztak Krall szerint (304. old.) a következő híres idomítók és sportférfiak; pl. Fillis: „*on mentrait ça autrefois dans les tout petits cirques*”, Schumann: „*es ist nur eine Futterdressur*”; Salomonsky: „*ich habe vielen Thieren denselben Trick beigebracht*”; Gaberei: „*es ist eine alte Sache; kleine, unsichtbare Zeichen und Bewegungen; nie werden bedeutende Dresseure sich mit solchen Dingen abgeben*”; Perlmann: „*ein gut dressirter Gaul*”; Klosz: „*merkwürdig, dass Berlin dem allergrössten Mumpitz skrupelloses Vertrauen entgegenbringt*”, stb.

1. Haeckel. Haeckelről beszélve, előre kijelentjük, miszerint távol állunk attól, hogy véteni akamánk az ellen a nagy tisztelet ellen, amely Ernst Haeckelnek, a nagy biológusnak kijár. De külön kell választani Haeckelt, a természettudóst, Haeckeltől, a „filozófustól” és „monistától”, mintahogy Haeckel maga is nem biológiai és természettudományi, hanem „filozófiai” alapon indokolja a lószentalitásban való hitét. És a monista „filozófiának” tényleg nagyon sok köze van a „Krallizmus”-hoz és ezért néhány szót kell szólnunk erről a „filozófiáról”.

A Haeckel által megalapított vagy legalább főképpen ő általa* óriási mértékben popularizált „monizmus” egy régebben ismert és egészen helyes tudományos felfogásnak primitív, majdnem gyermekes félreértése. A helyes tudományos felfogás szerint, (amely tulajdonképpen az erő és az anyag megmaradásának törvényén alapszik és tulajdonképpen e törvénynek csak más kifejezése), minden, bármennyire magasrendű és komplikált szerkezetű (és ezért látszólag speciális) anyagnak — pl. az élő emberi agynak — legvégső analízisben az élettelen tárgyakat is képező legegyszerűbb anyagból kell összetéve lennie — bár ez az analízis századok munkáját igényli, sőt valószínűleg soha sem lesz megejthető végig—és ezen anyag minden, bármennyire magasrendű és komplikált — és ezért látszólag speciális — funkciójának legvégső analízisben ugyanazon legegyszerűbb mozgásokból kell különböző módon összetevődnie és ugyanazon fizikai alaptörvények módoszatai szerint lefolynia, vagyis az anyagnak és a mozgásnak formája és összetevődése változik, de legvégső lényegük minden, bármilyen magas, komplikációban is ugyanaz. Ha mármost ezt a helyes tudományos felfogást alaposan félreértjük ill. felfordítjuk, ha t. i. azt az igazságot, hogy minden tárgy és funkció ugyanazon legegyszerűbb elemekből áll, tehát a legkomplikáltabb tárgy és funkció is lényegében legegyszerűbb elemekből, egészen tudománytalanul úgy értjük, hogy a dolgok között ennél fogva nincs különbség, hanem hogy az egyszerűbb szerkezetű tárgy ugyanazon funkciókat végezheti és végzi, mint pl. a legdifferenciáltabb szerkezetű élő organizmus — ami szemmel láthatólag nonszens — akkor a „monizmus”-nak, vagyis annak a filozófiának a magaslatán állunk, amely helyrehozhatatlanul kompromittálta — egy oktalan megfordítás által — a monizmus szót, amely a fentvázolt egységes természettudományos világnézet jelzésére különben teljesen alkalmas lett volna, sőt ez a nagy diadalzaj közepette született Haeckel-féle „monizmus” a fogalmak összezavarása által magát az egységes természettudományos világfelfogást is gyanúba keverte. Ez a filozófia megszülte rögtön a „panpszichizmust”, míg a panpszichizmus a maga részéről életet és alapot adott a Krallizmusnak. Ha t. i. minden tárgynak van lelke, akkor miért nem tudna a ló franciául?

Míg tehát a helyes természettudományi felfogás úgy egységesít, hogy azt mondja, miszerint az emberi agy és működése legvégső analízisben bizonyára ugyanazon legegyszerűbb elemekből tevődik

* A nagyközönségnél példátlan sikert elért *Die Welträthsel*, továbbá *Die Weltwunder* és egyéb kisebb munkák által.

össze, mint az élettelen anyag és annak funkciója és ugyanazon, már kevésbé egyszerűkből, mint az állati szervezet és annak pszichéje, (ami olyan, mintha pl. azt mondanám, hogy a hatványozás nem egyéb mint halmozása az egyszerű összeadásnak és a kevésbé egyszerű szorzásnak, vagy hogy a gőzgép anyaga és funkciója végső részekre elemezve a legegyszerűbb emeltyű anyagát és funkcióját — vagy funkcionális törvényeit — adja): addig a „monizmus” megfordítva úgy egységesít, hogy ráfogja a strukturálatlan holt anyagra, hogy eszmél (panpsychismus, Semonizmus) és a lóra, hogy verseket csinál, talányokat fejt és gyököt von (Krallizmus), ami olyan „egységesítés”, mintha azt mondanám, hogy az összeadás semmi egyéb mint hatványozás vagy hogy minden emeltyű gőzgép és így jut a „monizmus” lépésről-lépésre tarthatatlanabb és a józan ésszel és mindennapi tapasztalattal ellenkezőbb konzekvenciákhoz.

A szemellátható valótlanságokat és lehetetlenségeket, amikhez így jut, befedi azonban saját maga előtt buzgó és vak hittel és hogyné kelljen látnia azt, ami van, buzgóan és vakon hisz abban, ami nincs és mennél lehetetlenebb, annál inkább hisz benne, mert annál bizonyítóbb: *Das Wunder ist des Glaubens liebtes Kind. . .*

Ez a pszichológiája a hívők egyik csoportjának: Haeckelnek és a monistáknak. Az elberfeldi istálló és Karl Krall az a monistáknak, ami a lourdesi barlang és Louise Bernadotte a buzgó katolikuskoknak: a valóságok körében hiába keresett bizonyíték, a boldogító csoda. Csodák történnek napról-napra mindakét helyen, kétségtelen, kétségtelenül szavahihető emberek által bizonyított, szigorú tudományos megfigyelések által megállapított csodák, csodák, amiknek csak az az egy csekély hibájuk van, hogy valójában nem igaz belőlük egy fél szó sem. És *anathema sit*, aki nem hisz bennük, anathema egyik helyen a vallás, a másik helyen a „tudomány” az egyedül üdvözítő monizmus és panpsychizmus nevében.

Ez vonzotta a „monizmus” megalapítóját, Haeckelt és később az ő egyik legelőkelőbb prófétáját: Ostwaldot, az elberfeldi lovakhoz. Haeckel, (aki a lovat 1904-ben látta) Pfüngst könyve dacára tovább hitt a ló önálló gondolkodási képességében abból a — fent vázolt alapon álló — egyszerű okból, mert ez a gondolkodási képesség ő előtte soha sem volt kétséges. Ami pedig Ostwaldot illeti, az ő nyilatkozata, amely mint láttuk, Krallnak minden kritikán alul álló könyvét Darwin főműve mellé helyezi, a *Zeitschrift für monistisches Denken (!)*” I. füzetéből van citálva.

Haeckel, a kétségtelenül nagy biológus és Ostwald, a még nagyobb vegyész, annak idején, amikor még nem prédikáltak*, hanem nyomról-nyomra bizonyított kutatási eredményekkel vitték hatalmasan

* Ostwald a monista tanokat *monistische Sonntagspredigten* cím alatt propagálja. A prédikációk tartalma, mint a „monizmus”-é általában, állítólag filozófia, azonban nem érdemli meg ezt a nevet, mert valójában morál és politika. A monizmus a vallásokkal konkurrál úgy a tételek misztikussága és reprezentálhatatlansága, mint papjainak dogmatizmusa és intoleranciája tekintetében.

előbbre mindegyik a maga tudományát, jót mulattak volna és nagyot néztek volna, ha a Kralléhoz hasonló módon bizonyított és a Kralléhoz hasonló kaliberű állításokkal közelítette volna meg őket valaki az ő tudományuk: a biológia vagy a kémia terén. De azóta ott hagyták a tudományos kutatást és mint Noé a bort, fölfedezték a maguk számára a filozófiát, a dedukciót, a fantázia kritikátlan szárnyalását és megrészegeedtek tőle, mint Noé a bortól. Mi pedig eltelve tisztelettel megérdemelt nagy tudományos hírnevük iránt, tegyünk úgy, mint Noével tettek fiai ez alkalommal, ne nézzük őket sokáig, hanem fordítsuk el szemeinket logikájuknak ez alkalommal napfényre került meztelenségeitől.

*

2. Krall. Krall maga más csoportba tartozik. Őt nem lehet oda besorozni, ahova Ostwaldot és Haeckelt. Ezek a tudományt hagyták ott és átpártoltak — az igazságnak további, becsületes, habár téves irányú keresésében — a filozófiához, (vagy ahhoz, amit ők annak tartottak, aminek a keretében azután egy prekoncepciált téves általános idea a részletek és a valóság iránt kritikátlanokká és figyelmetlenekké tette őket). Krall mindenben különbözik tőlük, ellenben mindenben hasonlít a világirodalomnak — épen ezért általunk már eddig is többször említett egy nagy alakjához: a hallhatatlan Don Quixotte-hoz.

Krall, a vagyonos kereskedő kontemplatív életét hagyta ott és ügylászik csekély ellentállási képességű, de nemes ambícióval bizonyára teljesen eltelt pszichével felcsapott tudósnak*, áttért a tudományra — már amit ő tudománynak tartott, aminek a keretében azután tudományos ítéletképtelensége figyelmetlenné tette őt a tudomány és a logika legelemibb és legkétségtelenebb igazságai iránt. Ki ne ismerne ebből a minden fogható realitás ellen vak Don Quixottera? Felcsapott tudósnak, de természetesen mindjárt olyanak, aki epochális fölfedezésekkel boldogítja a világot, csodálatba ejtve az emberiséget és a legnagyobbak mellé írva be nevét a tudomány történetében. . . .

Pfungst könyvének elolvasása után ismerkedett csak meg Krall v. Ostennal, de ennek felfedezései és sikerei már régebben felébresztették őt epochális hivatásának tudatára. Pfungst kísérletei és bizonyítékai dacára, telve nemes hévvel, felkereste v. Ostent, teljesen melléje szegődött, megjavította annak tanítási ill. a ló felettetési módszereit és újabb, hallatlan és az adott magyarázatok után érthető, hogy miért, egyszerűen korlátlan sikereket ért el. A ló mindent tudott a világon!

Amilyen gyorsan nőtt Krall monoideája, olyan gyorsan tanult a ló. „Alles weist darauf hin” mondja nagyon precíze Pfungst (v. Ostennól, de Krallra is teljesen illőleg) „dass hier keine beabsichtigte Täuschung, sondern ein Selbstbetrug vorliege und dieser gigantische Selbstbetrug ist aus der Pedanterie des Paedagogen und dem Monoideismus des vermeintlichen Entdeckers hervorgegangen. So wurde er Zeuge eines organischen Wachs-

* Tudvalevőleg Cervantes Don Quixotteja tulajdonképpen szintén nem volt Don, nemes ember, csak maga tette meg magát annak.

thums, einer fortschreitenden Entwicklung der thierischen Seele, die in Wahrheit nirgends existierte, als in seiner eigenen Einbildung. (A hasonlatosság Don Quixottehoz is egészen frappáns.) Mit dieser Pedanterie mischte sich eine aussergewöhnliche kritische Verblendung, die man nicht wohl anders denn als Monoideismus bezeichnen kann.” (L. Krall, 389 old.)

A Don Quixotte-al való analógia megnyilvánul továbbá még egy jelentős vonásban. Don Quixotte, mikor a megtámadott óriás szélmalomnak, a közelgő hadseregek birkanyájának, a megudvarolt királyleány konyhacselédnek és Mambrinus meghódított sisakja borbélytálnak bizonyul, mindenre talál monoideája értelmében kielégítő magyarázatot.* Ugyanilyen lelki vakságot és ideájához való feltétlen, helyenként meghatározható, ragaszkodást mutat Krall is. Ha pl. lovai a legegyszerűbb kérdésekre értelmetlenül kopognak össze-vissza, ami gyakran megesik** akkor (ha már a kopogtatásba éppenséggel semmi értelmet nem lehet belemagyarázni), az össze-vissza kopogás a ló részéről vagy tudatos konokság (1. 361. old.) vagy (unalom jele),*** vagy viccelés,†, vagy: éppen ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy a lovak nem dresszura alatt állnak; mert ha máskor csak dresszurának engedelmeskedtek, miért nem engedelmeskednének most is? Végül van még egy utolsó és biztos módszer: a teljes ignorálás. „Es gab noch ein einfacheres Mittel” — mondja Pfungst — (1. Krall 385 old.) „unbequemer Beobachtungen Herr zu werden: man ignorierte sie.” Ha pl. a kísérletek egy bizonyos észszerű és egyszerű berendezésénél (unwissentliche Versuche) a lovak nem olvasnak egy betűt sem és nem ismernek egyetlen számot, ami mindenki mást meggyőzne, úgy ez Krall szerint vagy kigunyolása a jelenlevőknek („Verhöhnung der Anwesenden* Krall 75. old.) vagy annak a kifolyása, hogy a ló — isten tudja miért — éppen ezt az egy

* „A világ összes orvosai és okos írói nem tudnák öt kigyógyítani hóbortjainak tömkelegéből” mondja Don Quixotteról a regény egyik alakja.

** Ez, amennyire a könyvből látni lehet, gyakran megesik, de nem mindig vevődik tudomásul, mert Krall többféle kulcs szerint tudja értelmezni a kopogásokat. Azok hol számjegyek, hol betűk, utóbbiaknál ismét, ha sehogysem adnak értelmes mondatokat, akkor segít vagy az e célra nagyon használható lóortografia (amely szerint a ló a birodalmi kancellár nevét ugyan helyesen th-val írja (Bethmann), de a „nehmen” szót nmn-nek) vagy az a magyarázat, amelyben Krallnak nagy a gyakorlottsága, hogy t. i. a ló visszasetett a kopogtatásnak egyik vagy másik részével valamelyikébe a többrendbeli régiebb sifírozó tábláknak, (1. 361. old.) úgy hogy a kopogtatás e szerint magyarázandó, vagy összetévesztett a ló valamit („hat sich verzählt” 1. 361. old.) stb.

*** L. 165. old.: „Den unrichtigen Antworten lag häufig eine bestimmte Absicht zu Grunde; sie schützten Unkenntniss vor, wenn ihnen das Arbeiten einfach nicht passte”.

† L. 75 old.: „Humoristische Absicht bei Versagen bei einfachen Aufgaben”. „Die Aufgabe die du mir stellst, ist mir zu leicht, ich finde sie albern und mache daher Unsinn”, gondolja Krall szerint talán („wir können nicht in die Seele des Tieres schauen”) a ló.

kísérleti módot különösen ki nem állhatja,* vagy pedig a ló részéről zseniális megérzése annak, hogy a kérdező sem tudja a választ.** Ha viszont a ló olyant tud, amit nem szabadna tudnia, amire soha nem tanították, pl. 3-ik, 4-ik és 5-ik gyököt vonni, amely jelenség a leghívebb hívőket is megszalasztotta (pl. Schillingst és Rendich-t), akkor Krall szerint megint éppen ez bizonyítja aló zsenialitását, mert hisz ezt a ló „saját magából fejlesztette”. Ha pláne e műveleteket még meggondolás nélkül, lehetetlen gyorsasággal is végzi a ló, úgy ez ismét kétségtelenül egy külön lómódszerre mutat és bizonyítja a lógondolkodás teljes önállóságát; és végül, ami már egészen hihetetlen, ha Pfungst (kikutatva a jeleket) mégis egész kétségtelenül, szándékosan és láthatóan, jelekkel dirigálta Hansot és adatott vele tetszés szerinti, okos és oktalan „válaszokat”, sőt kérdés nélküli „válaszokat” is: akkor a Don Quixotte-al jóhiszeműségben és becsületességben is egyenlő Krall sokkal becsületesebb, semhogy még csak meg is próbálná a lesújtó tényt magát letagadni, hanem egyszerűen és meghatóan úgy magyarázza a dolgot, hogy: a mit Pfungsttal szemben produkált a ló, az dresszura, ellenben amit Krall-al és v. Ostennal szemben produkál, az önálló gondolkodás eredménye.*** Körülbélül azt a szerepet, amelyet Don Quixotte egész pályá-

* Krall 344. old. „Deutliches Widerstreben der Pferde gegen unwissentliche Versuche.”

** Krall 162. old.: „Das Pferd zeigt eine hohe Empfindlichkeit in seinem Gefühlsleben, es versagt sofort, wo es sich dies gestatten zu können glaubt.* 386. old.: „Die Psyche des klugen Hans ist zu berücksichtigen, er gibt nur dann richtige Antworten, wenn er merkt, dass die Richtigkeit der Antworten kontrollirt werden könne.” 171. old.: „Die Ursache des Versagens dürfte in allen diesen Fällen die gleiche sein: da nichts verbessert wird, merkt das Pferd sofort die mangelnde Nachprüfung und antwortet falsch”.

*** Miután a helyes ítéletű olvasó előtt hihetetlennek fog látszani, hogy valaki ilyen képtelen, egyenesen kóros jellegű, együgyűségeket mondjon és hogy egy a legfontosabb pontban ilyen együgyűségeket tartalmazó könyv komoly emberektől komolyan vétethetett legyen, idézzük azokat a helyeket, a melyekben Krallnak ez a tragikomikus okoskodása bennfoglaltatik:

399. old. „Abgesehen von den Hilfen des wegen Vertrauensbruches entlassenen Stallburschen (erről már szóltunk) hat der kluge Hans Dressurzeichen nur von der Wissenschaftlichen Kommission erhalten” U. o.: „Dass der Hengst auf solche Zeichen, die ihm sonst unangenehme Bewegungen (des Zurücktretens und Hochsteigens) willig ausführte, muss entschieden als eine Glanzleistung dieser Pfunstischen Dressurthätigkeit bezeichnet werden”. U. o. „Wenn Stumpf sagt, dass standhafte Verfechter der Denkfähigkeit behaupten werden, das Thier sei durch die Experimente der Kommission nachträglich dressirt und für das Denken verdorben worden, dann dürfte dieser Ausspruch mit der Correctur „zeitweilig verdorben worden” allerdings zutreffen. 400 old. „Wenn Pfungst (s. 149 seines Buches) sagt, dass jemand einmal behaupten könnte, der Hengst sei erst durch die Experimente der Wissensch. Kommission mechanisirt und für das Denken unbrauchbar geworden, er habe also früher wirklich rechnen können, dann aber die schlechte Gewohnheit angenommen, sich auf die von ihm (Pfungst) gegebene Zeichen zu ver-

futásában játssza az a nagy ellenséges varázsló, aki korcsmai cselédekké változtatja a királylányokat, szélmalomokká az óriásokat és borbélytállá a Mambrinsisakot és aki folyton azon van, hogy Don Quixotte ne tudja páratlan vitézségének gyümölcseit és babérait leszedni, körülbelül ezt a szerepet játssza a Krall-ügyben ez a rettenetes Pfungst, aki nem átálja a tudományos lovat ilyen hamar közönséges gebévé változtatni és ilyen hamar elidomítani.

Ezért óvakodik is Krall Pfungsttól és ha már sikerült ennek, Hansot „nehezen reparálható módon” elidomítani és (ugyancsak nehezen reparálható módon) kompromittálni is, sohasem engedte meg Krall és mint hívei (különösen Bacmeister által) kijelentette, nem is fogja megengedni, hogy Pfungst az ő lovainak, Muhammednek és Zarifnak, a közelébe jöjjön.

Ha ugyanis ez megtörténne, akkor Krall a végső aktusban is hasonlóvá találna válni Don Quixottehoz, aki halálos ágyán — és ez egyike a világirodalom legszebb és legmeghatóbb jeleneteinek — maga köré gyűjti rokonait és Sancho Pansát és megtisztult elmével mondja meg nekik, hogy ő életét egy hőbortos ábránd kergetésében töltötte, amelyből — hála legyen érte az egek végtelen kegyelmű urának — íme most meggyógyult. Ha Pfungstot vagy valami más hasonló ügyes és józan embert közel eresztené Krall Muhamedhez és Zarifhoz, akkor ő is, maga köré gyűjtve híveit, kénytelen volna velük közölni élete munkájának eredményeképpen egy nagy és bánatos igazságot, amely úgy hangzanék, hogy: „gyerrekeim, én meggyőződtem róla: lovak nem tudnak emberi nyelven beszélni.” És ez ugyan nem volna új, nem változtatná meg világnézetünket és nem is volna szenzációs, ellenben teljesen és tökéletesen igaz volna.

Míg azonban ez meg nem történik, addig egy nagy különbséggel is van dolgunk Don Quixotte és Krall között. Don Quixotiecek csak egy Sancho Pansája volt és az is parasztember, míg Krallnak számtalan a követője, és köztük sok előkelő tudományos nevű férfi.

Mert meg kell állapítani, hogy von Ostennak és Hansnak legnagyobb virágzásuk idején sem volt akkora hírük, sem pedig olyan nagy és olyan válogatott közönségük, mint Muhamednek, Zarifnak és Krallnak.

Mi mármost a pszichológiája e többi hívőnek?

* * *

lassen, so stimme ich in diesem Falle mit Herrn Pfungst vollkommen überein, ich bin sogar von seinen Erfolgen durchaus überzeugt, wenn er die Tatsache feststellte, dass Herr v. Osten die fehlerlosen Resultate seiner willkürlichen Experimente niemals erreicht hat” és végül: 331 old. „v. Osten suchte (Anfang 1905) sein Pferd, das von der Wissenschaftlichen Kommission auf Zeichen dressirt worden war, zu „redressiren”. Diese Arbeit ist mühsam, aber von Erfolg begleitet gewesen”.

Pfungst cáfolására különben Krall szerkesztett egy fejmodellből és egy azt finoman mozgató óraszerkezetből álló készüléket, amelynek segítségével azt bizonyítja, hogy olyan finom fej mozgásokat, mint amilyenekről Pfungst beszél, a legmegfeszítettebb figyelem mellett sem lehet észrevenni. Miután Krail semmi kétséget sem hagy abban a tekintetben, hogy Pfungst úgy dirigálta a lovat, ahogy akarta, ennél fogva Krallnak evvel a kísérletével felesleges volna foglalkoznunk.

E hívőknek egyik és éppen értékesebb csoportja olyanokból áll, akik, maguk is önállóan kutató természettudósok lévén, érdeklődnek minden természettudományi állítás iránt, ha az nem spekuláción vagy dedukción, hanem megfigyelésen és kísérletezésen, tehát a szerintük egyedül helyes természettudományi módszeren alapszik és emellett a kétségtelen jóhiszeműség jellegét is viseli magán. Krallnak az állításai pedig kétségtelenül nem spekulatívek, hanem tisztán megfigyeléseken és kísérletezéseken alapulnak (és emellett — legalább könyvében — kétségtelenül jóhiszeműek is).

Ez nyert meg számára sokat azon tudósok közül, akik pozitív és analitikus gondolkodási mód és ez iránybani erős — és a kritikai és filozófiaiánál általában az emberiségre és a tudományra nézve egyúttal sokkal értékesebb — tehetség mellett gyűlölnék minden apriorisztikus megfontoláson és megérezésen alapuló kritikát és ezen az alapon álló a limine feltétlen visszautasítást és megvetik, mint minden szintézist, szintézisét azon esetleg teljesen abszurd további következményeknek is, amely következmények valamely, látszólag korrekt módszer szerint nyert kísérleti eredményből annak valósága esetén a legegyszerűbb igazságok ellenére folynának. Ezek a tudósok nem tudják, hogy — bár kétségtelenül a megfigyelés és kísérletezés a *katexochen* természettudományi módszer — hogy a kísérletezés és megfigyelés eredményeit nem ellenőrizni általánosabb, örökre megingathatlan igazságokkal épp oly hiba, mint a spekuláció eredményeit nem ellenőrizni a valóság kétségtelen tényeivel; nem tudják, hogy — képletesen szólva — a myopia szellemi téren is épp úgy hiba, mint a hypermetropia, azt a hibát követik el, hogy rövidlátó érdeklődéssel csak az állítást nézik és annak induktív jellegét és nem veszik észre, hogy az állítás a priori ellentmond a közelebbi és távolabbi, megállapított igazságok egy egészébe kapcsolt világának.

Ilyen apriorisztikus megfontolni valók és tiltó szintézisek, amelyekre eddig még nem volt alkalmunk figyelmeztetni, ebben a Krall-féle bolondságban, lehető röviden — mert nem sérthetjük meg olvasóközönségünket avval, hogy túlságos szélesen magyarázzuk, hogy a ló más valami, mint az ember — a következők lettek volna:

A ló egészen más szerkezet mint az ember és ez nem lehet közömbös a szellemi képességekre nézve. Mik a testi különbségek? A négylábú testtartás lényeges különbsége, amelynek folytán egész más a szervek fejlődése és munkamennyiségük egymáshoz aránya és más a fizikai és szellemi szög, amely alatt az állat a világot látja, mások maguk a szervek (farok, sörény, bélhuzambeli különbségek stb.), mások a testi teljesítmények, amelyekre a négylábú képes*; ehhez képest más az izomzat és más a csontszerkezet, más a fogazat és

* A Krallizmus szerint ló és ember csak testi teljesítőképességre nézve különböznenek egymástól, szellemi teljesítőképességre nézve nem. A ló tehát az ember felett tulajdonképpen nagy előnyben volna.

más a táplálék, más a koponyaalkat*, az arc, az állkapocs, az agy és a homlok és mindezek ezenkívül kölcsönösen befolyásolják egymást egy más egyéniséggé.

Más ezenkívül a fajnak testi és szellemi múltja, a test különbsége folytán más volt évmilliókon át az egyének, az egyes szervek és a képességek szelekciójának iránya (különös, hogy éppen kiváló zoológusokat és Darwinistákat kell ilyenekre figyelmeztetni), minden más a kétféle szervezetben. Azonos csak éppen a legmagasabb, a szellemi funkciók minősége és nivója volna? A testi szerkezet különbsége tehát döntően fontos és szimptomatikus értékű, ha az egyik emberfajtól átmegyünk a másikra, de teljesen közömbös, ha az embertől átmegyünk a lóra?

Továbbá: Van-e példa rá a természet egész világában, hogy organizmusok, illetve fajok rendelkezzenek évezredekken át — mert ha Krall lovainak megvannak e szellemi képességeik, akkor fel kell tételeznünk, hogy az egész fajnak megvannak és nem mától fogva, hanem mióta ló van a világon — képességekkel, sőt magasra fejlett képességekkel, amiknek soha semmi hasznát nem vették és nem vehették? Nem ellene mond ez minden biológiai tapasztalatnak? Az absztrakció, a fogalomképzés, a magasabb szellemi műveletek képessége az embernél évezredek hosszú szelekció következménye, a lónál megjelenik minden előzmény és szelekció nélkül? És ezt biológusok olyan természetesnek tartják? Biológusok nem tudják azt az egyszerű dolgot, hogy az állatok között vannak különbségek? hogy az ember nem ló és hogy a ló nem ember?

És mi áll a bizonyítatlan, még csak valószínűvé sem tett lehetlenségek e tömegével szemben mint másik alternatíva? Az, hogy Krall és még néhány más ember, szándékosan vagy önkénytelenül, valamiféle jeleket ad két lónak, azon a módon, amelyet az idomítók *Futterdressur* néven ismernek!**

Ha ezer lóval, száz és száz helyen, száz és száz különböző körülmények között, száz és száz különböző és megbízható megfigyelő által, idomítás kizárásával megismételt kísérlet ugyanezt az eredményt adná,*** akkor is nehéz volna elhinni. De egyelőre, amíg csak egyetlenegy istálló van, ahol lovak emberi nyelven értenek és beszélnek, mint

* Tudjuk, hogy az arcszöglet, az alsó állkapocs alkata és a koponya-csontoknak számos más formája és viszonylata milyen feltétlenül jellegzetes és állandó különbségeket képeznek és milyen éles határt vonnak a magasabb és az alacsonyabb emberfajok, továbbá ezek és a majom és a majom és más állatok között és mennyire szimptomatikusak az átlagos szellemi nivóra és a képezhetőségre nézve. „Minden lehetősége ki van zárva annak” — mondja teljes joggal H. Spencer — „hogy egy hottentotta családba születessék egy Newton, az andamanok között egy Milton, vagy egy 50 foknyi arcszögletű apától és anyától egy Aristoteles vagy egy Beethoven”.

** Krall maga mondja el több helyen, hogy a lovak mutatványaikért gyakran kapnak kenyeret, cukrot és répát és hogy ezek a csemegék gyakran szerepelnek mint kísérleti eszközök.

*** Minden természettudós és felfedező örül, ha kísérleteit minél többen ismétlik és minél többen pozitív sikerrel; hisz ez igazolná felfedezésük helyes-

ahogy csak egyetlenegy barlang van, ahol az isten kegyelme megnyilvánul, addig nem az állítólagos jelenség vizsgálendő, hanem az azt hirdető és hívők egyénisége. Amíg egy jelenség csak egyetlenegy helyen jelentkezik, Elberfeldben vagy Lourdesban, addig nem kell azt túlságosan komolyan venni. Addig biztosra vehetjük, hogy Elberfeldben a lovakat jeladásokkal dirigálják, hol jóhiszeműséggel, hol, mint látni fogjuk, tudatos roszhiszeműséggel.

*

E jeladásokat illetőleg is *a priori* és helyszíni vizsgálat nélkül is feltétlen biztosat lehet mondani éppen a legfontosabb pont tekintetében. Ez pedig az, hogy, röviden kifejezve, szándékosság nem ahhoz kell, hogy a kérdező, illetve feleltető, a lónak jeladásokat adjon, hanem ahhoz, hogy e jeladásokat elnyomja. A lóláb emelgetéseit számoló akaratlanul velemozog testének egyik vagy másik tagjával vagy fejbólogatásokkal stb. a lóval és ha tudja, hányszor kell a lónak a lábát emelni, pláne ha a kérdező hisz és pláne ha egyébként is erősen engageálva van, akkor kikerülhetetlen, hogy a ló utolsó várt lábemelésénél erősebben vagy az előzőktől egyébként elütőleg ne mozogjon, hogy a várakozás befejezése rajta legalább is azon meg ne lássék, hogy ő a maga részéről beszünteti a mozgást, amire a ló sem emeli tovább a lábát. Az ilyen együttmozgások konstataciósáért nem szükséges Elberfeldbe menni, ezek létezése a fiziológia régen megállapított és fontos kísérleti eredményeihez tartozik, úgy hogy minden kísérletnek, ha már érdemesnek tartja az ember komolyan kísérletezni olyan dolgokkal, amik éppen csak Elberfeldben történnek, úgy kell berendezve lenni, hogy a jelenlevők közül senkise ismerhesse a kérdést, aminek semmi nehézsége, miután ezek a lovak kitűnően tudnak (több nyelven is) olvasni.* Ezenkívül természetesen a kísérleteknek egyébként is úgy kell berendezve lenni, hogy a lovakat ne befolyásolhassa senki.

Azonban, ha valaki a jeladásokat a legszorgosabb figyelem dacára nem látja, vagy ha kizártnak tartja, hogy a ló ilyen finom jeleket lásson és azokra reagáljon, akkor természetesen más, valószínűbb magyarázatot kell keresnie, ha a dolog egyáltalán érdekli. Csak azt nem szabad tennie, hogy szkeptikusan eldobván a valószínűtlen magyarázatot, minden szkepsis nélkül elfogadja a kétségtelenül ezerszer valószínűlenebbet, elemi biológiai ismeretekbe ütközőt, bebizonyíthatlant és világnézeteket összedöntőt.

ségét; evvel ellentétben v. Osten írja Krallnak: Zweifellos sind die Leistungen des Grafen Zeppelin grossartig zu nennen, aber es haben sich immer Menschen gefunden, die ihm nachgemacht haben; die Geschichte mit dem Hans spielt schon vier Jahre, es hat sich aber bis jetzt noch keiner gefunden, der es mir nachgemacht hätte, selbst das Allereinfachste". (L. Krall, függelék, facsimile; figyelemreméltó itt v. Osten stílusa és ortográfiája is: Zweifellos; die ihm nachgemacht haben; spielt schon vier Jahre.)

* Hogy a jelenlevők nem tudhatják a választ, az sohasem elégszerű garancia, mert ha ismerik e kérdést, akkor nem lehet tudni, ismerik-e a választ; és erre a koncesszióra nincs is semmi szükség.

Ezt tette az Elberfeldben járt tudósok legnagyobb része, bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy még az egyetemi tanárság sem, sőt még a tudományos hírnév sem feltétlen biztosítéka annak, hogy valaki okos ember.

Az ott járt tanárok is elhitték, hogy a ló érti, amit németül, franciául, latinul és görögül belebeszélnek, hogy: mikor a lábát emelgeti, hogy akkor beszél, viccel, hatványoz és gyököt von, de hogy valaki a lovakat valami trükkel dirigálja, azt már még sem lehet elhinni!! Nem azért tudós az ember, hogy a valószínűtlent elhigye, mikor módjában van a lehetetlent elhinni!*

Ezek az urak elmennek Elberfeldbe, elhiszik a lovak minden okosságát és visszajövet olyan nívón számolnak be a látottakról és meggyőződésük okairól, hogy az embernek égnek áll a haja tőle.

Íme néhány példa róla.

Prof. Edinger, a hírneves neurológus és összehasonlító anatómus, aki hisz a lovakban, elmegy Elberfeldbe és beszámol egy világlatban, a *Frankfurter Zeitung* 1912 március 13-iki számában a következő módon. „Nur ein Versuch, bei dem keiner der Anwesenden die Antwort wissen konnte, kann eine Entscheidung bringen” . . . „Ein solcher Versuch ist in unserer Gegenwart nicht gelungen. Die Tiere sollen sofort merken, dass der Fragende die Antwort nicht weiss und dann meist versagen”; evvel a magyarázattal annyira megelégszik a tudós tanár úr, hogy ezután a kétségtelen bizonyíték után feleslegesnek tartja, a saját észleleteit elmondani. „Ich will mich nicht mit einem Bericht über das, was wir gesehen haben, aufhalten (!)... viel richtiger scheint es mir, über die zahlreichen Protokolle zu berichten, welche das Buch des Herrn Krall bringt . . .” Es ezek után elmondja Edinger Krall könyvének a tartalmát, kezdve az E betű nyitott és zárt oldalának a negyedik napon történt magyarázatán, egészen addig, a míg Krall, nagyon csodálkozva azon, hogy a lovak milyen pontosan tudják mindig a dátumot, végre rájön arra, hogy az ördögadták az istálló falán lógó kalendáriumot nézik meg mindig és innen tudják, hányadik napja van a hónapnak. „Jedermann sieht, wir stehen hier vor etwas Grosse* . . . „Es ist eine weitaus einfachere (!) Annahme, Herr Krall habe uns die Möglichkeit eröffnet, in die Tierseele einzudringen” . . .

Itt van továbbá Prof. Plate, hírneves darwinista, mint ilyen Haeckel tanítványa (de sajnos a monizmus terén is). Elmegy Elberfeldbe, hisz a lovakban és szélesen beszámol a *Naturwissenschaftliche Wochenschrift* 1913. április 27-iki számában. „Eine Zeichengebung ist ausgeschlossen” . . . „Die Hypothese der optischen Zeichen scheidet an der Häufigkeit der vertauschten Zahlen, z. B. 54 statt 45” . . . (Ezt a mulatságos argumentumot már Kralltól is hallottuk). „Unwissentliche Versuche halte ich durchaus nicht für nötig zur Entscheidung der Frage” . . . „Muhammed klopf: möd kväh, was vielleicht heissen soll: müde Krall” . . . „Ich be-

* Pedig régi adoma csúfalkodik arról, ha valaki elhiszi a lehetetlent, de nem hiszi el a valószínűtlent. A világot járt katonának is szívesen elhitték ámuló hallgatói, hogy járt a föld gyomrában, hogy legyőzött tűzokádó sárkányokat, hogy hallotta az angyalokat zenélni, hogy látott embereket, akik a fejüket a hónuk alatt hordják stb., de amikor azt mondta, hogy a tengeren járva, repülő halat látott, akkor hallgatói mind rászóltak, hogy ezt már nem lehet elhinni, ilyen ne meséljen!

streite aber, dass die Elberfelder Pferde schwierige Rechenoperationen ausführen können. Das sofortige Losklopfen ohne jede längere Überlegung schliesst dies aus, sie raten die Lösung (! !) entweder vollständig oder günstigenfalls unter Verwertung gewisser rechnerischer Kenntnisse” . . . Komplikált és kimerítő statisztikát csinált Plate arról, hogy a rossz válaszok száma nagyobb a nehezebb mint a könnyebb feladatoknál és ebből azt a következtetést vonta le, hogy itt észbeli operáció folyik. Ez igaz. De kiben? A lovakban vagy Krallban?? Sajnos, azt az egyet minden tisztelet mellett is világosan látjuk, hogy legkevésbé Plateban. Nem hagyhatjuk továbbá megemlítetlenül Platenak a következő mondatát, amely világos arcucsapása minden tudományos gondolkodásnak: „Solange in unserem Falle trotz gründlicher Prüfung keine Signale nachgewiesen sind, bleibt nur die Erklärung durch den Verstand.” (E módszer szerint, ha egy cirkuszi bűvész eleven házinyulakat húz ki egy előttünk üresen összehajtogatott asztalkendőből: „mindaddig, míg fortély jelenléte nincs bebizonyítva”, nem marad más magyarázat, minthogy asztalkendőben eleven házinyulak teremnek. A derék Plate is jobban tette volna, ha otthon maradt volna és nem ment volna el Elberfeldbe, kompromittálni magát és a természettudományi módszert.) Plate konklúziója: „Krall verdient den aufrichtigsten Dank und die wärmste Anerkennung. Er hat fundamentale Bausteine zu einer freien naturwissenschaftlichen Weltanschauung geliefert.”

Itt van továbbá Prof. H. E. Ziegler, a kitűnő zoológus, a lovak egyik főhívője. Róla csak annyit mondunk el, hogy le van fényképezve, (a *Naturwissenschaftliche Wochenschrift* 1913. április 20 iki számában) amint Elberfeldben feletet egy kis lovat (ez egy új tanítvány) a „Hänschen”-t. Az érdekes az, hogy Ziegler ezt a képet mint bizonyító képet közli, tehát nem is álmodja, hogy a kép milyen meggyőzően mutatja, hogyan nem kell egy kísérletet csinálni. Tudjuk, hogy szükséges, hogy az experimentáló lehetőleg ne ismerje előre a ló által adandó választ és hogy lehetőleg úgy álljon (pl. a ló mögött), hogy a lovat ne befolyásolhassa (se önkénytelenül, se szándékosan). Ezen a képen pedig a szereplők a következő módon vannak megörökítve. Egy kis dobogó előtt áll a lovacska, lábát a dobogón tartva, fejét mélyen lehajtva; előtte, a dobogón túl, a tábla, olyan magasan a falon, hogy lehetetlen elképzelni, hogy a szegény lovacska lehajtott fejjel oda hogyan bírjon fellátni; a táblán a feladat:

12
 44 krétával felírva; a ló jobb oldalán, a nézővel szemközt, a tábla és a lovacska között Prof. Ziegler. Előre van hajolva; egész teste feszült várakozást áru el; az arca a tábla felé van fordítva, a feladványt nézi; egyúttal bal karját és kezét mereven kifesztve feszesen kinyújtott ujjakkal a ló felé tartja. Jobbkarja be van hajtva, jobb keze ökölre szorítva. Ha valahogy lehet dirigálni egy lónak a mozgásait, akkor így bizonyosan lehet dirigálni és ha az ember meg akarja mutatni, hogy milyen experimentator Ziegler, és hogy mennyit ér a judíciuma ebben a dologban, akkor csak meg kell mutatni ezt a képet és meg kell mondani, hogy ő tőle magától származik a közzététel!

Itt van végül Sarasin, baseli zoológus. Ő a *Zoologischer Anzeiger* múlt évi (XL-ik) kötetének 8-ik számában adjaközre tapasztalatait. Az első, amit lát, az, hogy Zarifnak felírják: 64 és a ló leolvassa a számot 77-nek; és körülbelül az utolsó, amit látott és amit elmond a következő:

„ $\sqrt[5]{147.008.443}$; Krall: „Er hat noch nie so etwas Schweres gemacht.” Er (Krall) nennt die Zahl: „Fünfte Wurzel aus 147 Millionen 008 tausend 443; macht das !”

Antwort sogleich: f (= falsch) 23, f 24, f 32 oder 33 (die Hufschläge) des rechten Fusses unklar zwischen 2 und 3) f 22, f 63, f 33. Krall: „Albert, die Reitpeitsche her!” Der Wärter holte jetzt eine schwere Reitpeitsche, führte einen heftigen Schlag gegen die Barriere und drang auf das Pferd ein ; da bäumte sich der Hengst, drehte sich auf den Hinterfüßen stehend im Kreise und wollte ausbrechen, so dass der Wärter zurücktrat; sogleich aber stellte er sich vor das Brett und mit äusserst entschiedenen, fast zornig gestampften Tritten markierte er richtig: 43!

Da strahlte Krall vor Freude, und ich eilte auf ihn zu und drückte ihm die Hand von Bewunderung übermannt”.

Ehhez talán nem kell kommentár. Ez egy Hogarth ecsetére méltó jelenet. Egy arabs csödör, amely az ostor láttára felágaskodik és 5-ik gyököt von és egy tudós, aki ámul és meg van hatva!

Cikkét Sarasin avval végzi, hogy, mikor elment: „Da kam ein eigenes Gefühl der Rührung über mich und ich musste sagen, ich habe an der Wiege eines Weltruhmes gestanden.”

Kár volna a sorozatot folytatni. Nem is volna vége. Csak le akarjuk vonni az általános konklúziókat.

Én a magam részéről sokat gondolkoztam azon, hogy mi lehet annak az oka, hogy mihelyt valaki hisz ezekben a lovakban, hogy annak azonnal beszünik minden ítélete és minden gondolkozása. Micsoda misztikum lehet ezekben a lovakban, hogy állandóan ezt a hatást gyakorolják a hívő tudósokra? Hosszas gondolkozás után rájöttem. A legegyszerűbb hipotézis vezet itt is célhoz. Nincs itt semmi misztikum. Ezeknek az uraknak az ítélete és a gondolkozása egyszerűen beszünt, már mielőtt Elberfeldbe mentek, úgy hogy Elberfeldben már nem volt, ami beszűnjön.

De ne méltóztassék ebből a tiszteletlen beszédből talán azt következtetni, mintha én annak a helytelen nézetnek akarnék kifejezést adni, hogy természettudósok nem mondanak egyebet naivitásoknál. Távol vagyok az ilyen alaptalan és önhitt beszédtől. Csak azt akarom mondani, hogy mint ahogy ez az egész Krall-ügy egy *document humain*, úgy a fenti szemelvények bizonyítékai annak, hogy kiváló tudósok intelligenciájának éppúgy megvannak a maga — néha elég közeli korlátai — mint valamennyiünkének.

Hogy pedig ezeknél a tudósoknál, már mielőtt Elberfeldbe mentek, tényleg nem volt, a mi beszűnjön, annak épp az a bizonyítéka, hogy tudvágyból elmentek Elberfeldbe. Mert ki megy Lourdesba? Aki hisz — vagy legalább félig hisz — Lourdesban. És ki gyógyul meg szervi bajából Lourdesban? Az, akinek szervi baja nincsen. Ugyanígy vagyunk Elberfelddel. Ki megy Elberfeldbe? Aki hisz

— vagy legalább félig hisz — Elberfeldben. És ki veszi el a világnézetét Elberfeldben? Kinek változik meg ott a világnézlete? A kinek nem is volt világnézlete, illetve a kinek a világnézlete nem volt kellően megalapozva, a kiben teljesen hiányzik vagy a természettudományi vagy a filozófiai érzék.

Az induktív gondolkodásnak vak túlbecslése, az apriorisztikus gondolkodásnak vak megvetése, nagyon sok tudás nagyon kevés szellemességgel, véleményem szerint ez a hívők ezen csoportjának a pszichológiája.

*

A fent bemutatott naivitások után jól esik ebben az ügyben természettudományosán gondolkozó (inkább azt szeretném mondani: érző) férfiak komoly szavát hallani. Prof. Dexler, a prágai egyetemi állatorvosi intézet igazgatója a folyó évben Monacóban tartott (IX-ik) zoológiai kongresszuson maga és 24 társa nevében (1. *Neurologisches Zentralblatt* 1913. Nr. 8.) a következő „tiltakozást” olvasta fel:

Protest in Sachen der Elberfelder „rechnenden” Pferde : — (Vorgelesen v. Prof. Dexler, Prag, am IX. Internat. Zool. Congress, in Monaco 1913.) „Die mit den bisherigen Ergebnissen der wissenschaftlichen Sinnesphysiologie und Psychologie der Thiere unvereinbaren, durch keine exakten Methoden gestützten Lehren von Krall und seiner Anhänger gewinnen in Deutschland wachsende Verbreitung, obwohl bis zum heutigen Tage keine, den Grundsätzen kritischer Beobachtung entsprechende, Nachprüfung stattgefunden hat und keinerlei beweiskräftige Experimente bekannt geworden sind.

Da eine weitere widerspruchslose Hinnahme dieser Bewegung geeignet erscheint, das neuauflühende und ohnehin noch vielumstrittene Forschungsgebiet der Tierpsychologie auf lange hinaus zu diskreditieren, sehen sich die Unterzeichneten zu folgender Erklärung veranlasst:

„Die Angaben und theoretischen Schlüsse Ziegler's, Sarasin's und Kramer's in Sachen der Krall'schen Pferde müssen von den Unterzeichneten so lange als unerwiesen und höchst unwahrscheinlich bezeichnet werden, so lange ihnen nicht allgemein zugängliche Protokolle über die Untersuchungen unterlegt werden, die den modernen Anforderungen tierpsychologischer Forschung und sinnesphysiologischer Methodik entsprechen. Eine erspriessliche Diskussion des Thema's der „rechnenden” Pferde wird nur dann möglich, wenn Herr Krall die betreffenden Thiere zum Zwecke der durchaus notwendigen Nachprüfung unter Anwendung der exakten Methoden der experimentellen Psychologie und Physiologie völlig frei zur Verfügung stellt, also auch in die Hände jener Forscher gibt, die sich angesichts des bisher vorliegenden Materials offen als Gegner der Krall'schen Auffassung bekennen müssen. Aláírva: A. Bethe, G. Brandes, K. Bühler, H. Dexler, F. Doflein, M. Ettlinger, A. Forel, L. Freund, W. Kükenthal, O. Lipmann, v. Maday, J. Marek, G. Nicolai, H. Poll, H. Schauinsland, R. Schottmüller, R. Semon, J. W. Spengel, C. Thesing, v. Tschermak, J. Wasmann, C. Wigge. W. Wundt, J. Zimmer.

Ez a tiltakozás azon (harmadik) bizottság ellen irányult, amely Prof. Kraemer (Hohenheim-Stuttgart), Dr. Paul Sarasin (Basel) és Prof. H. E. Ziegler (Stuttgart) tanárokból állott és amely a lovakat, úgylátszik saját jószántából, 1912 augusztusban Elberfeldben megvizsgálta.

Érthető a megbotránkozás azon a formán is, amelyben ez a három tudós az ő együttes véleményét egy tudományos szaklapban (a *Zoologischer Anzeiger* XL-ik kötetének 8-ik számában) közreadta. A közlemény hat mondatból áll, a következő sztereotíp formában: „kétségtelen, hogy* ...” összesen egy nyomtatott oldalra terjed és egy szóval sem történik benne említés arról, hogy a részletes megfigyelések és indokolások hol fognak közzététetni. Azonban, hogy milyen nívón mozgott e három tudós a működése, az meglátszik Zieglernek és Sarasinak fent bemutatott fényképén, illetőleg irodalmi közlésén.

*

A monacói tiltakozás megnyugtatja az embert a tudományos judícium átlagos állását illetőleg, de egyelőre nem fog használni sem a naivoknak, mert hiszen Ziegler, a kinek könnyelmű szereplése ellen a fenti tiltakozás részben irányult és Plate, a kiváló darwinista, akinek naivításait fentebb bemutattuk, már a monacói tiltakozás után voltak Elberfeldben és írták fent idézett cikkeiket, de valamikor talán ezek a naivok is jobb meggyőződésre fognak térni.

Bizonyosan nem fog azonban használni a tiltakozás és esetleges bizonyítás a részben naivoknak, de részben rosszhiszeműeknek, amilyenek, mint azonnal látni fogjuk, kétségtelenül szintén vannak. Erről a kellemetlen dologról lesz szó a következő fejezetben.

*

A világos rosszhiszeműség egy az utolsó időből származó közleményben kezd mutatkozni. A dolog kényes természeténél fogva kénytelen vagyok ezt kissé részletesebben előadni.

A már többször említett *Naturwissenschaftliche Wochenschrift* folyó évi 16. és 17. számában Prof. Büttel-Reepen, nagyon jó hírnevű zoológus számol be elberfeldi látogatásának eredményéről.

Ő, fontosnak tartván az olyan kísérleteket, amelyekben a jelenlevők nem ismerhetik a várt választ („unwissentlicher Versuch”) kiszámított magának Prof. Krause matematikussal egy csomó számtani feladványt, amelyeket mindegyiket külön borítékba lezárva vett át Prof. Krausetól és így ment aznap Krallhoz az istállóba. A kísérletek folyamán maga Krall indítványozta, hogy kezdjék kibontani a borítékokat: „Wir wollen einen unwissentlichen Versuch anstellen.”

Az első borítékból kivett feladványt, amelyről Büttel-Reepen kiemeli, hogy azt Krall csak e percben látta először, a táblára írják:

√3364. A ló a feladványt rögtön meg is fejté.

A feladványok sorozata ezután a következő:

$2. \sqrt{3364}$	$5. \sqrt[4]{33,362.176}$
$4. \sqrt[4]{4,477.456}$	$6. \sqrt[2]{4.096}$
$3. \sqrt[3]{12.167}$	$7. \sqrt[2]{6.421}$
$4. \sqrt[4]{17,850.625}$	$8. \sqrt[4]{3,418.801}$

* A vélemény magyarra egész terjedelemben le van fordítva a *Természettudományi Közöny* 1912. októberi (564-ik) számában.

Ezek a feladványok természetesen nem így vannak a cikkben egymás alá írva, hanem öt-hat, néha több sornyi szöveg is van közöttük, ami, mint mindjárt ki fog derülni, arra való, hogy az olvasót lehetőleg megtéve és figyelmét a fődologtól elvonja (Buttel-Reepen cikkének ezt a részét alább teljes terjedelemben közöljük), úgy hogy csak mikor ötödször vagy hatodszor vettem kezembe Buttel-Reepen meglepő cikkét, akkor kezdtem csak észre venni a félrevezető szándékot és így sikerült kihámoznom a következőket:

Ezeket a feladványokat a ló mind megfejté. De a feladványok, jól szemügyre véve, kétfélék. Az első, a harmadik, a hatodik és a hetedik olyanok, amelyek egy bizonyos számtani fortélyal, amelyet minden matematikai előismeret nélkül mindenki két perc alatt megtanulhat, rögtön és könnyen megfejtethők.* Ezt (a lenti jegyzetben ismertetett) módszert pedig az elberfeldi érdekeltek igen jól ismerik; Döring ezt az ő cikkében nagyon alaposan elmagyarázta nekik, és az elberfeldi közlemények több helyéből kiténik, hogy ők viszont Döringnek ezt a cikkét alaposan olvasták és hogy azt a könnyű módszert ismerik, kiténik másodszer abból, hogy Krall írásban adta Buttel-Reepennek, hogy ő így nem tud gyököt vonni. Ugyanezt adta írásban Krall Sarasinnak is és ez a két (Nestroy tollára érdemes) írásbeli nyilatkozat együttvéve annál inkább nem lehet igaz, mert hiszen Krall vagy 10 év óta egyebet sem csinál mint gyököt von és hatványoz. Erre a négy feladványra tehát nem lehet azt mondani, hogy ezek „unwissente Versuche”.

Ezért eshetett is meg Krall-al, hogy, mikor a ló $\sqrt[3]{12.167}$ -ra azt kopogta, hogy = 33, Krall, úgy látszik önkénytelenül, elszólta magát és rászólt a lóra, hogy: „falsch!” tehát egész jól tudta a helyes eredményt.

Sokkal jelentősebb a másik négy feladvány, amelyeket tényleg nem lehet fejből, még megközelítőleg sem, kiszámítani. De ez a négy példa már nem is borítékokból vététt ki, hanem Krallnak saját, előkészített példatárából való!

Ezt azonban Prof. Buttel-Reepen nem mondja meg kifejezetten; csak éppen, hogy nem mondja, hogy ezek borítékokból kivett feladványok. Hogy pedig tényleg nem borítékokból kivett feladványok, az abból látszik, hogy a borítékfeladványoknál meg van mondva, hogy 1-ső, 2-ik, 3-ik boríték-feladvány.**

* Például: $\sqrt{3.364}$. Az a szám, amely önmagával szorozva ad 3364-et nem lehet 3 jegyű, mert már $100 \times 100 = 10.000$, nem lehet tehát csak kétjegyű. A keresett kétjegyű szám első jegyé nem lehet más, mint 5, mert $40 \times 40 = 1600$, tehát sokkal kevesebb 3364-nél, viszont $60 \times 60 = 3600$, tehát már több 3364-nél; a második számjegy nem lehet más mint 8 vagy 2, mert csak ez a két számjegy ad (mindegyik önmagával szorozva) az eredmény utolsó helyén $\sqrt{3364}$ tehát, Krall által egy-két másodperc alatt megoldva = vagy 58 vagy 52. Ugyanígy: $\sqrt[3]{12.167}$ nem lehet más mint kétjegyű szám (mert $100 \times 100 \times 100 = 1.000.000$) A két szám elseje okvetlenül kisebb mint 3 (mert $30 \times 30 \times 30 = 27.000$) tehát nem lehet más mint 2, a második számjegy pedig nem lehet más mint 3, mert csak 3 ad önmagával szorozva az egyesek helyén 7-et.

** Hogy az olvasó ebben a dologban maga is ítélhessen, ide iktatom Buttel-Reepen cikkének ezt a részét:

Krall wendet sich an mich und sagt: „Öffnen Sie bitte eines der Kuverts,

Az olvasóra bízom, hogy magának ebben az ügyben ítéletet alkosson és feleletet keressen a következő és hasonló kérdéseknek úglátszik kimeríthetetlen sorozatára: miért keveri össze Buttel-Reepen a szövegben a borítékokból kivett, Krall által fejből könnyen megoldható feladványokat a Krall saját példatárából vett, fejből meg nem oldható és maga Krall által felirt feladványokkal? Milyenfeladványokat csináltatott Buttel-Reepen az ő matematikusával? hiszen ő, a lovak irodalmának és a szereplő személyeknek is jó ismerője és ismerőse tudta, hogy a lovak 4-ik és 5-ik gyököt is tudnak

wir wollen einen unwissentlichen Versuch anstellen.” Krall schreibt die Aufgabe, die ihm also erst in diesem Augenblicke bekannt wird, an die Tafel. Wir alle gehen hinaus. Krall und ich beobachten das Pferd durch kleine, ca. 5 cm. grosse, mit Glas verkleidete Gucklöcher, die in den Stalltüren angebracht sind. Die eine Türhälfte bleibt offen stehen. Draussen ist tiefe Dunkelheit und

Regen. Die Aufgabe lautet: $\sqrt[4]{3364}$ = f. (falsch) 32, f. 44, f., f., r. 58. Den die Lösung bergenden Umschlag hatte ich erst draussen geöffnet. Krall schreibt nunmehr $\sqrt{144} \times 2$ darüber und ruft Muhamed zu, jetzt die obere Zahl zu lösen. Krall wieder hinaus. Muhamed klopft aber noch einmal die Lösung der unteren Aufgabe und noch einmal.

Bei den folgenden Aufgaben sind die äusseren Umstände dieselben, d. h. wir sind bei der Aufgabenerteilung und während des Klopfens draussen. Die Abweichungen von dieser Situation ergeben sich aus den beigefügten Bemerkungen usw. (sie) Krall schreibt nur die jeweiligen Aufgaben an die Tafel und geht dann mit drei bis vier Schritten wieder hinaus.

$\sqrt[4]{4,477,456}$ = „Nun mach das“ f., r. 46 „noch einmal“ f., f., r. 46.

Ich öffne ein zweites Kuvert:

$\sqrt[3]{12,167}$ = f. 33. Obgleich ich Krall die richtige Lösung (23) nicht mitgeteilt habe, ruft er „falsch“! und lässt dem Pferde durch Albert einen Peitschenschlag geben. Alle wieder hinaus. Muhamed klopft darauf: f., r. 23 (aber etwas undeutlich), r. 23.

Krall schreibt darunter:

$\sqrt[4]{17,850,625}$ = „nun mach die untere Zahl“ f. 56, f. 66, f. 75. Die richtige Lösung ist 65. Wir erleben hier eine der sich sehr häufig ereignenden Umstellungen: 56 statt 65. Auf meine Frage, ob M. diese Aufgabe schon einmal gelöst habe, heisst es: „ich glaube nicht“.

$\sqrt[4]{33,362,176}$ = f., f., f. 77, „wieviel ist 77 — 1“? M. dreimal 67 statt 76 (die richtige Lösung).

Dritte Kuvert-Aufgabe: $\sqrt[2]{4096}$ = f. 36, f. 74, f. 46, f. 46, r. 64.

Vierte Kuvert-Aufgabe: $\sqrt[4]{6241}$ = vielmals f. Krall schreibt darunter:

$\sqrt[4]{3,418,801}$ = f. 44 (43 r.) f., f., f. M. verweigert Antwort, klopft dann aber plötzlich, als er 43 angeben soll: 79 (die richtige Lösung der oberen Kuvert-Aufgabe)!

Wie diese Lösungen zustande gekommen sind, ist mir ein völliges Rätsel.“ stb.

vonni! Miért nem akadt a borítékokban ilyen, fejből meg nem oldható feladvány? . . . Ha nem csináltatott, miért nem csináltatott és ha csináltatott, hova lettek? . . . Miért kellett a fejből meg nem fejthető 4-ik és 5-ik gyököket Krallnak magának az ő saját, előtte ismert, példatárából kiírni? . . . Micsoda társaságba keverődött itt Prof. Buttler-Reepen és ki fogalmazta meg ilyen agyafúrt módon az ő cikkét? . . . Miért nevezi Prof. Buttler-Reepen, aki nagyon jól ismeri a lóügy minden csinját-binját, ezt a kísérleti módot *unwissentliche Versuche*-nak? . . . Miért kellett Krallnak, amikor a feladványokat a táblára felírták, mindig az istállóban benn lenni? (mert hogy azután kimentek, az most, mikor már nem a körülmények, hanem az emberek gyanúsak, egészen közömbös) . . . Miért indítványozta maga Krall, hogy fogjanak hozzá a borítékos feladatokhoz? Tudta talán, hogy azokban nincsenek ő rá nézve veszedelmes feladványok? (mint ahogy nem is voltak) ... És miért mondja Buttler-Reepen, hogy a lovak az ő véleménye szerint csak számoló tehetségek, de egyébként nem intelligensek, mint ahogy ez az embereknél gyakran előfordul? ... Nem tudja Buttler-Reepen, Krall könyvének alapos ismerője, hogy a lovaknak, hogy számolni megtanuljanak, előbb az emberi nyelvet kellett megtanulni, sőt hogy megtanultak több emberi nyelvet és hogy a számolás az ő tudományuknak csak igen csekély része? . . . Miért tesz úgy Buttler-Reepen, mintha ezt nem tudná? . . . stb. stb. stb.

Nem folytatjuk, de azt hisszük, hogy a tudatos félrevezetés súlyos gyanúja mindezekből elég világosan látszik és ennek a pszichológiáját nem éppen nehéz megtalálni. Ennek oka a fanatizmus, a mely nem egyéb, mint túlságos egyirányú beidegzés folytán beálló rosszhiszeműség saját magával szemben, a saját maga jobb meggyőződésének előbb öntudatlan, később már tudatos megtagadása és eszerint való cselekvés, kivált ha az ember egy ilyen tévedéshez hozzáfűzte magát teljes egyéniségével és egzisztenciájával. Úgy látszik, Krall most már csak a roncsait tartja össze hitének és csak erőszakkal és ki tudja miféle apparátussal tartja fenn a mítoszt.* Egy Kopernikuséval és Darwinével vetekedő világhírt nem egykönnyen ad fel az ember. Kivált mikor a másik oldalon egy egész világ gúnyja és megvetése ólálkodik.

Azokra nézve pedig, akik a dologhoz nem olyan közel állnak, mint Krall, valószínű egy másik, legalább részleges magyarázat. Ennek a lótudományi kérdésnek ugyanis az egyik oldala az, hogy ez a kérdés bolond módon ütköző ponttá vált egyrészt a természeténél fogva liberális irányú monizmus közt (ezért mondja fentemlített cikkében Haeckel tanítványa, Plate: „*Das Tier hat eine Seele und wir sind Herrn Krall zu grossem Danke verpflichtet, denn er hat Bausteine zu einer neuen, freien Weltanschauung geliefert*”) és másrészt a természetükénél fogva anthropocentrikus vallási tanok között (amely elvnek védője ebben az ügyben Wasmann, a jezsuita páter). Az ilyen tendenciával eltelt lóvédők, teljesen elvakulva, követik azt a jezsuita elvet, hogy „a cél szentesíti az eszközöket” és a harc hevében elfelejtnek mindent,

* Ez annál gyanúsabb, mert utolsó időben már Krall egy vak lovat is (!) beállított tudósnak, akivel a tanítás 10-ik hetében már olyan nívón beszél, mint a francia nagykövettel.

elfelejtik azt, hogy ez az elv kétszeresen megvetendő természet-tudományi kérdésekben és hogy amit az ellenfélnél súlyosan kifogásolunk, azt magunknak még sokkal kevésbé szabad elkövetnünk.

Ezt a gondolatmenetet azonban nem követhetjük tovább, mert itt már kezd a dolognak nemcsak értelmi, hanem erkölcsi oldaláról is erős istállószága lenni.

Analízisünknek ezt a fejezetét tehát ezért itt bevégezzük és átmegyünk a szakképzésről és szakkörökről, akiknek körében olyan félig mulatságos, félig sivár tapasztalatokat tettünk, az ilyen, tudományosan meg nem alapozott tanokban hívó nagy közönség pszichológiájára.

*

Az az igen nagy közönség, amelyről itt szó van és amely az ilyen ügyekben nagy szerepet játszik, mert a rezonanciát adja nekik — bár nincs igazi tudományos érzéke, mégis állandóan, őszintén és élenken érdeklődik tudományos kérdések iránt. Tudományos ítélete egészen rossz, de azért nem ingadozó, mindig egyirányú; pontosan meg lehet mindig előre mondani, hogy mi fogja érdekelni és mi fog véleményének megfelelni. Mint a művészetekben, úgy a tudományban is nem az egyes művek érdeklik (nem a kimagasló egyéniségek, amiknek értékeléséhez és megbecsüléséhez — úgy a tudomány mint a művészet terén — szintén egyéniség kell), hanem „irányok”, azaz olyan dolgok, amelyeknek nagy hátterük van, mint a szociológia, az eugenetika stb., de még inkább olyanok, amelyek egy nem-igaz mag, egy lehetetlenség körül képződnek, mint a Le Bonizmus (dematerializáció), a panpszichizmus, a Freudizmus, a Semonizmus és a Krallizmus. (Valamennyien egyúttal „irányok”).

És miért épen azok érdeklik őket, amelyek nem exaktak, vagy nem igazak? Egy nagyon egyszerű okból. Mert nincs érdekesebb az exaktság mezébe öltözött határozatlanságnál és mint a tudomány mezébe öltöztetett lehetetlenségnél.

Íme néhány példa. Hogy az anyag és az erő korrelatív, egymástól elválaszthatatlan fogalmak és hogy sem anyag, sem erő nem mehet át egymásba és nem veszhet el, az igaz, de nincs is benne semmi érdekes; de hogy az anyag dematerializálódik, átváltozik energiává és hogy vannak anyag nélküli energiapontok, az lehetetlen ugyan, de épp ezért egyike a legérdekesebb dolgoknak. Hogy az energia megmaradásának a törvénye a rádiumra is áll, az igaz, de épen ezért nem érdekes; de hogy a rádium megdöntötte az energia megmaradásának a törvényét, az nem igaz, de szenzációs érdekességű és nem is volna érdekes, ha nem lehetetlen volna. Hogy az élettelen tárgyaknak nincsen öntudatuk, az igaz, de a legérdekesebb igazság a világon; de hogy a tárgyaknak van öntudatuk, az éppen azért olyan nagyon érdekes, mert annyira lehetetlen. Hogy az átöröklésben nincsen semmi misztikum, hanem hogy az a szülő és a gyermek anyagának identitásán alapszik, abban nincsen semmi érdekes, de hogy az átöröklésnek az oka az, hogy a szerves anyag „emlékszik”, az ugyan nem lehet reálisan igaz, de éppen azért kiválóan érdekes.

Hogy az ember érzés- és gondolatvilágát sok ezer belső és

külső, múlt és jelen tényező kormányozza, amelyeket szétválasztani semmiképpen nem bírunk és amelyeknek csak egyike (előttünk ismeretlen módon és mértékben) a nemi érzés, ez igaz, de nincs benne semmi különös érdekesség; de hogy valaki érett korában azért szereti a hüvelykujját a mellénye kivágásába tenni, mert ez emlékezteti a dajkája ingvállának a nyílására, akibe még máig is szerelmes, ebből ugyan nem igaz egy szó sem, de rendkívül érdekes, hogy így van és még érdekesebb, mert még lehetlenebb, hogy ezt ilyen kétségtelenül meg lehet állapítani.

Hogy a ló észbelileg alacsonyabb rendű állat mint az ember, az igaz, de így nincs is benne semmi érdekesség, de hogy a ló emberi nyelven beszél, viccel, filozofál, gyököt von és hatványoz, az ugyan nem igaz, de épp ezért szenzációs érdekességi.

De azt kell kérdeznünk tovább: miért érdekes a lehetlenség? Miért szerettük gyermekkorunkban a tündér- és varázsló meséket, annál inkább, mennél lehetlenebb dolgokról szóltak és miért mutatkozik most, felnőtt korunkban, ez az érdeklődés, lényegében változatlanul, de tudományos mesékben való gyönyörködés alakjában? Az egyik oka ennek az, hogy a lehetlenség, akár népmese akár tudomány formájú mese alakjában, jelenti minden korlát összeomlásának az elképzelését, felszabadulást a mindennapi valóság minden gátjától.

A valósággal megbirkózva szerezni uralmat a világon, nehéz és fáradtságos munka, ellenben a lehetlenség és önámítás édes, mert szárnyakat ad és olcsón és rögtön uraivá tesz bennünket a rögös valóságnak. Szabadon szárnyalunk, mindent biztosan tudunk és miután ezekben az esetekben kivétel nélkül mindig mindjárt irányokról, mindjárt világnézetekről van szó, egyszerre óriás látókör is nyílik meg előttünk.

Amellett még egy kellemetlen gát hull le így önkényt előlünk: tudósok vagyunk, értjük a tudományt, részt veszünk benne, annak mindjárt a legcsúcán. Nem ott, ahol egy-egy részecskéjét a valóságnak hódítják meg és leplezik le csendes munkások évtizedek lassú és fárasztó munkájával, hanem a legtetején, ahol e mellett nekünk is nézetünk van és ahol széles perspektívák vannak. Ez aztán tudomány, amiben a derék mindenkinek is öröme telik.

Ugyanígy van a művészetekben. Hogy a művészetnek produkciójához speciális tehetség és nagy egyéniség, recepciójához választékos lélek és kifejezett szépérzék kell, az igaz, de nem érdekes, ellenben terhes; de hogy zenész az, akinek a kedélyében nincs magasabb szempont, akiben nem terem sem melódia, sem harmónia, sem ritmus, és hogy a zeneköltéshez nem kell más mint: idő, kottapapír és hangszer; hogy költő az, akinek soha életében nincsen egy egységes érzése vagy egy átfogó gondolata, amelynek kifejezést adjon és hogy költéshez nem kell más, mint idő, ceruza, papiros és szótár; hogy rajzművész az, akinek sem szépérzéke, hogy az alaki vagy tartalmi szépséget megérezze, sem tehetsége, hogy ha megérezné, reprodukálja, hanem hogy a rajzoláshoz nem kell más mint: idő, ceruza és tiszta papiros kellő mennyiségben, ez mind ugyan nem igaz, de érdekes irány és

felszabadító. Mert ha ez így van, akkor megszűnt a produkció és a recepció minden nehézsége. Amennyiben és ahol nincs tudomány és nincs művészet, ott tudomány és művészet minden, tudós és művész mindenki és mindenki arbitere a tudománynak és a művészetnek. (Az egésznek pedig a neve: *Umwertung aller Werte*, vagyis teljes összezavarása és összecserélése az értékesnek az értéktelennel.)

A tudománynak és a művészetnek e sekélyességei tehát ugyanegy talajon teremnek. De nem mindig teremnek. Nekik is meg van a maguk idénye. Vannak epochák, a tudománynak és a művészetnek renaissanceai, amikor nem minden ember egyformán produktív tudós és művész és mindakettőben mérvadó ítéző, hanem mikor a tudományok örök értékű gyümölcsei lassan megérték és a művészetek ritka és felsőes virágai kinyíltak, de mindaketten olyan magasan vannak, hogy csak hivatott kezek nyúlhatnak feléjük. Ilyenkor, a Darwinok és a Helmholtzok, a Beethovenek és a Mozartok, a Michelangelok és a Raffaelek, a Schillerek és a Goethék korában nem terem meg, vagy legalább nem terjedhet sem a Krallizmus, sem az, amit ma egyébként tudománynak, filozófiának, költészetnek és művészetnek hívnak és a mibe ha belefigyel az ember érző lélekkel, fogékony szemmel és kényes füllel olyan kakologiára, kakografiára és kakofoniára eszmél, hogy siet újra betömni a fülét, a szemét és a lelkét.

A szellemi életnek ez a perverzításokat felszínre juttató apálya azonban csak átmeneti jelenség; a mostani után is el kell jönni valamikor egy renaissance-nak, amelynek ismét tudó tudománya, bölcs bölcsészei, költői költészete és szép műveket teremtő szépművészete lesz. És akkor a lovak megint lovak lesznek, ellenben a tudósok valóban tudósok . . .

*

Addig ajánljuk ezt a badar könyvet és document humaint azok figyelmébe, akik barátjai az önkénytelen humornak. De ha tisztult humort akarnak élvezni, nem badarsággal keverve, hanem telve mély bölcsességgel, akkor nyúljanak inkább fel a könyvespolcra és vegyék le onnan azt az örökbecsű könyvet, amelyben a nagy Miguel Cervantes de Saavedra mondja el a hallhatatlan Don Quixotte tetteit és vitézkedését.

Don Quixotte deduktív és spekulatív a virágzó örültségig, Sancho Pansa induktív és reális a korlátoltságig, a ló pedig ló marad, akár Rozinantenak hívják, akár Muhammednek és Zarifnak. . .

*

Egyébként pedig békesség legyen velünk és óvjon meg bennünket a sors több ilyen tudóstól és több ilyen tudományos felfedezéstől.

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK.

A fejlődés törvényei és a társadalom. (Írta és a Magyar Társadalomtudományi Egyesület Szabad Iskolájában az 1909-10. tanévben Budapesten és Kolozsvárt előadta Dr. Apáthy István. Budapest, 1912. *A Magyar Társadalomtudományi Egyesület Könyvtárának I. száma.*)

Apáthy István, a neurofibrillumok világhírű felfedezője, az egyéniség élettani fontosságának hirdetője, maga is kimagasló, izmos, sokoldalú, vonzó egyéniség. Ama ritka tudósok egyike, akikben a tudományos részletkutatáshoz szükséges kvalitások széles látókörrel, erős filozófiai érzéssel és minden emberi iránt való mély részvétellel egyesülnek. Ezen jellemvonásai természetszerűleg készítetik reá, hogy szűkebbkörű tudományának szárait tovább kövesse a szomszédos tudományok területére, sőt végső filozófiai elágazásukig, hogy megkeresse és hirdesse gyakorlati következményeiket. Ez a munkája is a népszerűsítő tudományos irodalom nagy nyeresége. Át olvasása igaz élvezetet nyújthat minden gondolkodó embernek még ha nem is ért mindenben egyet a szerzővel s ha itt-ott talán sajnálattal kell is megállapítania, hogy még az ily kiváló elme sem tudja megakadályozni érzelmi momentumoknak az objektív gondolatlánc helyenközén való áttörését. De hát ezt talán a tárgy természete hozza magával: vannak végső problémák, amelyek megoldásában az érzelmi állásfoglalásnak talán nem is sejtett, talán alapvető a fontossága, mert tiszta logikus megoldásuk, úgy lehet, nincs is.

Azokat a megfontolásokat, melyeket e munka tartalmaz, Apáthy a „szociobiológia” fogalomkörébe utalja. Azt a keretet hívja így, melyet az élettudomány megállapította törvényszerűségek a társadalmi történés törvényszerűségei, illetve az emberalkotta rendszabályok számára előírnak. Valamint az élet jelenségei szigorúan a természettani és vegytani törvények korlátai között folynak le, anélkül, hogy emezek pusztá eredői volnának, úgy a társadalom mozgásai sem vezethetők vissza maradék nélkül élettani törvényekre, bizonyos autonómiával rendelkeznek, de csak az élettantól megszabott keretben. Az élet három alaptörvénye: a) annak egyedekhez, sőt egyéniségekhez kötött volta; élő anyagról beszélni tapasztalati képtelenség: a Huxley-féle *Bathybius Haeckeli* is szeretlen iszaplerakódásnak bizonyult; b) az élet folytonossága, mely szerint élő csak élőből származhatik és ahol az élet megszakadt, ott semmitem költetheti újra: a bacteriumok lappangó élete is igen lassú életfolyamat csupán s nem az élet szünetelése; c) az élettől a fejlődés elválaszthatatlan. Ami az egységiséget illeti, a sejtelmélet nagy tévedése volt, hogy az

u. n. összetett élőlényeket nem tekintette valódi egyedeknek, hanem sejtkolóniáknak, az elemi élőlényeket pedig megfelelőleg egyesítőeknek hívta. Pedig a sejteknek az összetett lényben nincs külön egységük, csak bizonyos fokú autonómiájuk és vannak az élő testben képletek, melyek létrehozásában igen sok ilyen autonóm terület (*protoblast* a régi sejt szó helyett) közösen vesz részt (neurofibrillumok.) A fejlődés fogalmának körülhatárolása céljából el kell tőle különítenünk a szervezet egyéb változásait. Életműködéseken a körben folyó, azaz a kezdeti állapothoz visszatérő változásokat értjük. Ezzel szemben a fejlődés folytonos előrehaladás. De van egy neve a visszatérésnek, mely mégsem életműködés: a visszaalakulás (*involutio*), mely visszatérés ugyanazon fejlődésmenet egy korábbi lépcsőfokára. Nem azonos ezzel sem az elfajulás (*degeneratio*), sem az elcsökevényesedés (*rudimentatio*). Ezek betegségek, míg az előbbi a szervezet védekezésének egyik neve. Végül nem tartozik a fejlődés fogalmkörébe a visszaút és, vagy elfajzás, azaz tenyésztett változatok elvadulása. Röviden és általánosan: a fejlődés az alakbéli megjelenésnek az életműködésekkel járó periódusos és körben mozgó változásokon (s az esetleges involution és megbetegedéseken) kívül fellépő és bonyolultabb alkotással, valamint tökéletesebb munkafelosztással járó megváltozásaiból áll.

A fajfejlődés föltevésére csak két dolog jogosít. Az egyik ama bebizonyított tény, hogy földünk nem mindig volt alkalmas arra, hogy rajta szerves élet lakozzék; a másik az, hogy ma minden élőlény, bármily fokán álljon a szervezetségnek, elemi élőlényből keletkezik. Ha tehát a földön egy bizonyos időben jelent meg az élet, az legvalószínűbben akkor is elemi élőlények, a fajfejlődési kezdősejtek, képeben testesült meg, amelyek a ma megfigyelt egyedfejlődés módján fejlődtek tovább. A fajfejlődéssel szükségképpen együtt jár a nemzedékeknek az idők folyamán bekövetkező megváltozása, mely átalakulások tanát nevezhetjük *transformismus*-nak. De helytelenül azonosítják ezzel a fajok vérokonságának tanát, a *descendentia*-elméletet, vagy származástant. A legtágabb fogalom a *transformismus*, a fajok átalakulása, amivel új fajok keletkezése nem tévesztendő össze. Alája sorakozik a fajfejlődés fogalma, ha ugyanis az átalakulás fejlődés jellegével bírt. Végül e fogalmkörbe vonható a *descendentia* amennyiben egyfajú ősök alakultak különböző fajokká. A fajfejlődés be nem bizonyítható, de jogosult következtetés; az ösközösség bizonyos esetekben valószínű, de semmiesetre sem általánosítható követelmény. Lamarck *transformismus*-elméletét nem szabad tehát összetéveszteni a *descendentia*-elmélettel. „*Les races des corps vivants subsistent toutes, malgré leurs variations*” mondja Lamarck. Maga az evolucionizmus nem foglal eleve állást sem a jelenleg létező faji különbségek eredendősége, sem pedig azok utólagos létrejötte mellett. Vagyis elsődleges, vagy ősfajok (*evolutivus*-fajok) és másodlagos fajok (*ethnologiai* vagy *variativus*-fajok) egyaránt létezhetnek. A származástanra vonatkozó elméletek történetét vizsgálva, Apáthy mindinkább arra a meggyőződésre jut, hogy a származástan sorsát egy kétértelmű szó, a rokonság szó, pecsételte meg, mely egyrészt közös őstől való származást, másrészt alkati hasonlóságot jelenthet.

A darwinisták azt mondják, hogy az összehasonlító anatómiai rokonság másképp, mint közös őstől való származtatással, nem érhető. S az utódok különbözővé válását szerintük csakis *natural selection*-nel magyarázhatjuk. Gondolatmenetük jelképekben feltüntetve ez: A állapotból (vadgalamb) a B tényező (mesterséges kiválasztás) létrehozza C-t (galambváltozatokat); más tényezőt erre nem ismerünk. Van egy D állapot, mely C-hez hasonlít (élőlények rendszere); tehát a D-t is valamely A-ból hozta létre a B-hez hasonló Bx tényező (term. kiválogatódás). Itt először is C és D hasonlatossága igen felületes (különböző szaporaság a keresztezésnél) de még ezt nem tekintve sem jogos a következtetésmód. A tények mást sugalmaznak. Nincs tudós, aki meg tudná különböztetni a házinyúl, a kutya és az ember petesejtjét. Pedig világos, hogy lényeges különbség van köztük. Ha a kutyáét átplántálnók a házinyúlba, nem fejlődnek belőle házinyúl, tehát a fejlődés eredményét nem a környezet szabja meg elsősorban. A különbség tehát magában a petében van; ez a különbség azonban csak virtuális, csak az egyedfejlődési prospektívus potenciában, abban áll, ami az egyedfejlődésben mindenre vár. Vannak, akik abban reménykednek, hogy valaha majd ezt a különbséget is, mint egyszerű vegyi különbséget, fogjuk felismerni. Csökkenthetné e reménységet a fejlődésnek legjellemzőbb sajátsága az, hogy nem bontható fel maradék nélkül mennyiségek és minőségek megváltozására.

Ez a magyarázhatatlan maradék az illető fejlődési fok prospektívus potenciája. Abban áll, hogy minden élőlényre nézve, mely még nem jutott el egyedi életében a teljes kifejllettség állapotába, létezik a fejlődési fokoknál szigorúan meghatározott sora, melyen szükségképp átmegy s melynél a külső körülmények csak gátló, vagy lendítő szerepet vihetnek. A fejlődés tehát lényegében független, föltétlen folyamat. Igen természetes ezek után az a feltevés, hogy a fajfejlődésbeli kezdősejtek is különböztek egymástól és a fejlődés menetét és eredményét is lényegileg e különbözőség szabta meg. Különböztek fajfejlődésbeli prospektívus potenciájuk, a későbbi nemzedékekben reájuk váró, de azért már eleve a saját alkotásukban gyökeredző jövő tekintetében. Valószínű, hogy a fajfejlődési kezdősejtek eredendő féleségei sokkal számosabbak voltak, mint amennyi fajtát ma ismerünk az élőlényeknek. A belőlük kiinduló leszármazási vonalak közül bizonyára nagyon sok megszakadt. A függetlenségen kívül a fejlődés jellemzői még az örökletesség vagy folytonosság és az alkalmazkodottság. A faj alkalmazkodottságának alapja ugyanazon faj egyedeinek egyéni különbözősége (variációk, mutációk), eszközei pedig a Lamarck-féle tényezők és a Darwin-féle *struggle for life*. A németek, a mellékjelentést fordítva, a *Kampf um das Dasein* szókkal fejezték ki. Szó szerint *struggle for life* annyi, mint fáradozás az életért. Érdekes, hogy minden más európai nyelvben is, nemcsak a magyarban, a német kifejezés mása terjedt el. Pedig az angol kifejezés jobban fedi a tényeket, mert a természet nem annyira a harc, mint inkább az életért való fáradozás és sokszor a kölcsönös segélynyújtás képét tárja elénk. Badarság tehát társadalmi darwinizmusnak nevezni azt a

tant, mely szerint a háború az emberi fejlődés rugója. A teljesen szabadjára hagyott, magasabb emberi szempontoktól nem irányított verseny a társadalomban hanyatlást szül, mert előbb-utóbb a legalsóbbrendű egyedek uralmára vezet. Hiszen az ily versenyben két mód biztosítja a győzelmet, u. m. az igények alászállítása (kínai kulik) és szövetkezés a megélhetőnek a legkisebb munkával való biztosítására (gyakorlati szocializmus). „Huncut, aki nem akar minél kevesebbet dolgozni és áruló az, aki a kapott bérért többet és jobbat ad, mint amit adni kényszerül! stb.”, íme Apáthy szerint a szocialista hiszekegy. A verseny nem a továbbfejlődést irányítja, hanem a természetes kiválogatódást idézi elő. Kiválasztódnak pedig azok, akik alkalmasak, vagy alkalmazkodni tudnak. Csakhogy ez az emberi társadalomban gyakran dicstelen diadal, melynek süllyedés az ára. Igen, szükséges a kiválogatás, de ez a magasabbrendűnek, a jobbnak diadalát biztosítsa. És nem nyilvánulhat meg a vezető, kiválogató akarat másokban, mint a valódi nagy emberekben, azokban, akik a mutáció rendjén egy hatalmas lépéssel előre jutottak honfitársaiknál a független továbbfejlődés útján. Csak ilyeneknek van joguk vezetni, de az ilyeneket a többinek kötelessége is követni. A kiválogatásnak, az alkalmazkodásnak alapja a faj egyedeinek variabilitása. Azonban a társadalom fejlődésével az egyes ember képességei korlátozottakká, egyoldalúakká válnak. Egyéb képességek lappanganak s esetleg kihalnak. Ez pedig veszélyezteti a továbbfejlődést, mert csökkenti az alkalmazkodni tudást. A társadalomnak tehát érdeke, hogy minél több tagjának minél több prospektívus potenciája legyen, vagyis, hogy minél több legyen a társadalomban az egész ember. Nagy erő van az emberi szaporaságban és egyéni sokféleségben. Egyik nélkül sincs alkalmazkodás, alkalmazkodás nélkül pedig nincs életbenmaradás, tehát nincs fejlődés. Életteni értelemben vett kiválóság csak oly egyéniséggel jár együtt, melynek egyéniség! tényezői igen számosak; olyan egyéniséggel, mely részben megnyilvánult, nagyrészt azonban lappangó, de átörökíthető tulajdonságok nagy számával jár együtt. Ennek utódai a kiválóság hasonló foka mellett is különbözők lesznek. Ideális társadalmi rend az, mely mindenki számára lehetővé teszi — a köz érdekét szolgáló — összes értékei kiélését, de csak az élettanilag legkiválóbbaknak a továbbszaporodást. E helyett ma igazi *contraselectio* folyik: 1. az erkölcstelen, mert egyéni érdekre alapított házasság, 2. az egyke, 3. a háború, 4. a szentimentális jótékonyosság. A Marx-féle szocializmus a *contraselectio* rendszerbe-foglalása, mert óhajtott társadalmi rendje kizár minden versengést erősek és gyöngék közt.

Az előzőekben a munka magjának is csak a magját kíséreltem meg vázolni, s így fogalmat sem adhattam a gondolatok gazdag atmoszférájáról, mely ezt a magot övezi. Most még csak néhány-kritikai megjegyzés: 1.) a prospektív potencia fogalma ingadozó: majd azt olvassuk, hogy tisztán virtuális, s ekkor a Platon-féle eidos neovitalista feltámadását véljük szemlélhetni, majd azt, hogy a kezdősejtek alkotásában gyökeredzik, s ekkor a teológia egeből a kauzalitás szürke, de biztos talajára pottyanunk. Esésnek egy kicsit nagy, de elkerülhetetlen és hasznos; 2.) Apáthy szerint az életteni

materializmus dogma. Nézetem szerint ez állítás Chesterton valamely szellemeskedő karcolatába illenék inkább. Azoktól ered ez a nézet, akik szeretnék saját dogmáik kelendőségét fokozni, s ezért a tudományos általánosításokat dogmáknak tüntetvén fel így szólnak: íme, a tudomány is csak dogmákat hozott, válasszatok hát, nem tudomány és dogma, hanem dogma és dogma közt. Úgy-e, így már valószínűbb a siker. Pedig a hasonlatosság egészen felületes, mert a tudomány u. n. dogmái csak ideiglenesen, futólagosan merevedhetnek meg, hiszen elsősorban pragmatikus az értékük s a tudományos részletmunka csakhamar felfedi érvényességük határát, amint ezt éppen Apáthy e munkája is bizonyítja. Azután meg úgy látom, hogy az élettani materializmus igazán csak most kezd a filozófiai könyvekből a laboratóriumokba bevonulni és nem frázis ha azt mondom, hogy igazi diadalmenetben. *W. Roux, Berthold, Bütschli, Quincke, O. Lehmann, Verworm, Jensen, Rhumbler*, s más nagynevű biológusok munkálkodása „a legnagyobb megbízhatósággal mutatta meg, hogy a sejtek alijában véve relatíve egyszerű dinamikai rendszerek, melyek eredménye sokszor nehezen analizálható ... de semmiesetre sem megfeythetetlen.” (*Die Naturwissenschaften* 1913. Heft. 9. 211. 1. *Rhumbler*.) Ezzel az egyedi fejlődésnek *W. Roux*-tól posztulált *mechanikai* magyarázata fizikai, vegyi s esetleg még nem ismert élettani erők alapján) megtette az első jelentőségteljes lépéseket. Vagy például a blastula betüremlését sikerült kapilláris, tehát fizikai erőkre visszavezetni. A fejlődés tehát független ugyan (belső erők határozzák meg), de nem feltétlen. Természetes s nem transzcendens. Ha kell, esetleg meg is állítható. 3. Apáthy műve egy nagy, megoldatlan problémában végződik: kimutatja s nézetem szerint alaposan, hogy a társadalmi fejlődés, legalább jelen formájában (fokozódó specializálódás) olyan folyamat, mely idővel önmagát öli meg (degenerálódás, alkalmazkodás hiánya.)

Apáthy azt hiszi, hogy a kiválogatás segít ezen. E megoldás helyességében kételkedni lehet. A kivezető utat, úgy vélem, Apáthy két okból nem találhatta meg: mert meggyőződése szerint a fejlődés feltétlen folyamat és mert nem tartotta külön a haladás és fejlődés fogalmait. (Jászi O. *Huszedik Század* 1912. 505 1. Van-e társadalmi haladás?) Ha ugyanis a fejlődés nem feltétlen, akkor irányítható és megmásítható; és meg is másítandó, ha a haladás úgy kívánja. 4.) A darwinista gondolatmenet nem hibás, mert minden tudományos hipotézisnek ugyanez a gondolatmenete. Hogy Darwin egyoldalúlag a *natural selection*-re támaszkodik, az ily hatalmas új gondolat felállításánál és „kipróbálásánál” pszichológiailag érthető és heurisztikus szempontból elkerülhetetlen. Utóvégre nincs más mód egy új hipotézis alkalmazhatósága körének megállapítására. Minden újabb fejlődésemélet, az Apáthyé is, a Darwinénak inkább kiegészítése, semmint korrektúrája, 5.) Hogy a Marx-féle szocializmus a kontraszelekcio rendszerbe foglalása, ezt az állítást igazán nem értem. Hiszen a jövő állama, a szocializmus hitvallása és mai gyakorlatja alapján következtetve (genfi francia-német békekongresszus!) megszüntetné a háborút, feleslegessé tenné az egyikét, a szentimen-

tális jótékonytságot, a gazdasági alapon kötött házasságot. Vagy az a baj, hogy akkor megszűnik a falatért folytatott véres küzdelem? De hiszen van még az emberi küzdelemnek sok más méltóbb tere is, melyen a kiválogatódás lefolyhatik. Éppen ez az állati küzdelem biztosítja az emberileg alsóbbrendű egyedek fennmaradását. 6.) Végül egy-két szót az amerikázó szocialista munkásról. Ez tényleg valószínűsítő, élő típus. S mit bizonyít ez? Azt, hogy a szocialista munkások is részesei az általános emberi hibáknak; továbbá azt, hogy míg régebben az önzés kevés kiválasztott kiváltsága volt, akik aztán alaposan ki is használták ezt az előnyt, addig jelenleg már a tömegnek is szabad önzőnek lennie. De azt hiszem, ha kiszámíthatnák, akkor kiderülne, hogy az önzés mennyisége nem változott: amit kiterjedésben nyert, elveszítette mélységben: Róma felgyújtása pusztaságból és egy szivarkára gyújtás munkaközben mégis csak különböző dolog. Sz. H.

A munkanélküliség és a munkásvándorlások. (Dr. Ferenczi Imre, Hoffmann Géza és dr. Illés Imre dolgozatai. A munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének kiadványa. Budapest 1913. 91. l.)

A mai nemzedék egyik örvendetes vonása, hogy ahol valamely társadalmi, vagy akár természeti bajt érez, azonnal tanulmányozni kezdi annak okait és keresi megszüntetésének legcélravezetőbb eszközeit. Főként ez utóbbi tekintetben tér el előnyösen letűnt korok képviselőitől, akik ugyan olykor szintén keresték az emberi szenvedések okforrásait, de azután javításra irányuló javaslataikban vagy csekély kihatású tünetenyhítőszerekkel maradtak, vagy éppen tehetetlen erkölcsi és bölcséleti tépelődésekbe merültek arról, hogy milyeneknek is kellene az embereknek és műveiknek lenniök, hogy az eddig tapasztaltnál jobban szolgálják mindnyájunk javát. Okfejtéseik láncolatából többnyire hiányzott egy fontos, sőt nélkülözhetetlen szem: annak kimutatása, hogy mily úton-módon válhatnak az emberek és intézmények olyanokká, aminőknek mi őket az élénk festett bajok és szenvedések elhárítása végett látni szeretnénk.

Korunk ezen előnyéből következik az a mindenfelé észrevehető törekvés, hogy a több nemzetbeli embereket érdeklő kérdéseket nemzetközi adatgyűjtés és összehasonlítás alapján tanulmányozzák és lehetőleg nemzetközien szervezett eszközökkel, mondhatni az egész emberiség erejének egyesítésével küzdjenek az egészséges fejlődést gátló akadályok ellen. Persze, itt igen erős hangsúlyt kell a „lehetőleg” szóra vetnünk, mert sok olyan hátrány van, mely az élet mai fejlettsége mellett nem szüntethető meg az egyik országra nézve egy más ország érdekeinek sérelme nélkül; itt tehát a nemzetközi együttműködés legfeljebb egyes, az ütközőpontokból kikapcsolható részletkérdések emberies elintézésére szorítkozhatik.

A földkerekségen ma élő és dolgozó emberiségnek bizonyára egyik legfájdalmasabb és legelterjedtebb csapása a munkanélküliség. A *Huszedik Század* olvasói előtt ezt bizonyára nem szükséges-

kifejteni. Öröndetesnek mondhatjuk, hogy ezen baj elleni küzdelemre nemzetközi egyesülés alakult és büszkéek lehetünk reá, hogy ezen egyesülés tudományos és egyúttal gyakorlati munkájából a célt szolgáló magyarországi egyesület is derekasan kiveszi részét. A magyarországi egyesületet eddig különösen a munkanélküliség és a munkásvándorlások kölcsönhatásának kérdése foglalkoztatta, ami azért helyes, mert a magyar társadalmat és gazdasági életet iparunk fejletlensége és népünk nagy kivándorló hajlandósága mellett a kérdésnek ez az oldala érinti legközelebről. Mert ha fájdalmasan érezzük is, ha aránylag csekélyszámú ipari munkásságunk munkahiány következtében szenved, még sokkal égetőbb reánk nézve a kérdés, hogy idegen munkapiacok bérhullámszámai nem vonnak-e ki hazánkba túlságosan sok mezei munkást és azután ezek nem válnak-e a külföldi konjunktúrák változásával kétségbeesett helyzetű munkanélküliekké. Ezzel a tárggyal foglalkozik a munkanélküliség elleni küzdelem magyarországi egyesületének első kiadványát képező füzet, illetőleg az ebben foglalt mindhárom tanulmány.

A tanulmányok legterjedelmesebbike *Ferenzi Imre dr.*-nak 1912-ben a munkanélküliség elleni küzdelem nemzetközi választmánya elé terjesztett jelentése, melyet az egyesület megbízásából szerkesztett és amelyet a nemzetközi bizottság 1912 szeptember 6-án Zürichben tartott ülésében nagy figyelemre méltatott és az előadó által szükségesnek jelzett adatok összegyűjtése végett kiadott a nemzeti csoportoknak. A dolgozat az adatoknak és eszméknek oly bőségét tartalmazza, hogy valósággal zavarba hozza a kivonatolót, aki a füzetnek majd minden oldalán talál szözszerinti idézésre méltó fejtegetéseket. Erről természetesen le kell mondanunk és csak néhány vonásban jellemezhetjük a munkát, melyet a tárgy iránt közelebről érdeklődők amúgy is mint forrásmunkát fognak elolvasni és használni.

A nemzetközi munkapiacot megteremtette a munkások azon törekvése, hogy munkaerejük legelőnyösebb értékesítésének helyeit keressék fel, valamint a munkaadók azon kívánsága, hogy minél olcsóbb és egyszersmind használhatóbb munkásanyagot szerződtessenek bárhol. Ez a törekvés mindkét részen versenyre és ellentétekre vezet; az idegenből jött és a munkaadók által szívesen fogadott dolgozó emberek a helybeli munkások szemében bérrontók és olykor sztrájk-törők; a munkásizmok viszont olyan természeti erőforrásokat képviselnek, melyeket az egyes vidékek és országok munkaadói lehetőleg elkaparintanak, vagy legalább visszatartás útján elvonnak egymástól. Leginkább érezhetőek a versenynek ezek az alakjai a nagyobbszámú kivándorlót kibocsátó és a több bevándorlót befogadó országok egymásköztü viszonylataiban. Ezek a határozottan megkülönböztethető típust képező országok azért mégsem állnak egymással rideg érdekellentétben, sőt inkább messzemenő érdekközösséget alkot köztük az, hogy az egyiknek szüksége van a másik munkaerőfeleslegére, a másikkak pedig az egyik kereseti alkalmaira. Amíg ez a helyzet fennáll, nem is lehet szó a ki- és bevándorlás végletekig menő megnehezítéséről; az országok érdekellentéte inkább egyes részletkérdésekben fog kifejezésre jutni. Így a bevándorlási ország a lehető legértékesebb és leg-

állandóbb munkáselemet igyekszik magához vonni, még a satnyább, értelmetlenebb, megbízhatatlanabb elemeket lehetőleg visszautasítja. A kivándorló ország ellenben — ahol nem politikailag vagy egyéb-ként megbízhatatlan elemek végleges kitessékeléséről van szó — ha lehet, csak ideiglenes keresetre, szezonmunkára bocsátja át embereit, azoknak is csak oly számát, amelyet az ország termelési és katonai érdekei nem éreznek meg túlságosan. Ebben a csendes küzdelemben az előre kijelölhető győztes, a domináns a bevándorló ország, melynek termelési konjunktúrája, valamint a munkaadók és munkások igényeiből leszűrődő közvéleménye határozza meg, hogy a kivándorló ország munkáspolgárai közül mennyit és milyen fajtát bocsát be határain, míg a kivándorló ország vállalkozóinak és hatóságainak csak korlátozott eszközök állnak rendelkezésére a túlságosan mutatózó kivándorlás megszorítására, szabályozására. Fájdalom, szerzőnk a bevándorló és kivándorló ország tipikus példáiul nem választhatott jobbkat, mint az Északamerikai Uniót és Magyarországot,

Fejtegetéseit a szerző sok érdekes adattal támogatja, melyek között különösen felkelti figyelmünket az egyes országok szerepcseréje, az amerikai kivándorlás főfészkeinek északnyugatról délkeletre való eltolódása év- és emberszámok által szemléltetve. Kötetekenél többet mond nekünk a 9. oldalon közölt táblázat azon rovata, mely szerint a legnagyobb amerikai kivándorlás éve Nagybritanniára és Franciaországra nézve 1851, Svájcra nézve 1881, Németalföld, Németország és Skandináviára 1882, Magyarországra, Ausztriára, Olaszországra, Oroszországra, Portugáliára és a Balkánra nézve pedig 1907 volt. Általában a jelen évszázad letelt első évtizedében az amerikai kivándorlás páratlan emelkedése volt megállapítható.

A kivándorlás a munkanélküliségnek egyrészt oka, másrészt okozata. Kivándorlásra rendszerint csak az gondol, aki otthon nem talál megfelelő munkaalkalmat, másrészt, túlsók bevándorló betódlása a befogadó országban munkásfelesleget és ezáltal munkahiányt okozhat. De ugyanez történik a kibocsátó országra nézve, ha egyszer már otthon nem foglalkoztatható és ezért kivándorolt fiait a befogadó ország egy konjunktúra-változás alkalmával hazabocsátja. Szerzőnk azonban itt figyelmeztet arra, hogy a vándorlás és munkanélküliség közötti korreláció épen nem feltétlen és biztosan kiszámítható.

A dolgozat céljának megfelelően kiváló helyet foglalnak el abban a gyakorlati javaslatok, melyeknek a szerző egész jól megindokolt programját állította össze. Általában a nagy eszközök híve, a munkapiac viszonyainak, a létező munkáskereslet- és kínálatnak lehetőleg minden országban pontos kiderítését, a munkaközvetítés megfelelő szervezését tartja szükségesnek. Minél több kérdést kívánna nemzetközi megegyezéssel szabályozva látni, egy munkásügyi tudományos bíróságot, egy „tudományos Hágát” szeretne teremteni, a kivándorlók hajón szállítását pedig a vasutak államosításának eszméje szerint „államközivé” tenni. Meg akarná szüntetni a nemzetközi munkapiac mai anarchikus állapotát. Miután Magyarország kivándorló ország, leginkább a hasonló helyzetűek kérdései izgatják. Céljául ismeri el a kivándorlás lehető csökkentését, az elkerülhetetlen vándorlás kedvező

hatásainak fejlesztését, a kedvezőtlenek visszaszorítását. Egyáltalában nem barátja a *laissez faire*-nek, de az államnak nem annyira közigazgatási, mint társadalomfejlesztő tevékenységére számít. A munkásosztály élet-színvonalának emelése nemcsak a kivándorlás alkalmait csökkentheti, hanem a már kivándoroltakat új munkahelyükön is kívánatosabb, ezért jobban kereső elemekké teszi, végül még a hazajövetelre is hajlamosabbá hangolja. Nem utolsó szerep jut e téren az egészséges telepítési- és birtokpolitikának.

Ferenzi saját javaslatain kívül más véleményeket, kivált az idevágó kérdésekkel foglalkozó gyűlések állásfoglalásait is tárgyalja. Ezekből az ismertetésekből megtudjuk, minő kényes kérdések elé állítja a munkásvándorlás ténye többi közt a szociáldemokrata munkásszervezeteket is. Így az 1907-iki stuttgarti nemzetközi kongresszus úgyszólván csak szabadelvűségből, a bevándorló versenytársak által keresetükben veszélyeztetett munkások komoly aggályai ellenére nyilatkozott a vándorlás szabadsága mellett.

Természetes, hogy egy ily nagy tárgykört felölelő dolgozat áttanulmányozásánál egynémely olvasó olyan részletekre is akad, melyekre nézve nem szükségképpen ért egyet a szerzővel. Így legalább a mai helyzet szerint túlzottnak látszik a magyar birtokelosztás rosszabodásáról festett kép (23), Bismarcknak, mint agrár-reformernek kiemelése (30), a balmazújvárosi munkáslekötő bérletek dicsérete (32), az állami közegek által vezetett telepítés feltétlen pártatlansága iránt kifejezett, a választási visszaéléseket figyelmen kívül hagyó bizalom (32). A kisbirtokos által hozott munkakeresmény-áldozatok biztosítási díj természetének bővebb kifejtése is világosabbá tette volna az illető mondatot (31).

Ferenzi nagyértékű tanulmányának eszmemenetével sok tekintetben megegyezik a füzetbe foglalt két rövidebb dolgozaté is» Az egyiknek szerzője *Hoffmann Géza*, akinek „*Csonka munkásosztály az amerikai magyarság*” című könyve oly méltó feltűnést és megdöbbenést keltett. Most is megrázó vonásokat közöl az Amerika ígretföldjére keresni jövő, többnyire tanulatlan embereknek, vad, tudatos és a hatóságok által is túrt kizsákmányolásáról és nagyon hiányos védelméről, biztosításáról. Meggyőződése, hogy ezen az állapoton az amerikai törvények megváltoztatása sem segítene, hacsak az amerikai társadalom maga meg nem változnék a bevándorlókkal szemben. Általában Ferenczinél kisebb súlyt helyez az állam tevékenységére és nagyobb jelentőséget tulajdonít a társadalom szabad hatóerőinek, nevezetesen a műveltebbé vált munkásosztály szervezkedésének és mozgalmainak.

De azért igen áldásos jelentőséget tulajdonít a konzulságoknak, melyeket kis munkásvédelmi hivataloknak nevez *Illés Imre dr.*, akinek a munkásvándorlásokat tárgyazó dolgozatait szintén előnyösen ismerjük, főként a mezőgazdasági idénymunkások sajátságos élet- és kereseti viszonyaival foglalkozik. Felhossa az olyan különös jelenségeket, mint midőn a kiscgazda elmegey idegen országba munkát vállalni és az alatt saját földjére más aratómukást fogad. Ez a szakíró is tisztában van a munkapiac szervezetlenségének hátrányai felől. A munkaerő

mozgósítását, tehát a vándorlások akadályainak elhárulását a kiegyenlítés érdekében kívánatosnak tartja, amiben ugyan nem fognak vele egyetérteni azok a mezőgazdasági munkálatok, akik gazdasági létük egyedüli mentsvárát a vidékükön még kapható olcsó munkaerők helyhezkötésében látják. A helyes telepítési és birtokpolitikának ő is szószólója.

Farkas Geiza.

Társadalomtudományi Társaság

A *Társadalomtudományi Társaság* március hó 1-én tartott ülésén *Váhy Félix* adott elő „*Törökország válsága*” címen. Előadó részletesen kifejti azokat az okokat, amelyek a török krízis előidézésében közrejátszottak. A nemzetiségi kérdés egyik főoka Törökország bomlási folyamatának. — Az új-török uralom a nemzetiségi béke létesítésére törekedett, de tervét az idő rövidege miatt nem valósíthatta meg. — Megakadályozta ebben a Balkán-államok féltékenysége és Arábiában az angol pénzzel szított mozgalom. A nemzetiségek közül egyedül az örmények működtek együtt az új-törökökkel, kik inkább akarnak egy reformált Törökországban élni, mint Oroszország alattvalói lenni. A nemzetiségi viszályokon kívül igen nagy szerepet játszott az új-törökök és az ó-törökök közti ellentét, amely arra vezetett, hogy az ó-török rezsim a hadseregben kicserélte az új-török vezetőket ó-törökökkel, ami a legnagyobb fejtlenéget idézte elő. A török bürokrácia korruptsága mellett a török dekadencia egyik főoka az európai diplomácia. Előadó részletesen kifejti, minő utón tették az európai hatalmak kezökét a török jövedelmekre és minő módon igyekeztek Törökországot gyengíteni és a belső reform munkáját megakadályozni. Végül előadó a kisázsiai Törökország fejlődési lehetőségeit és a török válságnak a monarchia és Oroszország fejlődésével való kapcsolatát elemezte. Az előadáshoz Szabó Ervin szólalt fel, aki a külpolitikai összefüggések mellett a török társadalom belsejében lejátszódó folyamatok fontosságára utalt előadóval szemben.

Április hó 15-én a Társaságban *Aradi Viktor* tartott „*A magyar ipar fejlődésének kérdéséhez*” címen előadást. Az előadáshoz Varga Jenő fűzött megjegyzéseket. Úgy Aradi előadását, mint Varga felszólalását a *Huszádik Század*-ban közöltük.

Május hó 2-án a Társadalomtudományi Társaság vendége, *dr. Mario Calderoni* bolognai egyetemi magántanár tartott francia nyelven „*A pragmatizmus és az érték*” címen előadást. Előadását a *Huszádik Század*-ban közölni fogjuk.

Május hó 28-án *Jászi Oszkár* adott elő „*Magyarország helye az európai kultúrfejlődésben*” címen. Előadó szerint ma, mikor a demokrácia hullámai egyre hevesebben ostromolják a régi feudális alkattú állam várát, szinte közhellyé, harci kiáltássá vált Magyarország kulturális elmaradottságának szálló igéje. Eme közvélemény megérlelésében nem csekély szerepe volt magának a *Huszádik Század*-nak, mely minduntalan hangsúlyozta — legkülönbözőbb vonatkozásokban — Magyarország kedvezőtlen helyzetét a külfölddel szemben, sőt 1908-i

nagy külön számában, mely francia kiadásban is megjelent, rendszeresen rámutat az ország legfőbb sebeire.

Világos, hogy sem Magyarország jelen helyzetét, sem várható jövőjét mindaddig megnyugtató objektivitással mérlegelni nem lehet, amíg legalább megközelítő pontossággal nem vagyunk képesek helyét az európai kulturfejlődésben kijelölni. Tudnunk kell, hogy a kultúrélet legfontosabb terein miben maradtunk el, vagy miben szárnyaltuk túl azokat az országokat, melyekkel a legintenzívebb nemzetközi összeköttetésekben vagyunk. Még pedig tudnunk kell ezt nemcsak kvalitatíve, hanem lehetőleg kvantitatíve is. Ha ez a vállalkozás sikerülne, nagy elméleti és nagy gyakorlati hasznunk volna belőle. Az elméleti abban állana, hogy az egész múlt fejlődési sort és jelen helyzetünket világosabban tudnánk mérlegelni egy pontos leíró összehasonlítás fényében, mely mai állapotainkban a normálist az abnormálistól elválasztaná. A gyakorlati pedig abban, hogy biztos útmutatással szolgálna arra nézve: mely politikai célokat kell a legsürgősebben megvalósítanunk?

* * *

E cél elérése azonban több nehézségbe ütközik. Megközelítésénél csaknem teljesen töretlen utakon járunk. Lehet-e és hogyan idegen kultúrákat összemérni? És itt két kérdés tolu előtérbe: Mivel mérjük? Minő kultúrdarabokat hasonlítsunk össze?

Ami a másik kérdést illeti, ez nyilván egybeesik a társadalmi haladás kritériumainak a kérdésével. Erre nézve elég a *Társadalomtudományi Társaság*-nak e tárgyban folytatott vitájára hivatkozni. Itt meggyőződünk róla, hogy a társadalmi haladás kérdését csakis valamely előzetes célkitűzés szempontjából lehet megítélni. Egy ilyen cél az emberiség túlnyomó többségére nézve a legalapvetőbb élet-szükségleteknek megfelelő kielégítése, mert ebben bármely boldogság-élmény megvalósításának sine qua non-ját ismertük fel. Ezek az alapvető szükségletek: az élet biztonsága és tartama, a táplálkozás, az álm és pihenés, a nemi ösztön, a lakás, a ruházat, a tisztálkodás, szóval a higiéné legfontosabb követelményei; korszerű nevelés és közművelődés biztosítása; a lelki és testi erő kifejtésekre vonatkozó szabadságjogok.

Már most vizsgálat tárgyává kell tenni a társadalmi élet mindazon tényeit és intézményeit, melyektől ezeknek az alapszükségleteknek minőleges, vagy mennyiségi kielégítésére következtetni lehet.

Előbb azonban azt a másik kérdést kell eldönteni, melyet előadó előbb említett és mely jóval nagyobb nehézségeket okoz. A tervezett leíró összehasonlításnál minő országokat állítsunk Magyarországgal párhuzamba? Az Európán kívüli kultúrkör kirekesztése azokból az indokokból szükségesek, melyeket előadó a társadalmi haladásról szóló tanulmányában megjelölt. Ugyanezek az okok Oroszország kikapcsolását is indokoltá teszik, melynek a mienkétől lényegesen eltűtő politikai és kulturális fejlődése az esetleges összehasonlítások eredményeit kevésbé termékenyekké tenné. (Nagyon eltűtő erkölcsi és politikai miliűben ugyanis bizonyos tényesoroknak eltűtő jelentkezése egészen mást jelenthet.)

De a velünk lényegükben rokon, közelről hasonló történelmi múltú, vallású, gazdasági és politikai szerkezetű országok közül, melyeket válasszunk ki az összehasonlítás céljaira, hisz nyilvánvaló, hogy az összes európai államok közötti párhuzam csak a pontosság rovására menne. Épp ezért néhány kultúrípust kellene megkülönböztetni. Ilyen kultúrípustal talán ez a felosztás szolgálhatna: I. Teljes ipari kapitalizmus csenevész belső mezőgazdasági alappal. (Anglia.)

II. Teljes ipari kapitalizmus fejlődő belső mezőgazdasággal, és pedig a) arisztokratikus politikai szervezettel (Németország); b) demokratikus politikai szervezettel (Svájc); c) két közel erős nemzetiséggel. (Belgium.)

III. Túlnyomóan bankkapitalizmus erős mezőgazdasági alapon. (Franciaország.) IV. Kifejlődőben levő ipari kapitalizmus gyarapodó mezőgazdasággal, és pedig a) egységes nemzeti államban (Olaszország) Észak és Dél ellentéte külön megvizsgálandó); b) federalisztikus alapon. (Ausztria. Az államkapcsolat egyes részei, főleg Csehország külön vizsgálándók meg.) V. Lényegileg mezőgazdasági fejlődés, régi kulturális alapon egységes nemzeti államban. (Dánia.) VI. Lényegileg mezőgazdasági fejlődés új alapokon; a) demokratikus politikai szervezettel (Bulgária); b) feudális politikai szervezettel (Románia).

Ezeket a típusokat a megjelölt országmintákkal nem abban az értelemben kívánjuk felvenni, hogy a kutató kizárólag csak ezekkel foglalkozhatok; hanem annak hangsúlyozására, hogy főleg ezekkel foglalkozzék, mert csakis így remélhető, hogy számos kutató összehasonlítása közös szempontok szerint fog elrendeződni. Természetesen lehetnek esetek, mikor más országok tapasztalatai is figyelembe veendőek. Pl. azért, mert egyes jellemvonásaik a mi fejlődésünkkel szerfelett nagy hasonlatosságot mutatnak, vagy azért, mert bizonyos fejlődési sort, különös erővel világítanak meg. Lehetséges például, hogy a magyar közszabadságok kérdésében segítségünk lesz Oroszország idevágó tényeire is; vagy az egyház szerepének mérlegelésénél nem fogjuk nélkülözhetni Spanyolország tapasztalatait sem.

Ezekkel az összehasonlításokkal szemben fel lehetne vetni azt, hogy egy-egy országnak nagy vagy kis terjedelmé, kedvező, vagy kedvezőtlen geográfiai vagy klimatikus viszonyai döntően határozzák meg ama tények és intézmények kialakulását, melyekről itt szó lesz. Ez az ellenvetés azonban a mi vállalkozásunkat nem érinti. Feladatunk egyelőre leíró: tudni akarjuk, hogy a társadalmi haladás alapvető tényeiben hol tartunk? Azután egy későbbi feladat lesz, hogy kinyomozzuk: mi esik az átlag boldogsági mérlegben a kozmikus tényezők, a történelmi fejlődés, a társadalmi szervezet és az egyéni iniciativa számlájára.

* * *

Ezeket a kérdéseket tisztázva, igyekezzünk megjelölni azokat a tényeket és intézményeket, melyek összehasonlítása alapján Magyarország helyzete a kulturfejlődésben meghatározható. Természetes az alábbi összehasonlítás nem tart igényt sem teljességre, sem végleges logikai csoportosításra. Egyedüli célunk vele csak az, hogy a

kollektív munkához egy ideiglenes tervet adjunk, melyet épp a tervezett megbeszélések során kell majd kiegészíteni s logikailag rendszerezíteni. Ez annál is inkább igaz, mivel csakis a szakember lehet egy-egy részletkérdésben abban a helyzetben, hogy a kultúrminimum jellegzetes tényeit megállapítsa. Így pl. a bank és hitelélet, a kriminalitás, a népies művészet stb. kérdéseiben csakis a speciális kutató állapíthatja meg, hogy mely tények örvendeteseek, melyek az elmaradottság jelei ama tömegkultúra szempontjából, mely minket a tervezett munkálatban elsősorban érdekel.

Ezt előre bocsátva a kultúrfejlődés mértékei a következők lehetnének: I. Az élet biztonságára, tartamára és karbantartására vonatkozó tények és intézmények: a) átlagos életkor, b) gyermekhalálozás, c) ragályos betegségek (tuberkulózis), d) elmebetegség, e) a higiéniai szervezet állapota (orvosok, kórházak, szülésznök, gyógyszertárak) f) lakáskérdés, g) fürdők, h) munkásvédelem. II. A termelésre és a fogyasztóképességre, mint a táplálkozási és élvezeti standardot elsősorban meghatározó tényezőkre vonatkozó tények és intézmények: a) birtok, vagyon és jövedelemelosztás, b) népsűrűség, c) ipar és kereskedelem, d) bányászat és kohászat, e) pénz- és hitelviszonyok, f) munkabérek, g) élelmicikkek árai, h) adórendszer, i) vámpolitika, j) közlekedési eszközök (pl. a III. oszt. gyorsvonat elterjedtsége) k) biztosítási ügy, l) kivándorlás, m) külkereskedelmi forgalom. III. A nemi ösztön kielégítésére vonatkozó tények és intézmények: a) venerikus bajok, b) prostitúció és leánykereskedelem, c) házasságkötések száma, d) elválás, e) coelibátusban élők, f) törvénytelen gyermekek jogállása, g) a nő joga, h) szaporaság és két gyermek rendszer.

IV. Nevelés és népkultúra: a) iskola, különös tekintettel a mezőgazdasági és ipari szakoktatásra, b) egy-egy tanuló különböző fokokon mennyibe kerül? c) a tanszemélyzet fizetése és jogállása, d) szakszervezetek és szövetkezetek, e) sajtó, napilapok, hetilapok, folyóiratok, új könyvek, füzetek, brosrák, f) posta- és táviratforgalom, telefon-állomások, g) művészet és irodalom, h) tudomány, könyvtárak, szabadoktatás, i) kriminalitás, j) egyház és az improduktív foglalkozások, k) militarizmus, l) kultúrbudget, a budgetnek összes, a szélesebb néprétegek érdekeit szolgáló tételei.

V. Testi és lelki energiák szabad kifejtésére vonatkozó tények és intézmények: a) igazságszolgáltatás, b) politikai szabadság, c) önkormányzat, d) sajtószabadság, e) nemzetiségi egyenjogúsítás.

A további *modus procedendi* most már az volna, ezt az anyagot alkalmas részekre tömörítve a kutatók között felosszuk. Mindegyik munkatárs munkatervét egy állandó szerkesztőbizottságnak mutatná be, mely őrködnék afelett, hogy a fölvétel és összehasonlítás azonos alapelvek szerint történjék, valamint arra, hogy az egész könyv az előírt terjedelmet ne lépje túl.

* * *

Június hó 5-én a Társaság vitát tartott Jászi Oszkár előadására felett. Az élénk vitában résztvettek Rónai Zoltán, Szabolcsi Antal, Szabó Ervin, Szende Pál, Varga Jenő, Guttman Lajos, Szirtes Artúr, Gönczi Jenő, Láncai Jenő és Michower Eszter. A felszólalók mind

hangsúlyozták egy olyan felvétel szükségességét, amely viszonyainkat az európai kultúrállamok viszonyaival egybeveti és ezen összehasonlítás eredményeképp megállapítja, hogy jelenleg minő pontján vagyunk a társadalmi haladásnak. A terv kivételére nézve a felszólalások több szempontot szolgáltatottak. A felszólalásokra Jászi Oszkár felelt.

A *Társadalomtudományi Társaság* választmánya megalakította a jubileumi ülés alkalmával elhatározott bizottságokat és szakosztályokat. Az aktuális füzetek bizottságába a következő tagtársainkat küldötte ki: Bíró Lajos, Braun Róbert, Kunfi Zsigmond, Láncki Jenő, Leopold Lajos, Nagy Endre, Sidó Zoltán, Szende Pál, Zigány Zoltán.

A szociográfiai szakosztály tagjaiul a következőket választotta meg: Aradi Viktor, Ágoston Péter, Basch Imre, Berkovics René, Braun Róbert, Dániel Arnold, Farkas Gejza, Gönczi Jenő, Kóris Kálmán, Kovács Gábor, Láncki Jenő, Leopold Lajos, Madzsar József, Marschan Géza, Pikler J. Gyula, Szende Pál, Szirtes Artúr, Vajda Mihály, Varga Jenő, Varró István, Vas Béla, Zigány Zoltán.

A művészetszociológiai szakosztályba a következőket választotta meg: Ady Endre, Ady Lajos, Balassa József, Biró Lajos, Czóbel Ernő, Csáth Géza, Dénes Lajos, Dienes Valéria, Diner-Dénes József, Gerő Ödön, Ignotus, Kernstok Károly, Köhalmi Béla, Kunfi Zsigmond, Kutasi Elemér, Lengyel Géza, Leopold Lajos, Lyka Károly, Lengyel Menyhért, Nagy Endre, Nádain Pál, Pogány József, Reinitz Béla, Schöpflin Aladár, Szabó Dezső, Szász Zoltán, Szende Pál, Színi Gyula, Varjas Sándor, Vágó József, Wertheimer Manó, Wildner Ödön.

Az elnökség és titkárság mindegyik bizottság tárgyalásokon részt vesz.

A szociográfiai szakosztály elnökéül Braun Róbertet, titkárául Aradi Viktort és Kóris Kálmánt választotta meg.

A művészetszociológiai szakosztály elnökéül Ignotust, alelnökéül Gerő Ödönt és Kernstok Károlyt, titkárául Bölöni Györgyöt választotta meg.

Mindkét szakosztály működési programot dolgozott ki.

ÉRTEŚÍTÉS

A Huszadik Század következő száma, mint július-augusztusi kettős szám jövő hó közepén jelenik meg. Felkérjük a Társadalomtudományi Társaságnak ama t. tagjait, valamint előfizetőink közül azokat, kik nyári tartózkodásra mennek, hogy címüket közöljék a kiadóhivatallal, postai zavarok elkerülésére.